

**‘Op een dorp valt zooveel belangrijks niet voor!’
Cultureel nationalisme en de verbeelding van platteland en gezin
in Gelderse dorpsnovellen, 1850-1900**

**Masterscriptie Geschiedenis en Actualiteit
Feike Boschma (s4227506)
Radboud Universiteit
Begeleider: dr. Floris Meens
Datum: 15-06-2017**

Inhoud	
Inleiding	2
Wetenschappelijke debatten	3
Inzet en probleemstelling	7
Bronnen	8
Methode en aanpak	9
Hoofdstuk 1: Kwantitatief onderzoek	11
Hoofdstuk 2: Kwalitatief onderzoek	16
Conclusie: Natie en identiteit	23
Bibliografie	25
Bijlage I – Cremer	28
Bijlage II – Maaldrink	42

Inleiding

Waar voor het begin van de Nieuwste Tijd de agrarisch-ambachtelijke samenleving hoogtij vierde geraakte deze al snel in het gedrang door de samengebalde kracht van de industriële en Franse revoluties. Dit politiek-economische offensief dwong de wereld na te denken over en zich aan te passen aan nieuwe idealen, mentaliteiten en samenlevingsvormen. Ook in Nederland, waar de ingeslapen Republiek aan het eind van de achttiende eeuw een politieke opdonder kreeg. Halverwege de daaropvolgende eeuw werd ook de economie gerevitaliseerd en binnen het tijdsbestek van driekwart eeuw veranderde Nederland van een territorium met een agrarisch, seizoensgebonden tijdsbesef in een moderne natiestaat. De opkomst daarvan zorgde voor een versnelde verspreiding van energie, transport, onderwijs en informatie.¹ Eén van de eerste belangwekkende ontwikkelingen die genoteerd kan worden in deze nieuwe staat is die van een ideaal van 'huiselijkheid', dat vanaf de jaren 1820 in de poëzie, preken en opvoedkundige lectuur werd gepropageerd. De Amsterdamse hoogleraar Nederlandse geschiedenis Remieg Aerts interpreteert de huiselijkheidscultus als een ideologie, een uitgangspunt voor de nieuwe maatschappij. Het degelijke huisgezin, dat langzaam maar zeker vorm kreeg, was de kleinste eenheid waar de samenleving uit was opgebouwd: 'Dat stabiele gezin maakte mannen arbeidzaam en verantwoordelijk, gaf een eigen taak aan vrouwen en zorgde ervoor dat kinderen een liefdevolle maar strikte opvoeding kregen'. Weldra zou huiselijkheid, en in haar navolging burgerlijkheid, uitgroeien tot een van de meest distinctieve kenmerken van het Nederlands volkskarakter.² Het is vooral het nationalistische aspect dat deze cultus in de negentiende eeuw zo onderscheidend maakt voor de natie Nederland.

Het gezin, dat in deze ideologie een belangrijke plaats innam, was immer aan velerlei ontwikkelingen onderhevig. Onder invloed van de Verlichting raakte er eind achttiende eeuw een nieuw opvoedingsideaal in zwang, dat zich het best laat typeren als een idealisering van de kindertijd en een grotere emotionele hechting aan het kind.³ Deze veronderstelde liefdevolle ouder-kindrelatie ten spijt was het pas vanaf de jaren 1850 dat de kinder- en zuigelingensterfte structureel lager werd dankzij de beteugeling van ziekten, verbeterde voeding en een algeheel verhoogde levensstandaard.⁴ In historische context wordt het negentiende-eeuwse gezinsleven desondanks veelal geduid in het licht van de opkomst van het 'moderne' kerngezin; de term kerngezin behoeft daarom nadere toelichting. De socioloog C.D. Saal geeft een ruime definitie hiervan –of hetgeen hij 'conjugaal gezin' noemt– een die gedurende dit onderzoek aan zal worden gehouden: een romantische basis voor het huwelijk, moederlijke aandacht en zorg voor de kinderen en het verschijnsel van 'huiselijkheid'. Als opvolger van het vroegmoderne driegeratiegezin was dit kerngezin kleiner van samenstelling, meer gesloten voor zijn omgeving en emotioneler van aard dan zijn voorganger.⁵ Evenals andere 'nieuwe' sociale ontwikkelingen was er sprake van een trage ontwikkeling van dit gezinstype waarbij er volgens verschillende sociologen een onderscheid gemaakt dient te worden naar sociaaleconomische en geografische positie. Daarmee wordt bedoeld op beroepsspecificatie en financiële middelen, maar ook waar men woont ten opzichte van economische en culturele centra. Een dergelijke discussie richt zich dan al snel op de veronderstelde scheiding tussen stads- en plattelandsmilieu, wat aannemelijk klinkt: de boer zou het (boeren)bedrijf niet in zijn eentje kunnen torsen, zijn vrouw en kinderen waren daarvoor onmisbaar. Daarnaast was het in het onzekere landbouwbedrijf geen doen om het gezin af te sluiten van de (dorps)gemeenschap.⁶ Anderzijds kan er gesteld worden dat het (platte)landleven vanaf de jaren 1870 een ideaal was geworden in de grote steden: ten gevolge van de almaar uitdijende industrie en bevolking veranderde de stad in een benauwende en vervuilde omgeving, en een verlangen 'naar buiten' deze

¹ I. de Haan, P. den Hoed & H. te Velde (red.), *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam, 2013), 7-25, alhier 6-8.

² R.A.M. Aerts, 'Het ingetogen vaderland: huiselijkheid, maatschappelijke orde en publieke ruimte' in: I. de Haan, P. den Hoed & H. te Velde, *Een nieuwe staat*, 251-273, alhier 261-262, 265.

³ Deze verlichtingspedagogiek was tweeledig: enerzijds baseerde deze zich op burgerlijke deugden waar geen inbreuk op mocht worden gemaakt uit angst voor aantasting van het kwetsbare, want vormbare kind. Anderzijds was de pedagogiek al sinds John Lockes *Some thoughts concerning Education* doortrokken van een notie van de eigen kindernatuur, die speels en bij uitstek niet-volwassen was; N. Bakker, 'Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw' in: N. Bakker, R. Dekker & A. Janssens, *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2006), 49-68, alhier 50-53.

⁴ K. Matthijs, *De mateloze negentiende eeuw. Bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering* (Leuven, 2001), 99-101.

⁵ C.D. Saal, 'Huwelijk en gezin: historisch en aktueel' in: C. de Hoog (red.), *Gezin: ideaal of alternatief?* (Baarn, 1985), 12-57, alhier 13.

⁶ P.C. Spierenburg, 'Het gezinsideaal in kinderboeken rond 1800' in: J. Spoelder (red.), *Leeskabinet. Grepen uit de geschiedenis en de boekerij van het Rotterdamsch leeskabinet 1859-1984* (Leiden, 1984), 50-62, alhier 51-52.

sfeer maakte zich meester van de hogere burgerklassen.⁷ Het is hier waar het geprefereerde maatschappijmodel van de negentiende eeuw raakt aan de ideeën van de Verlichting en het verlangen naar buiten.⁸

Er zijn hier drie zaken vastgesteld die op hun manier onderscheidend zijn geweest voor de (tweede helft van de) negentiende eeuw. In de eerste plaats was er sprake van een huiselijkheids- of burgerschapscultus, die van belang werd geacht als eigenschap van de waarlijk nationalistisch burger. Ten tweede stond de negentiende eeuw in het teken van de opkomst van het moderne of hedendaagse kerngezin. Als derde is er sprake van een culturele tendens om het buitenleven te ambiëren en verheerlijken. De eerste twee raken elkaar wat betreft de positie van man en vrouw in de maatschappij: beiden prefereren, of propageren, de vrouw als middelpunt van het huisgezin in de rol van echtgenote en opvoedster.⁹ Daar dient zich de paradox aan: de boerin voldeed dan immers niet aan het gewenste en gepropageerde maatschappijmodel van de negentiende eeuw, terwijl het leven van de boer juist werd verheerlijkt. Dit leidt tot de vraag hoe de boer(in) en haar of zijn gezin door de buitenstaander nu werden bekeken: geïdealiseerd, of weggezet als achterlijk en niet-vaderlands?

Wetenschappelijke debatten

De in de inleiding besproken idealen en ontwikkelingen zijn alle (cultuur)producten van een turbulente tijd, waarbij allerhande middelen werden ingezet om de verwarrende en razendsnelle actualiteit de baas te blijven.¹⁰ De historicus Jan Bank verbindt dit soort cultuuruitingen in de lange negentiende eeuw aan het cultureel nationalisme, in navolging van het bekende *The dynamics of cultural nationalism* van historicus-socioloog J. Hutchinson.¹¹ Net als elders in Europa werden in Nederland historische figuren en kunstenaars, het landschap en eigenschappen (ook wel ‘volkskarakter’ genoemd) dankzij een proces van toe-eigening genationaliseerd. Literatuurhistoricus Joep Leerssen stelt dat cultureel nationalisme vooral in Europese, in plaats van landelijke, context bestudeerd moet worden aangezien heel Europa aan min of meer dezelfde ontwikkelingen onderhevig was. Cultureel nationalisme was volgens hem niet slechts een symptoom en legitimatie van het politiek nationalisme, maar had gedurende de lange negentiende eeuw een eigen, onafhankelijke dynamiek.¹² Omdat deze dynamiek een belangrijke rol speelt in dit onderzoek naar de wijze waarop het Nederlandse boerenleven werd gepercipieerd, wordt in dit historiografische overzicht een viertal aspecten daarvan centraal gesteld. Deze raken vrijwel alle aan een sociologisch-historische thematiek: het ‘moderne’ kerngezin, de huiselijkheidscultus, het ambiëren en verheerlijken van het buitenleven en ten slotte de tegenstelling tussen stad en platteland.

Het moderne kerngezin

Het huiselijk leven in de achttiende en negentiende eeuw is op velerlei manieren onderzocht, waarbij het immer de vraag is wanneer en waarom de overgang van de familiesamenleving -of driegeratiegezin- naar het kern- of conjugale gezin plaatsvond. Vernieuwend hierin was de studie van de Franse historicus Philippe Ariès in 1960, die betoogde dat laatstgenoemde gezinsvorm vanaf de zeventiende eeuw langzaam zijn intrede deed vanuit de hogere burgerij. Daarnaast leefde het idee dat naar gelang de arbeidsmarkt zich meer specialiseerde het gezinsleven als vanzelf intiemer werd.¹³ De industrialisatie en daarmee gepaard gaande urbanisatie werden aangemerkt als belangrijkste aanjagers van het ontstaan het kerngezin. Dit is de discontinue visie genoemd, omdat zij uitgaat van een verandering in gezinssamenstelling. De continuïteitstheorie ontwikkelde zich vanaf de jaren 1980 onder aanvoering van de Engelse historici Peter Laslett en Alan Macfarlane, die verschillende argumenten aanvoerden waardoor het bestaan van vroegmoderne driegeratiegezinnen onmogelijk leek. Hun visie ging ervan uit dat het kerngezin reeds vanaf de vijftiende eeuw de norm moet zijn geweest in Noordwest-

⁷ I. Montijn, *Naar buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam, 2002), 18-21; Montijn voegt hieraan toe dat dit fenomeen reeds gedurende de Gouden Eeuw zijn oorsprong had gevonden.

⁸ A. Baggerman & R. Dekker, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)* (Amsterdam, 1995), 13-14; Dat deze enigszins romantische en nostalgische interesse voor het ‘authentieke’ platteland zich reeds ruim voor de eeuwwisseling had geopenbaard is bijvoorbeeld te lezen in Rousseau’s *Emile ou de l’éducation*: hij bezong hier de harmonieuze en kleinschalige landelijke idylle, en bestempelde de stedelijke maatschappij als verdorven.

⁹ E. Kloek, ‘Vrouwelijke deugdzaamheid en heldinnen des vaderlands’ in: *Een nieuwe staat*, 274-283, alhier 275-276.

¹⁰ W. Melching, ‘Natie, identiteit en nationalisme’ in: A. Bosch & L.H.M. Wessels (red.), *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa. 1919-1989* (Nijmegen, 1997), 23-58, alhier 38-41.

¹¹ J.Th.M. Bank, *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in de negentiende eeuw* (Den Haag, 1990), 9-10; J. Hutchinson, *The dynamics of cultural nationalism. The Gaelic Revival and the creation of the Irish Nation State* (Londen, 1987), 8-11.

¹² J. Leerssen, ‘Nationalism and the cultivation of culture’ *Nations and Nationalism* 12:4 (2006), 559-578, alhier 559-563

¹³ P. Ariès, *Centuries of childhood. A social history of family life* (Londen, 1962), 23-25.

Europa. Meer recentelijk heeft de socioloog Koenraad Matthijs hiertoe onder meer de hoge huwelijksleeftijd, een groot aandeel ongehuwden, korte huwelijksduur en de hoge mate van kinder- en zuigelingensterfte in de vroegmoderne periode als argumenten aangedragen.¹⁴ Het idee van een nieuwe gezinsvorm die zich zou ontwikkelen vanaf de achttiende of negentiende eeuw lijkt daarmee onaanvaardbaar, ondanks de kritiek van diverse historici die hun visie baseren op het cliché van de opkomst van een ‘moderne’ samenleving.¹⁵ Als kanttekening moet worden toegevoegd dat de hier genoemde studies alle vrij globaal van opzet zijn en weinig specifieke aandacht besteden aan het plattelandsgezin. Er wordt dan wel aangenomen dat het grotere plattelandsgezin weliswaar zeldzaam was, maar niet onbestaand.¹⁶ Anderzijds wijzen diverse studies erop dat begin negentiende eeuw in de literatuur als kunstvorm de klemtoon in toenemende mate kwam te liggen op intieme gezinstaferele. Eén der belangrijkste aanleidingen hiervan lijkt de rol te zijn die de huiselijkheidscultus langzaam maar zeker in ging nemen.¹⁷

Huiselijkheid

De letterkundige Marita Mathijssen duidt in *De gemaskerde eeuw* het gezin als heilige drie-eenheid van de negentiende-eeuwse Nederlandse maatschappij: vader aan het hoofd, moeder en kind daaronder. Dit idee werd ook geëxporteerd naar de staat, waarbij de koning als symbolische vader fungeerde van het ‘nationaal huisgezin’.¹⁸ In het nationalistisch discours van de negentiende eeuw bleef die gezinssymboliek een grote rol spelen, beaamt ook historica Els Kloek. Volgens haar had dit vooral als doel om ook de vrouw een belangrijk onderdeel te laten zijn van de maatschappij, namelijk als huishoudster en opvoedster. De huiselijkheid van het gezin wordt door haar zo gelijkgesteld met de vrouwelijke ‘deugd’. Kloek haalt hiervoor verschillende literaire bronnen aan, aan de hand waarvan ze beargumenteert dat de negentiende-eeuwse nationale geschiedschrijving zich richtte op de martialiteit (strijdlustigheid, in letterlijke zin) van de man en tegelijkertijd de ‘deugdzaamheid’ (ofwel de deugd van de huiselijkheid navolgend) van de vrouw.¹⁹ De letterkundige Ellen Krol werkt het enigszins abstracte begrip deugdzaamheid verder uit. Volgens haar is het ontstaan van de deugd van huiselijkheid te situeren in de tweede helft van de achttiende eeuw; het ging bij deze huiselijke deugdzaamheid om bescheidenheid; in de eerste plaats het kleine huiselijke geluk en om vaderlandsliefde in het besloten gezin.²⁰ Gekoppeld aan het Verlichtingsdenken werd het gezin gezien als dé plek waar het natuurlijke gevoelsleven het beste tot uitdrukking en ontwikkeling kwam. Door het propageren van huiselijkheid (in combinatie met de norm van het kerngezin) zou de burger als vanzelf naastenliefde aankweken, zo werd gedacht.²¹

Is het huiselijkheidsideaal dan onontbeerlijk voor het Nederlandse nationalisme in de negentiende eeuw? De bescheidenheid, het teruggetrokkene in de eigen kring, die hierbij werd gepropageerd wordt nog steeds in vele disciplines bestempeld als iets wat typisch ‘Nederlands’ is. Historicus Anton Schuurman stelt dat de negentiende-eeuwse Nederlander zich vooral spiegelde aan de samenleving van de ‘gouden’ zeventiende eeuw, die in relatie tot omringende landen inderdaad vrij burgerlijk, eenvoudig en ingetogen was.²² Het idee van ingetogenheid werd volgens architectuurhistoricus Witold Rybczynski ingegeven door de grote hoeveelheid huiselijke taferele op zeventiende-eeuwse schilderijen en de sobere kleding van de geportretteerden. Hij is van mening dat de huiselijkheid die op deze wijze vorm kreeg, en pas later elders in Europa wortel schoot, wel degelijk een Nederlandse uitvinding is.²³ Wat betreft het verschijnsel burgerlijkheid in Nederland is de bundel *De stijl van de burger*, onder redactie van de (destijds) Groningse historici Aerts en Henk te Velde, van cruciale

¹⁴ K. Matthijs, *De mateloze*, 149-150; E. Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum, 1997), 39-40.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld: J. van Lieshout & B. Rikken, ‘Geen lusten zonder lasten. Huwelijk, seksualiteit en geboorten op de Kempense zandgronden, 1850-1940’ in: M. Grever & A. van der Veen (red.), *Bij ons moeder en ons Jet. Brabantse vrouwen in de 19^e en 20^e eeuw* (Den Bosch, 1989), 34-50

¹⁶ Matthijs, *De mateloze*, 149-150

¹⁷ Krol, *De smaak*, 41.

¹⁸ M. Mathijssen, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam, 2003), 15, 201-202.

¹⁹ E. Kloek, ‘Vrouwelijke deugdzaamheid’ in: *Een nieuwe staat*, alhier 278-279.

²⁰ Krol, *De smaak*, 54-57, 201.

²¹ Ibidem, 56.

²² A.J. Schuurman, *Materiele cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw : de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen, 1990), 255-256

²³ N.Z. Tausky, ‘Home: a short history of an idea by Witold Rybczynski (review)’ *University of Toronto Quarterly* 58:1 (1988), 198-200; Rybczynski gaat zelfs verder dan dat en beweert dat de interieurmode in de zeventiende eeuw bij uitstek als vrouwelijk getypeerd kan worden: de positie van de vrouw was binnenshuis, maar daar had zij wél alle macht; zie daarvoor ook: M. Moseley-Christian, ‘Seventeenth-Century Pronk Poppenhuis: Domestic Space and the Ritual Function of Dutch Dollhouses for Women’ *The Journal of Architecture, Design and Domestic Space* 7:3 (2010), 341-363.

betekenis. Hierin wordt gesteld dat de Nederlandse burgerlijke cultuur een geheel van normen en waarden vormde, en als zodanig een algemene omgangsvorm creëerde die tot ver in de negentiende eeuw de onderlinge sociaaleconomische verschillen tussen standen kon overbruggen.²⁴ Ter illustratie dient een anekdote van de historicus Jan Bank die verhaalt over het cultiveren van het nationale verleden. Hoewel het (letterlijk) op een voetstuk plaatsen van historische helden in de negentiende eeuw een pan-Europese tendens was, week Nederland volgens hem hiervan af door zijn genationaliseerde helden niet als trots of strijdlustig maar juist als bescheiden uit te beelden.²⁵ Het bescheiden, teruggetrokken afbeelden van nationale volkshelden, en de min of meer standsoverschrijdende burgerlijke cultuur faciliteerde het om burgerlijk- en huiselijkheid te omarmen als nationale karaktertrek.

Hoe pakte dit dan uit met betrekking tot het platteland? Veel historici gaan voorbij aan de niet-urbane burgerlijke cultuur in negentiende-eeuws Nederland, zo beperkt de bundel van Aerts en Te Velde zich tot de 'grote' en 'kleine' burgerij, alsmede tot de bovenlaag van de arbeiders. De onderlinge (stands)verschillen, zeker wat betreft het platteland, blijven op deze wijze onderbelicht.²⁶ Hun sociaaleconomische benaderingswijze lijkt dan ook niet geheel geschikt om het platteland in deze context te duiden. De meer cultuurhistorische inzet van voorgenoemde Schuurman lijkt meer hout te snijden; hij baseert zich op de aanwezigheid van voorwerpen en inrichtingswijze die een huiselijke sfeer zouden creëren. Volgens Schuurman was er op het Nederlandse platteland in de negentiende eeuw een toenemende mate van huiselijkheid te constateren. De toename en landelijke spreiding van bijvoorbeeld de pendule maar ook het bestaan van aparte woon- en slaapvertrekken suggereert dan het groeiende belang van de huiselijke kring.²⁷ De eisen waaraan een huis moest voldoen, zo stelt Schuurman, droegen er aan bij dat de vrouw meer en meer haar positie als huishoudster in ging nemen – in plaats van die van medewerker op het bedrijf.²⁸ Literatuurhistorica Francien Petiet spreekt dit tegen; zij analyseert de uitbeelding van vrouwelijkheid in negentiende-eeuwse literatuur en merkt op, evenals Kloek, dat aan het begin van die eeuw reeds een voorzichtige emancipatie van de vrouw op gang kwam. Wat haar het meest opvalt is dat een vrouw woonachtig op het platteland, het voorbeeld stelt voor de vrouwen uit de stad.²⁹ De ondergeschoven positie van de vrouw was dus al langer aan discussie onderhevig, maar die nam toe naarmate de eeuw vorderde: Mathijsen merkt op dat er vanaf 1850 steeds meer kritiek kwam op het gezinsmodel waarbij de vrouw als vanzelf onder de man werd gesteld. Maatschappelijke ontwikkelingen en een groeiende twijfel aan de vooruitgang leidden ertoe dat het gezin eerder werd neergezet als product van de armoedige sociaal-culturele omstandigheden en ongelijke verhoudingen in de stedelijke maatschappij, dan als een ideaalbeeld.³⁰

De verheerlijking van het buitenleven

Al eerder is gesproken van de afkeer van de stad, naarmate de industrialisatie grotere vormen aannam. De aanzwellende kritiek wordt door Mathijsen onder andere geïllustreerd met het werk van de schrijver J.J. Cremer, die in zijn novelle *Fabriekskinderen* de schrijnende situatie in de stedelijke arbeiderswijken aan de kaak stelt. De stad als broeinest van armoede, kinderarbeid en algemeen onbeschaafde zaken werd hiermee opnieuw op de voorgrond geplaatst.³¹ Paradoxaal genoeg waren het juist de industriële elites die het buiten wonen een nieuwe impuls gaven in het vierde kwart van de negentiende eeuw, zo beweert historicus Roger Crols in de ietwat wanordelijke bundel *Beelden van de buitenplaats*.³² Deze bundel is, met haar sterke architectuurhistorische focus, typerend voor het onderzoek dat naar het buitenleven wordt gedaan. Samenvattend kan er gesteld worden dat de sociaal-maatschappelijke, alsmede politiek-militaire omwentelingen rondom het begin van de negentiende eeuw hebben gezorgd voor nieuwe culturele tendensen. Een sprekend voorbeeld is de opkomst van een nieuwe landschapmode waardoor de Franse baroktuin, het symbool van het ancien régime, plaatsmaakte voor de Engelse landschapstuin.³³ Ook letterkundige Peter van Zonneveld concludeert dat het de politieke situatie is, die de cultuur haar impulsen geeft: het was in de negentiende eeuw niet meer geaccepteerd om te koop te lopen met

²⁴ J.H. Furnée, 'Inleiding' *Groniek* 40:176bis (2007), 4-6, alhier 4.

²⁵ Bank, *Roemrijk*, 17-18.

²⁶ P. Kooij, 'De burger in een sociaal-historische context' *Groniek* 40:176bis (2007), 133-144, alhier 135-137.

²⁷ Schuurman, *Materiele*, 267-268.

²⁸ Schuurman, *Materiele*, 266

²⁹ F. Petiet, 'Een onbeduidend wezen? De vrouw in de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur' *Vooys* 21:3/4 (2003), 155-161, alhier 155-156.

³⁰ Mathijsen, *De gemaskerde*, 209-210.

³¹ *Ibidem*, 211-212.

³² R.J.A. Crols, 'De verburgerlijking van het buiten wonen in de tweede helft van de negentiende eeuw in Gelderland' in: R. van der Laarse & Y. Kuiper (red.), *Beelden van de buitenplaats. Elitvorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2014), 175-194, alhier 175.

³³ R. van der Laarse & Y. Kuiper, 'Inleiding' in: *Buitenplaats*, 9-24, alhier 13-14.

aristocratische allures.³⁴ Van Zonneveld merkt op dat het buitenleven in de negentiende-eeuwse literatuur plots een stuk minder dominant naar voren komt; het hofdicht, het genre dat het ideale buitenleven preees en volgens sommigen de maatschappelijke verhoudingen legitimeerde, verdween in Nederland nagenoeg.³⁵ Auteurs als Bilderdijk en Van Oosterwijk Bruijn zetten zich volgens Van Zonneveld juist af tegen het ideaal van het landleven: het stinkt er, de boeren zijn agressieve bedriegers en men duikt te pas en te onpas met elkaar ‘de hooiberg in’. Zelfs de godvrezendheid wordt eerder toegeschreven aan angst voor de duivel (ofwel stompzinnig bijgeloof) dan aan christelijke waarachtigheid.³⁶

Tekenend is dan ook dat zij die zich vanuit de stad vestigden op het platteland, zich niet mengden met de plattelandsbevolking maar juist enclaves van stedelijke mores en cultuur vormden in een verder ‘onderontwikkeld’ gebied.³⁷ Crols schetst daarbij het beeld van een tweeledige plattelandsruimte, met een stedelijke beschaving die op eilandjes in het grote geheel van het platteland leefde. Historicus Rob van der Laarse beaamt dit door te wijzen op het geïsoleerde leven op de familie buitens in de negentiende eeuw, waar diverse publicisten als Van Lennep en Staring hun geïdealiseerde ‘landmandichten’ opstelden.³⁸ Deze voorstelling van zaken komt volgens Schuurman niet overeen met de werkelijkheid. Uit zijn onderzoek blijkt juist dat het negentiende-eeuwse platteland allesbehalve een starre, traditionele, maatschappij was. Hij stelt de misvatting aan de kaak die ervan uitgaat dat er enkel boeren op het platteland woonden; volgens hem was het platteland als ruimte een complex geheel aan arbeiders, middenstanders, boeren alsook stedelijke elite. De mate van contact die zij met elkaar hadden verschilde per regio en bepaalde dan ook in grote mate de modernisering van de bewuste streek.³⁹ Die complexe gelaagdheid maakt het platteland tot een probleem op zich: hoe dient het platteland in dit onderzoek beschouwd te worden? En hoe werd het in het verleden geduid?

De tegenstelling stad-platteland

Er dient duidelijkheid te worden gecreëerd omtrent de betekenis van de begrippen platteland en stad, om de veronderstelde tegenstelling tussen beide te kunnen duiden. De stad is te definiëren als een centrale plaats die de belangrijkste economische, sociale, politieke en culturele functies van een gebied in één bebouwde geografische ruimte verenigt. Het stedelijk verzorgingsgebied, is dat dan platteland?⁴⁰ De term platteland impliceert volgens historicus Pim Kooij een uniforme, homogene ruimte die bij uitstek niet stedelijk is; de ruimte tussen de steden, welteverstaan. Historisch gezien was de beschaving geconcentreerd in de steden, in contrast met het ongeciviliseerde, gevaarlijke, platteland. Dit houdt automatisch een ondergeschikte rol van het platteland ten opzichte van de stad in.⁴¹ De stad ligt inderdaad over het algemeen voor op het platteland als het aankomt op beschaving, levensstijl en cultuur. De veronderstelde scheiding, waarbij de stad het platteland als het ware opvoedt, is echter te absoluut. Historicus Arno Neele argumenteert in zijn proefschrift over stad-plattelandsverhoudingen in Zeeland langs dezelfde lijn: de periode die hij beschrijft (1750-1850) is volgens hem te typeren als een ‘zoektocht naar de nieuwe balans tussen steden en platteland’.⁴² Daarmee doelt hij op de emancipatie van het platteland als gevolg van de economische neergang in de stad, onder andere door de groeiende agrarische opbrengsten en het toenemende belang hiervan. De vooroordelen over het platteland, zoals Bilderdijk en de zijnen deze beschreven, zijn daarmee niet verdwenen. Neele betoogt dat er sinds ‘het ontstaan van steden’ eigenlijk twee stereotype beelden van het platteland zijn waar te nemen.⁴³ Hiervoor beroept hij zich voornamelijk op literaire beschrijvingen. Enerzijds is er sprake van het beeld van de achterlijke, lompe en ongemanierde boer, die voornamelijk te vinden is in de vele beschrijvingen van de ‘boerenkermis’. Anderzijds is er het idyllische landleven, waarbij eenvoud en eerlijkheid centraal staan.⁴⁴ Deze tweeledige benadering van het

³⁴ P. van Zonneveld, ‘Een verkwikkende wijkplaats. Het Hollandse buitenleven in de literatuur’ in: *Buitenplaats*, 211-220, alhier 220.

³⁵ Van Zonneveld, ‘Wijkplaats’, 211-212.

³⁶ Ibidem, 212-213.

³⁷ Crols, ‘Verburgerlijking’ in: *Buitenplaats*, 181-184.

³⁸ R. van der Laarse, ‘Burgers als buitenlui. Het landschap der notabelen’ *Groniek* 40:176bis (2007), 7-38, 10-11.

³⁹ Schuurman, *Materiële*, 269.

⁴⁰ P. Kooij, *Hoe provinciaal is de regio? Kaders voor een economische en sociale geschiedenis van stad en platteland* (Groningen, 1990), 5-7.

⁴¹ Kooij, *Provinciaal*, 8.

⁴² A. Neele, *De ontdekking van het Zeeuwse platteland. Culturele verhoudingen tussen stad en platteland in Zeeland 1750-1850* (proefschrift Utrecht, 2011), 11-14; Deze periode is in Europees verband ook wel te duiden als Sattelzeit (naar R. Koselleck), de periode waarin velerlei economische, politieke en culturele omwoelingen de zoektocht naar nieuwe samenlevingsvormen op gang brachten.

⁴³ Wat Neele hier doet is nogal een longshot, maar hij beroept zich op Oudgriekse stads- en plattelandsbeschrijvingen; Neele, *Ontdekking*, 19-21.

⁴⁴ Ibidem, 19.

platteland is in grote lijnen al in de inleiding vastgesteld. Ter illustratie voert Neele de negentiende-eeuwse publicist Frederik Nagtglas op, die in de tweede helft van de eeuw ijverde om het beeld van de ‘achterlijke’ provincie Zeeland te verbeteren, vooral om buitenstaanders te overtuigen toch eens een bezoek te brengen aan de economisch achtergebleven streek. Opvallend genoeg werden hierbij veel van de (voorheen) negatieve kenmerken ineens als positieve eigenschappen gepresenteerd.⁴⁵ Dit is volgens historicus Ad de Jong een gebruikelijke gang van zaken in de negentiende eeuw, die aansloot bij internationale trends van oplopend nationalisme en de ontluiking van het moderne toerisme. In dat kader vond er een grootschalige nationalisering plaats van de regionale plattelandscultuur waarmee de historische continuïteit en authenticiteit van de natie werden benadrukt. De achtergebleven gebieden waren immers onbedorven door moderne cultuuruitingen en zodoende stonden zij het dichtst bij het vermeende nationale volkskarakter.⁴⁶ In navolging hiervan schreef Nagtglas ook literatuur, novellen welteverstaan, in het Zeeuwse dialect.⁴⁷ Volkser dan dat krijgt men het niet, zo moet zijn gedachte zijn geweest.

Met zijn novellen heeft Nagtglas ingezet op een nieuwe perceptie van het aloude beeld van het platteland. Historica Boudien de Vries beargumenteert dat culturele tendensen in de negentiende eeuw bij uitstek middels het gedrukt woord werden overgebracht, daarbij zich niet beperkend tot boodschap; niet alleen beïnvloedt de schrijver via uitgevers en boekhandelaren zijn lezers, maar is dit ook in omgekeerde volgorde het geval. De Vries analyseert boedel(boek)inventarissen van negentiende-eeuwse burgers en komt daarbij tot de conclusie dat het telkens terugkeren van bepaalde literatuurvoorkeuren ontegenzeggelijk wijst op het bestaan van een algemeen, breed gedragen, burgerlijk cultuuri-deaal.⁴⁸ Volgens haar fungeert de literatuur daarbij als een cultuurdrager in zowel neer- als opwaartse beweging. Letterkundige Harold van Dijk besteedt hier aandacht aan; in zijn proefschrift analyseert hij het beeld van de vrouw in Nederlands proza in de periode 1885-1930. Naast het scherpe onderscheid tussen man en vrouw op basis van temperament, stelt hij dat personages ook werden gedetermineerd naar stand en locatie. De stad (en haar inwoners) gold daarbij als liederlijk, overbeschaafd en decadent, het platteland was dan krachtig, gezond, natuurlijk en ongekunsteld, maar ook ruw, onbeschaafd en dom. Vandaag de dag, zo stelt Van Dijk, kan hier nog steeds van worden uitgegaan: onbewust maken leken, maar ook wetenschappers, de rigoureuze tweedeling van arbeiders en burgers, noordelijken en zuidelijken, of plattelands- en stadsbewoners.⁴⁹ Van Dijk haalt zijn gram wat betreft de uitspraak dat het verband tussen literatuur en historische thema's dikwijls onderbelicht blijft, en in zekere zin is zijn werk een broodnodige aanvulling. Zijn complexe uiteenzetting en stroeve schrijfstijl, gecombineerd met de lange theoretische verhandelingen over literaire genres maakt van diens proefschrift een nogal ontoegankelijk werk en daarnaast is zijn streven om de studie naar een nog groter, ideeënhistorisch vlak te trekken overambitueus. Niettemin zijn de aanvankelijke richtlijnen helder en geeft de waterscheiding die hij bespreekt wel degelijk stof tot nadenken: heeft de negentiende-eeuwse literatuur wellicht een discours opgeworpen over de boerenstand, één waar de historici van de zestiger jaren door zijn beïnvloed? De misvattingen die in het verleden zijn gemaakt over de gezinsgrootte of de mate van beschaving op het platteland doen dit vermoeden. Ook het vertoog van De Jong over het nationaliseren van de plattelandscultuur werpt een soortgelijke vraag op: daar het platteland onbedorven diende te zijn, werd dit wellicht boerser en daarmee ‘authentieker’ afgeschilderd dan het daadwerkelijk was.

Inzet en probleemstelling

Ondanks de grote aandacht voor het onderscheid en de balans tussen stad en platteland en de invloed die de stad op het platteland had, komt ‘de boer’ zelf weinig aan bod in studies naar beeldvorming. Het plattelandsgezin, in de brede zin van het woord, lijkt vooral een demografisch getal in grote sociaalhistorische verklaringsmodellen. Waar er wel aandacht aan wordt besteed gaat het vooral om het ontkrachten van het beeld van een onbeschaafde of achtergebleven samenleving. Dit lijkt een nobel streven, maar in de kern komt het erop neer dat er voortdurend wordt gedacht vanuit de misvatting dat de scheiding tussen stad en platteland waterdicht is, met de beschaving aan de ene kant en de onbeschaafdheid aan de andere. Het is daarom van belang te achterhalen hoe dit beeld tot stand is gekomen. De blik zal zich hier, met het besproken theoretisch kader in het achterhoofd, daarom vooral richten op de (verbeelding van de) gezinsmoraal binnen plattelandsgemeenschappen. Uit de methoden van Krol, De Vries en Kloek is af te leiden dat literatuur niet alleen de weerspiegeling is van een bepaald tijdsgewricht. Dit maakt haar al een interessant genoeg object, maar daar is aan toe te voegen dat

⁴⁵ Ibidem, 163-164.

⁴⁶ A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen, 2001), 41, 208-209.

⁴⁷ Neele, *Ontdekking*, 162-163; Onder de term ‘novelle’ wordt verstaan: een vertelling die zich wat lengte betreft situeert tussen de roman en het korte verhaal in. Veelal een gemiddelde van vijftig tot honderd pagina's.

⁴⁸ B. de Vries, ‘Lezende burgers. Cultuuri-dealen en leespraktijk in burgerlijke kringen in de negentiende eeuw’ *Groniek* 40:176bis (2007), 39-64, alhier 40-41.

⁴⁹ H. van Dijk, *‘In het liefdeleven ligt gansch het leven’*. *Het beeld van de vrouw in het Nederlands realistisch proza, 1885-1930* (Assen, 2001), 128-129.

literatuur naast een passieve, vooral een actieve drager van cultuur is: zij vormt het denkkader van haar lezers door bepaalde opinies en vooroordelen uit te dragen. Dit onderzoek zal zich dan ook toeleggen op de vraag hoe auteurs het platteland verbeeldden, en daarmee het –door Jensen, Bank en ook Leerssen beschreven- cultureel nationalisme aanwakkerden dan wel ontkrachtten.⁵⁰ Laatstgenoemde heeft het cultureel nationalisme al eens benaderd vanuit historisch-letterkundige invalshoek, echter vooral gericht op het proces van het uitharden van het ‘Nederlandse’ cultuur- en taalgebied tegen de achtergrond van een Frans ofwel Duits geïnspireerde tweestrijd tussen letterkundigen. De institutionalisering van de staat Nederland ging volgens hem dan ook hand in hand met de institutionalisering van de Nederlandse taal, waardoor politieke en culturele ontwikkeling ineen een belangwekkende samenhang vertonen.⁵¹ Het is wel zo dat Leerssens onderzoek zich concentreert op intellectuele discussies die uitgaan van op het zgn. Nederlandse volkskarakter, zonder daarbij het ‘volk’ (en zeker het plattelandsvolk) op enige manier naar voren te laten komen. Dat is in dit onderzoek juist wel het doel.

Dit onderzoek stelt de thematiek rondom het platteland centraal binnen het kader van het Nederlands cultureel nationalisme in de negentiende eeuw. Hiermee zal worden getracht de lacune met betrekking tot verbeelding van het negentiende-eeuwse platteland op te vullen. In brede zin beoogt dit onderzoek de sociaal-culturele stemming in de tweede helft van de negentiende eeuw te peilen, daarbij appellerend aan de vraag ‘In hoeverre zijn de negentiende-eeuwse culturele ontwikkelingen terug te zien in contemporaine literaire verbeeldingen van het platteland?’. Met het streven deze samenhang te tonen wordt verwezen naar de studie van Van Dijk: de keuze voor een meer cultuurhistorische benadering zorgt ervoor dat de valkuil van diens omvangrijkheid wordt vermeden. Dankzij de focus op cultureel nationalisme en de uitvloeisels daarvan is dit onderzoek bovendien op een alternatieve wijze ingekaderd. De bronnen zullen hier dan ook op geanalyseerd worden: ontkrachten zij, of wakkeren zij deze cultuurnationale tendensen juist aan? De these waarvan uit zal worden gegaan beroept zich op de frictie tussen het beeld van het geïdealiseerde (huiselijke, conservatieve) platteland enerzijds, en de vrouw als zelfstandig (verlicht) burger anderzijds. Het gezinsleven zal logischerwijs de hoofdmoot zijn: welke rol en positie nemen man en vrouw ten opzichte van elkaar in; hoe gaan zij in de kleine huiselijke kring met elkaar om en in welke mate spelen de kinderen daarbij een rol? Hoe werd er tegen het plattelandsgesin, in combinatie met de verbeelding van het boeren(land)leven, aangekeken en welke invloeden (als nationalisme, huiselijkheid, identiteitsvorming of combinaties daarvan) zijn hierin te bemerken?

Bronnen

De literatuur uit de tweede helft van de negentiende eeuw, vanaf 1850 tot 1900, lijkt voor het geschetste kader het meest toereikend. Hier is voor gekozen daar de eerste helft uitvoeriger is onderzocht dan de tweede: veel letterkundigen hebben onderzoek gewijd aan de belangrijkste literaire stroming van de lange negentiende eeuw, de Romantiek, en haar samenhang met bijvoorbeeld nationalisme, identiteitsvorming of huiselijkheid.⁵² Zij trachten deze literatuur veelal te duiden als dé representant van de tijdsgeest.⁵³ Vanaf de jaren 1850 nam de interesse in het de historisch gethematiseerde roman in Nederland af en ontwikkelde zich de realistische verhaalvorm. Hierin werd in korte verhalen of novellen een schets gegeven van het dagelijks leven in de kleine burgerklasse of boeren- en arbeidersstand.⁵⁴ Dit genre werd ook wel dialectliteratuur, dorpsnovelle of dorpsver telling genoemd. De zucht naar realisme in verhalen overwon hier het ‘toevallige avontuur’ van de Romantiek, met haar idealiserende beschrijvingen en immer moralistische boodschap.⁵⁵ Literatuurhistoricus G.P.M. Knuvelde r zegt het in andere woorden: de auteur begaf zich, in plaats van hen van een afstand te beschrijven, onder zijn objecten. Hierdoor waren zij niet langer slechts literaire elementen, maar sprak de auteur hun taal en identificeerde zich met hen. De verwerking van de volkstaal en –gebruiken (de *couleur locale*) in het verhaal, wat Knuvelde r *patois*-elementen noemt, maakt het verhaal aanraakbaar en geloofwaardig.⁵⁶

De selectie van bronnen, die benut zullen worden voor dit onderzoek, berust op twee uitgangspunten: in de eerste plaats wordt ervan uit gegaan dat de auteur bekend was met voorgenoemde stedelijke beschaving en mores. Ten tweede geldt de voorwaarde van populariteit: zonder publieke aandacht kunnen boeken ook geen invloed hebben op de publieke beeldvorming. Knuvelde r besteedt maar kort aandacht aan het genre, maar merkt

⁵⁰ Leerssen, ‘Nationalism’, 560.

⁵¹ J. Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland 1806-1890* (Nijmegen, 2006), 11-12, 45-51.

⁵² Over de nationalisering van literatuurtradities, zie bijvoorbeeld: J. Leerssen, ‘Englishness, ethnicity and Matthew Arnold’ *European Journal of English Studies* 10:1 (2006), 63-79.

⁵³ Zie bijvoorbeeld: L. Jensen, J. Leerssen & M. Mathijssen (red.), *Free access to the past. Romanticism, cultural heritage and the nation* (Leiden/Boston, 2010).

⁵⁴ M. Mathijssen, *Het literaire leven in de negentiende eeuw* (Leiden, 1987), 82-83; T. Anbeek e.a., *Nederlandse literatuur na 1830* (Leuven, 1984), 30.

⁵⁵ Mathijssen, *Het literaire* (Leiden, 1987), 82-83.

⁵⁶ G.P.M. Knuvelde r, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* III (Amsterdam, 1975), 431-432; ‘Patois’ (fr.), betekent zoveel als volkstaal of dialect.

op dat de dorpsvertelling zijn doorbraak bij het grote publiek beleefde dankzij de geboren Arnhemmer Jan Jacob Cremer (1827-1880). Een deel van zijn jeugd bracht hij door op het familiebuiten te Driel en was zodoende bekend met de dorpsbewoners en hun taal, toen hij zijn *Betuwsche novellen* en *Overbetuwsche novellen* schreef (1852 en 1866).⁵⁷ Cremer overleed al op zijn tweeënvijftigste, maar oogste veel positieve kritieken van de groten der tijd onder wie Johannes Kneppelhout, Nicolaas Beets en Conrad Busken Huet. Zij prezen naast zijn schrijvend inlevingsvermogen ook zijn performatieve kunsten, zo blijkt uit een zinsnede uit het gedicht *Een uit duizend*, van Nicolaas Beets: ‘Wie Cremer leest, kent slechts zijn twintigste deel; Alleen wie Cremer hoort, kent hem geheel’.⁵⁸ Na Cremer volgden er velen; op lange termijn werd hij beschouwd als de voorloper van schrijvers als Herman de Man en Antoon Coolen, maar in de jaren na het verschijnen van zijn werk werden er vele kleine publicaties met soortgelijke inhoud geproduceerd.⁵⁹ Om de coherentie in dit onderzoek te behouden, wordt behalve het werk van Cremer ook een andere Gelderse dorpsvertelling geanalyseerd. De keuze is hierbij gevallen op de Achterhoeks predikant Daniël Martinus Maaldrink (1851-1891) die werd geboren in het dorp Geesteren, maar al spoedig via Deventer naar Groningen vertrok voor studie. Vanaf 1881 woonde hij op het familiebuiten van zijn vrouw in zijn geboortestreek, alwaar hij zijn jeugdherinneringen in de vorm van dorpsnovellen begon op te tekenen. Deze werden gebundeld in *Uit de Graafschap en Kwik-me-dit, kwik-me-dat* (1887 en 1889). Evenals Cremer overleed Maaldrink vroeg, op zijn veertigste. Zijn bundels waren vooral in de provinciesteden een groot succes, wat hem aanzette tot het schrijven van toneelstukken.⁶⁰ Deze drama’s, een viertal, kregen in het algemeen vrij negatieve recensies vanwege de onbeholpen- en houderigheid van de dialogen en plotstructuur. De accurate weergave van *couleur locale* en historische achtergronden kregen evenwel de handen op elkaar.⁶¹

Een korte analyse en samenvatting van deze beide novellebundels is hier onontbeerlijk. Uit Cremers eerste bundel *Betuwsche novellen* zullen de verhalen *Wiege-mie*, *De rechte jozef*, *De oude Wessels en zijn gezin* en *De reis van Gerrit Meeuwsen en zien zeun naar de Amsterdamse karmis* in de aandacht worden gesteld. Deze vier verhalen gaan om ogenschijnlijk willekeurige gezinnen en personages in willekeurige Betuwse dorpen - die immer enkel met de voorletter worden benoemd. *Wiege-mie* verhaalt over het boerengezin Janssen, dat op een dag het aangenomen kind van een kort na elkaar overleden bevriend echtpaar in huis neemt - met de gevolgen van dien. Verhaal twee gaat over het wel en wee op de boerderij van de rijke boer Jan, waar hij woont met zijn vrouw, dochter en twee knechten. De liefdesrelatie die opbloeit tussen één der twee knechten (de ‘Jozef’ uit de titel) en zijn dochter Jenneke is er een die veel stof doet opwaaien. De synopsis van het derde verhaal laat zich raden in de titel: de oude Wessels is een tabakspachter, wiens bedrijf deels wordt bestierd door zijn gezin dat ietwat merkwaardig van samenstelling is; twee kleinzonen en een meid. Vooral diens relatie met de landheer speelt een grote rol in dit verhaal. Tenslotte laat ook het laatste verhaal zich in meer of mindere mate samenvatten met de titel; dit verhaal leent zich uitstekend voor dit onderzoek daar hier de plattelander wordt geconfronteerd met de stadse gebruiken en gewoonten. Samen met *De Oude Wessels* zijn dat de twee verhalen van Cremer waar de relatie tussen (gewone) plattelanders en buitenstaanders (machthebbers of stadsbewoners) sterk naar voren komt. De vier novellen van Maaldrink zijn eveneens afkomstig uit zijn eerste bundel. Ze zijn getiteld *Kanienenköpken*, *Stroopen*, *Een laatst verzoek* en *Met den pleziertrein naar Amsterdam* en wijken in opzet iets af van Cremers verhalen. Om te beginnen spelen deze zich allen af in één en hetzelfde dorp genaamd Starveld. Het eerste verhaal draait om het leven van twee ‘dorpsidioten’, de ex-militair en dronkenlap Hazewinkel en de zwakbegaafde Gait-Jan Roelink (bijgenaamd Kanienenköpken). *Stroopen* is een relaas over de huwelijksperikelen in een dorp, bovendien een lofzang op de aldaar zeer populaire praktijk van het stropen. Ook het plot van het volgende verhaal concentreert zich rond de mogelijk- en moeilijkheden van het trouwen binnen

⁵⁷ Knuvelde, *Handboek III*, 431; J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde VII* (Utrecht, 1927), 279-280.

⁵⁸ N. Beets, ‘Jacobus Jan Cremer. Een uit duizend’ in: *Gedichten IV* (1905), 48
<http://www.dbnl.org/tekst/beet005gedi02_01/beet005gedi02_01_0122.php> [geraadpleegd 21-3-2017].

⁵⁹ Knuvelde, *Handboek III*, 432.

⁶⁰ Biografisch Woordenboek Gelderland, ‘Daniël Martinus Maaldrink’
<http://www.biografischwoordenboek gelderland.nl/bio/2_Daniel_Martinus_Maaldrink> [geraadpleegd 16-5-2017]; H.W. van der Meij, ‘Levensbericht van D.M. Maaldrink’ *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1892). <http://www.dbnl.org/tekst/_jaa002189201_01/_jaa002189201_01_0011.php> [geraadpleegd 14-5-2017].

⁶¹ Curieus te vermelden hier is dat zijn stuk *De terugkomst van den Koloniaal* (1890) het laatste stuk is dat werd gespeeld in de Amsterdamse schouwburg, voordat deze diezelfde avond nog afbrandde; K. ter Laan, ‘Maaldrink, Ds. D.M.’ in: *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* (Amsterdam, 1952)
<http://www.dbnl.org/tekst/laan005lett01_01/laan005lett01_01_4542.php> [geraadpleegd 14-5-2017]; J.N. van Hall, ‘Dramatisch overzicht’ *De Gids* 50 (1886), 169-179
<http://www.dbnl.org/tekst/_gid001188601_01/_gid001188601_01_0038.php> [geraadpleegd 14-5-2017].

het eigen dorp, opnieuw aan de hand van een jong stel. Het laatste verhaal gaat, net als in Cremers bundel, over de confrontatie van de plattelander met de buitenwereld; de stad en machthebbers.⁶²

Cremers novellebundel leent zich uitstekend voor dit onderzoek: voortdurend spreekt hij zijn lezers, en meer specifiek lezeressen, aan om hen een handreiking te doen in de wereld van de boer. De auteur schetst de verschillen tussen rijke milieus en plattelandsmilieus op velerlei niveaus, van opvoeding tot schoonheidsidealen. Bovendien laat hij daarbij de vele mogelijke gezinsvormen naar voren komen. Deze worden nochtans vrij neutraal gepresenteerd: zowel stads- als plattelandsmores zijn op hun manier, met behulp van Cremers toelichting, te rechtvaardigen. Hij toont aan dat in iedere bevolkingslaag verschillende mensen zijn: goedgehartig, kwaadaardig, lui, dom, gewiekst, oneerlijk, rijk, arm, enzovoorts. Kijkend naar Maaldrinks voorwoord is het hoofddoel van zijn schetsen om bepaalde plaatselijke gewoonten en karaktertrekken te weergeven die volgens hem de inwoners van het Graafschap Zutphen zo sterk hun eigenheid geven. Het (van oorsprong middeleeuwse) Graafschap Zutphen is ongeveer gelijk te stellen de huidige Achterhoek en deze termen worden nog steeds veel door elkaar gebruikt. Het is in dit voorwoord dat Maaldrink aanmerkt dat zijn geboorteplaats, het dorp in de verhalen, Starveld wordt genoemd alleen: 'de naam Starveld is de ware niet'. Maaldrink doelt met deze raadselachtige opmerking op een andere, door hem opgetekende dorpsnovelle genaamd *De legende van de Sprakelberg*. Dit blijkt een plaatselijk verhaal te zijn waar een dorp genaamd Starveld in voorkomt. Gezien de nabijheid van deze Sprakelberg bij het dorp Geesteren, zal Maaldrink dit wellicht ter anonimiteit van de bewoners hebben ingepast in zijn novellen.⁶³ Het gegeven dat de auteur daadwerkelijke jeugdherinneringen optekent doet de vraag oproepen in welke zin deze zijn beïnvloed of vertroebeld door de geest van de nostalgie, bovendien hoe eerdere publicaties over dorpsleven (zoals die van Cremer) zijn herinnering hebben beïnvloed. Hoe heeft voorgaande literatuur hem gevormd, in hoeverre beschrijft hij effectieve werkelijkheid en in hoeverre probeert hij een bepaald beeld op te roepen? Sowieso is dit een overweging die in ogenschouw moet worden genomen: beide auteurs kwamen uit een relatief gegoed milieu en waren man. Hun levensgeschiedenis spreekt daarbij boekdelen, daar zij in de positie waren om vanaf het familiebuiten hun schrijvershobby uit te voeren. De echte ellende van het platteland hebben zij ogenschijnlijk nooit meegemaakt; dat komt althans niet naar voren in hun verhalen. Maaldrink sluit wat dat betreft meer de ogen dan Cremer, die -andere publicaties als *Fabriekskinderen* in ogenschouw nemend- wel degelijk aandacht had voor maatschappelijk onrecht en ongelijkheid.

Methode en aanpak

De negentiende-eeuwse literatuur is nationalistisch te noemen. Volgens de literatuurhistorica Lotte Jensen is de eerste helft hierdoor iets meer getekend dan de tweede, maar als de veelheid van genres en ontwikkelingen geduid kan worden met één term, dan is het deze.⁶⁴ De dorpsvertellingen van Cremer en Maaldrink, respectievelijk *Betuwsche novellen* en *Uit de Graafschap*, zullen in het kader van de onderzoeksvraag geanalyseerd worden op invloeden van het cultureel nationalisme. Door middel van zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek zal getracht worden de geselecteerde verhalen te interpreteren en analyseren. Bij het kwalitatief onderzoek staan de personages en hun karakterontwikkeling centraal, alsmede de ontwikkelingen van het plot. Bij het kwantitatief onderzoek zal de blik liggen op een discoursanalyse, en meer in het bijzonder de verhouding mannelijke-vrouwelijke personages en de werkwoorden en bijvoeglijk naamwoorden die door beide seksen worden gebruikt. Bovendien wordt er bij beide vormen van onderzoek specifiek gelet op de weergave van het gezin ofwel de kinderen, en welke positie deze innemen. Op basis van dit onderzoek zal in twee hoofdstukken uiteengezet worden hoe de probleemstelling en hypothese zich verhouden tot de werken van Cremer en Maaldrink. Het eerste hoofdstuk richt zich op de kwalitatieve, het tweede op de kwantitatieve aspecten hiervan. Beide hoofdstukken zullen ingedeeld worden op basis van de thema's uit de inleiding, om als dusdanig een overzichtelijk geheel te vormen. Deze thema's zijn in de eerste plaats de verhouding tussen man en vrouw, de positie en vorm van het gezin en de rol van de liefde en het huwelijk. Vervolgens zal er gericht worden op de verbeelding van de boer en zijn omgeving, alsook de verbeelding van de niet-plattelander (stadsbewoner of machthebber) en diens omgeving. Het is hierom dat de hoofdstukken zijn opgedeeld in twee paragrafen: een die de plattelander van binnenuit in beeld tracht te brengen, het tweede dat zich richt op de beeldvorming van buitenaf. Dit alles zal concluderen in een beschouwing van de verbeelding van het plattelandsleven en de rol van het landschap hierbij.

⁶² Zie bijlage I – Cremer en bijlage II - Maaldrink, voor nadere toelichting.

⁶³ Collectie Gelderland, 'De vrouw van het Starveld'

<<http://www.collectiegelderland.nl/organisaties/beeldenvangelderland/voorwerp-bgld0985>> [geraadpleegd 14-5-2017].

⁶⁴ L. Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen, 2008), 14-18.

Hoofdstuk 1: Kwantitatief onderzoek

Paragraaf 1.1 Van binnen

Uit de geconstrueerde statistische gegevens blijkt dat in alle acht de verhalen die mee zijn genomen in analyse de mannelijke personages de overhand hebben. Vooral in Cremers bundel is er sprake van een zeer scheve verhouding, daar komen mannen 2,83 keer vaker voor dan vrouwen. Die verhouding is in Maaldrinks *Uit de Graafschap* wat evenwichtiger: daar komen mannelijke personages slechts 1,67 keer vaker voor.

<i>Personages</i>	M	V	Ratio
Cremer	(9+5+8+12) 34	(5+3+1+3) 12	1:2,83
Maaldrink	(15+10+12+18) 55	(12+3+8+10) 33	1:1,67

Er kan dan worden verondersteld dat in alle van deze verhalen het vaker draait om de mannelijke personages en zij als zodanig het plot dragen. Logischerwijs krijgen zij daarmee een actievere en meer ondernemende houding toegedicht dan vrouwelijke personages, die zich vaak passiever op zouden stellen. Door in beide bundels de unieke werkwoorden voor beide seksen op te tellen is het mogelijk te achterhalen of dit beeld op waarheid berust. Wat betreft *Betuwsche novellen* is dit zeker het geval. Mannelijke personages krijgen 2,28 meer werkwoorden en dus podium toebedeeld dan vrouwelijke personages. Dit percentage is echter lager dan de man-vrouw ratio, wat dus laat zien dat vrouwen een iets grotere rol spelen dan aan de hand van het aantal personages geloofd mag worden. Er is daarentegen wel ‘gewoon’ sprake van een stevige genderstereotypering in Cremers werk, zo hebben mannelijke personages negen unieke werkwoorden voor ‘bevelen’, ‘gelassen’ of ‘opdragen’, waar het emotionele vrouwpersonage er elf heeft voor ‘huilen’, ‘schreien’ of ‘grienen’.⁶⁵ De vrouw lijkt zich vooral bezig te houden met huishoudelijk werk. Ze veegt het erf, naait en breid erop los, maakt de maaltijden klaar, en maakt zich bij het horen van iedere gebeurtenis allereerst zorgen om de kinderen. Dit doet ze vooral op commando van een mannelijk personage. Vrouwen die niet getrouwd zijn wijken hier over het algemeen niet zoveel vanaf: zij laten zich vaak inhuren als dienstmaagd, kindermisje of ‘keukenprinses’.⁶⁶ Het verhaal *Oude Wessels en zijn gezin* is een uitzondering hierop. In dit verhaal draait de auteur de enigszins ingesleten stereotyperingen om: het zijn de mannelijke personages die ‘schrikken’, ‘[de] tranen langs de wangen biggelen’ en van wie ‘het gemoed volschiet’, bovendien zijn het ook zij die ‘verzorgen’ en ‘ondersteunen’, in het kader van de verzorging van de oude man. Het toenemen van het aantal woorden dat emotionele en lichamelijke zwakte uitdrukt, alsmede de verzorgende rol toespeelt, is nog te verklaren aan de hand van de aanwezigheid van deze oude man maar de auteur blijft de omgedraaide stereotyperingen benadrukken door de martialiteit van vrouwelijke personages sterk naar voren te brengen. Ten eerste is dit het enige verhaal van Cremer waarin vrouwen expliciet agrarische handelingen verrichten buiten op het veld, maar vooral opvallend is het ‘slagen aanbrengen’ en ‘de volle laag geven’ waarmee wordt uitgedrukt dat de vrouw in dit verhaal zeker haar mannetje staat (haha). Desondanks is ook hier ruimte voor nuance, want ondertussen komt ook in *Oude Wessels* vaak genoeg voor dat vrouwen ‘een kleur krijgen’ en ‘[de] tafel dekken’.

In *Uit de Graafschap* is de verhouding unieke werkwoorden voor mannen en vrouwen, overeenkomstig met de personageverhouding, wat minder extreem. Mannen hebben slechts 1,38 keer meer werkwoorden en het hele veld aan werkwoorden lijkt wat meer gedifferentieerd. Woorden geassocieerd met ‘huilen’ en verdriet komen aan beide kanten van het spectrum nagenoeg gelijk voor, waar de mannelijke personages met dertien unieke werkwoorden tegenover de vrouwelijke met elf zelfs iets vaker op deze wijze als emotioneel worden afgeschilderd. Ook kan vastgesteld worden dat zowel mannelijke als vrouwelijke personages bevelen geven, maar het zijn immer de mannelijke personages die zich te buiten gaan: zij zijn het die ‘vechten’, anderen ‘te lijf gaan’ of ‘bij de keel grijpen’. Met een verhouding van elf werkwoorden tegenover drie zijn mannelijke personages nog ruim in de meerderheid als het aankomt op fysiek geweld. Daar komt nog eens bij dat er veel soldatenjargon voorkomt in Maaldrinks verhalen, wat logischerwijs enkel op mannelijke personages slaat. De balans is in *Uit de Graafschap* duidelijk meer in evenwicht dan in *Betuwsche novellen*, af te leiden uit zowel de werkwoorden- als de personage-ratio. Het is evident dat Maaldrink de vrouw meer op de voorgrond zet en hun capaciteiten meer op waarde lijkt te schatten. Dat wordt benadrukt als er gekeken wordt naar zijn verhaal *Een laatst verzoek*. In dit verhaal zijn de vrouwelijke personages met 76 tegen 67 werkwoorden handelend in de meerderheid. Dit is het enige verhaal in het gehele bronnencorpus waar dit het geval is.

<i>Unieke werkwoorden</i>	M	V	Ratio
Cremer	212	93	1:2,28
Maaldrink	283	207	1:1,38

⁶⁵ Voor nadere toelichting en verduidelijking in het gros van de beschreven gevallen in dit hoofdstuk, zie Bijlage I – Cremer en Bijlage II – Maaldrink.

⁶⁶ Cremer, 6, 23; Maaldrink, 47, 167; Het wordt in *Met den pleziertrein* zelfs als een hele prestatie gezien dat het meisje promotie maakt van kindermisje tot keukenprinses.

Zeker aan de hand van het laatste geval, waar de vrouwelijke personages naar voren worden geschoven, is het belangrijk hier meer inzicht in te krijgen: het kan dan wel zo zijn dat vrouwen meer handelingen uitvoeren, maar maakt dat van hen dan de meer actieve actor? Dit is ten eerste te achterhalen aan de hand van het plot, wat in hoofdstuk twee behandeld zal worden, en ten tweede te achterhalen aan de hand van de aard van de gebruikte voorwerpen. De in de inleiding besproken these van Schuurman, die ervan uitgaat dat de toename van het aantal 'huishoudelijke' voorwerpen als vanzelf aantoonde hoe de plattelandssamenleving een meer huiselijk karakter kreeg en de vrouw als zodanig in haar huiselijke rol dwong, is ter hand genomen om dit punt verder te verduidelijken. De gehanteerde voorwerpen in beide bundels zijn geteld en vervolgens geassocieerd als 'huishoudelijk' (H) of 'niet-huishoudelijk' (NH).⁶⁷ Wat daarbij vooral opvalt is dat bij Cremer de verhouding huishoudelijke en niet-huishoudelijke gebruiksvoorwerpen bij vrouwelijke personages nagenoeg gelijk is: zeventien om zestien, terwijl die verhouding bij mannen sterk uiteenloopt met het doorslaggevende gewicht in de categorie niet-huishoudelijk. Het gegeven dat niet-huishoudelijke voorwerpen wel 5,56 keer vaker worden gehanteerd door mannen dan door vrouwen, bevestigt hoe in *Betuwsche novellen* de vrouwen een minder prominente plaats hebben dan mannen. De gelijke balans tussen wel en niet-huishoudelijk bij de vrouw zelf laat bovendien zien dat zij sterk worden geassocieerd met het huiselijke milieu. Dat laatste komt ook naar voren in *Uit de Graafschap*, waar de door de vrouw gehanteerde voorwerpen ook aardig in balans zijn. Wat hier echter vooral opvalt is de gelijke ratio in het gebruik van huishoudelijke voorwerpen: de vrouw neemt 0,2 keer vaker een voorwerp ter hand dat van huishoudelijke aard is. Daaruit kan, evenals uit de werkwoordenvergelijking, worden afgeleid dat onder Maaldrink mannen en vrouwen een meer gelijke positie worden toebedeeld wat betreft het huishouden. Anderzijds kan daar tegenin worden gebracht dat de NH-ratio bij Maaldrink net zo uit balans is als die bij Cremer, wat impliceert dat vrouwelijke personages eveneens sterk gedetermineerd worden door de associatie met het huiselijk milieu.⁶⁸

Voorwerpen	Mannelijke personages		Vrouwelijke personages		Ratio	
	H	NH	H	NH	H	NH
Cremer	30	89	17	16	1:1,76	1:5,56
Maaldrink	8	63	10	15	1:0,8	1:4,2

Gezin en huwelijk

Ondanks verschillende nuancerings is het evident dat vrouwelijke personages in beide bundels worden neergezet als huiselijke wezens; hun eerste en belangrijkste taak ligt op het gebied van het huishouden en, mogelijk, het gezin. Die veronderstelde determinatie van de vrouw als huisvrouw wordt bevestigd bij het raadplegen van de bijvoeglijk naamwoorden en persoonsbeschrijvingen van vrouwelijke en mannelijke personages. Er komen in Cremer zeven unieke bijvoeglijk naamwoorden voor bij vrouwen die gerelateerd zijn aan 'braaf', 'goed', of 'trouw', waar er maar vier voorkomen bij mannelijke personages. In Maaldrinks werk is een overeenkomstige tendens zichtbaar: zeven unieke woorden bij vrouwen, vijf bij mannen.⁶⁹ Daarnaast zijn de persoonsbeschrijvingen bekeken, waar eenvoudig enkele categorieën in te construeren zijn. Onder mannelijke personages zijn de zaken die zij genoemd worden in te delen in 'werk', zoals 'veldwachter', 'pachter', of 'dominee'. Daarnaast een categorie die 'verwensingen' genoemd kan worden; woorden als 'zuiplap', 'rekel', en 'moordenaar' voeren hier de boventoon. De laatste categorie verschilt per auteur, zo legt Cremer meer de nadruk op de leeftijd van zijn mannelijke personages met woorden als 'grijsaard' en 'slungel', maar geeft Maaldrink zijn personages een dimensie van familie mee: 'vader', maar ook 'schoonzoon' en 'weduwenaar' worden gebruikt. Met name die laatste is opvallend, daar op deze wijze de man aan de vrouw wordt verbonden: het manspersonage lijdt dus onder het verlies van zijn vrouw, wat een bepaalde mate van affectie en huwelijkse trouw suggereert. De affectie voor de vrouw ligt er een stuk dikker bovenop bij Cremer dan bij Maaldrink, als de persoonsbeschrijvingen van de vrouwelijke personages worden bekeken: er is bij eerstgenoemde een gehele categorie aan koosnaampjes te onderscheiden, als 'duufke', 'lieveling' en 'oogappel', die bij Maaldrink in zijn geheel ontbreekt. Wat Maaldrink wel doet is de vrouw een beroepsspecificatie meegeven zoals 'meid' of 'keukenprinses', waar Cremer dat slechts één keer doet ('boerenmeid'). De verwijzingen naar de vrouwelijke band met het gezin voeren overigens in beide bundels de boventoon. Bekende termen als '(huis)vrouw/moeder', 'echtgenote' en 'weduwvrouw' komen langs, en meer opvallend 'gezellin' of '(zijn) uitverkorene'. Er kan dan geconcludeerd worden dat, hoewel beiden de vrouwelijke denominatie met het gezin voorop stellen, Maaldrink de vrouw een meer zelfstandige of zelfhandelende inborst toeschrijft dan Cremer; laatstgenoemde maakt haar meer een object van mannelijke toewijding, terwijl eerstgenoemde het werk dat de vrouw doet gelijk de man een

⁶⁷ Onder 'huishoudelijk' wordt verstaan: keukengerei, servies, slaapgerei, meubels. De rest is 'niet-huishoudelijk'; voor nadere toelichting, zie bijlagen.

⁶⁸ Zie bijlagen.

⁶⁹ Zie bijlagen.

echte titel geeft en bovendien de koosnamen achterwege laat. Opnieuw lijkt het dus duidelijk hoe Cremer een ietwat bredere wijze van beschrijven heeft, maar daarentegen wel vaker eenzijdige beelden schetst van man-vrouw verhoudingen binnen het gezin.

<i>Unieke bijv. naamw.</i>	Categorieën	M	V
Cremer	Werk	7	1
	Familie	/	5
	Verwensingen	6	3
	Koosnamen	/	6
	Leeftijd	4	/
Maaldrink	Werk	6	4
	Familie	4	2
	Verwensingen	5	2

Dat het gezin een belangrijke plaats kan duidelijk worden geacht, en dat de vrouw daar een meer prominente plaats inneemt dan de man eveneens. Het gezin blijkt echter geen vastomlijnd concept te zijn, daar het in velerlei vormen voorkomt op het platteland: er is onder andere sprake van vader-kindgezinnen, grootvader-kleinkindgezinnen, gezinnen met aangenomen kinderen en van gecombineerde gezinnen, met kinderen uit twee huwelijken. Bovendien kennen de novellen een rijke schakering aan rijke en armere milieus. Het lijkt dan verleidelijk een verband te willen aanbrengen tussen de sociaaleconomische positie van een gezin en de gezinsvorm of -grootte. Dat is daarentegen niet zo eenvoudig gedaan als gezegd; het is mogelijk gezinnen te categoriseren op basis van 'rijk' of 'arm' en vervolgens het aantal kinderen te tellen. De grote diversiteit van deze gezinnen, alsmede de schakeringen in mate van rijkdom maakt het lastig goede kwantificeerbare gegevens op te stellen hierover. Wat wel mogelijk is, is het aantal unieke bijvoeglijk naamwoorden dat wordt gewijd aan kinderen of het gezin te tellen en te inventariseren. Hierdoor kan men een idee krijgen van de mate van emotionele gehechtheid en het belang van het gezin in beide novellebundels. Er wordt dan onderscheid gemaakt naar wat er wordt gezegd over ouders, en wat over (verenigd) gezin en kind. In *Betuwsche novellen* gaat het bij de twee woorden die ouders beschrijven al snel over ouderlijke liefde, terwijl in *Uit de Graafschap* het ene woord, 'koel', de aandacht vestigt op ouderlijke gebreken. Kinderen komen in beide bundels naar voren zoals verwacht zou worden, maar Cremer laat zich opnieuw van een meer emotionele kant zien dan Maaldrink: eerstgenoemde bedient zich enkel van woorden als 'onnozel', 'innemend' en 'bloeiend'. Maaldrink daarentegen laat de problemen die een kind met zich meebrengt zien door woorden als 'hulpbehoevend', 'jaloers' en 'stout' te gebruiken. Wat betreft gezinsbeschrijvingen is er weinig onderscheid tussen beiden; het gaat er primair om dat het gezin gelukkig is, ongeacht haar sociaaleconomische situatie. Termen als 'braaf, doch arm' bij Cremer en 'recht gelukkig en tevreden [ondanks alles]' illustreren dit.

<i>Unieke bijv. nw.</i>	Ouders	Kinderen	Gezin
Cremer	2	6	4
Maaldrink	1	10	3

Wat deze analyse vooral laat zien is hoe Cremer opnieuw een meer romantische insteek in zijn verhalen hanteert dan Maaldrink maar vooral dat het gezin in beide verhalen neer wordt gezet als een emotionele eenheid, waarin kinderen vooral lief en hulpeloos zijn, een die gebaat is bij de toewijding van ouders. Een inventarisatie van het aantal unieke werkwoorden bevestigt dat enigszins. Bij Cremer domineren wat betreft ouders woorden als 'bekommeren', 'gebieden/bevelen' en 'aan het hart drukken', wat laat zien hoe de ouders zich als liefdevolle opzichter zich over hun kinderen ontfermen. Maaldrink problematiseert dat door ook de nadruk te leggen op ouders die tekortschieten en het dragen van de last van kinderen. Hetzelfde geldt voor hun afschildering van kinderen, waar Maaldrink vreemd genoeg veel meer werkwoorden gebruikt dan in alle andere mogelijke gevallen: het zijn vooral kinderen die 'sarren', zich 'met kattenkwaad onledig houden' en 'najouwen', waar Cremer opnieuw vooral het emotionele aspect van het kind benadert. Uitbreiding van gezinnen is in beide gevallen een blijde gebeurtenis, hoewel opnieuw Maaldrink vooral de problematische kant van het gezin laat zien.

<i>Unieke werkwoorden</i>	Ouders	Kinderen	Gezin
Cremer	7	5	9
Maaldrink	8	23	4

Paragraaf 1.2 Van buiten Dorp en stad

Van Dijk benoemde reeds in de inleiding de temperamentenleer, wat hij aanduidt als datgene dat de waterscheiding stad-platteland heeft opgeworpen. Dit veronderstelde scherpe onderscheid, dat zich ook richt op de verhouding man-vrouw, lijkt een goed begin om Cremers en Maaldrinks novellen te analyseren inzake het onderscheid tussen stad en platteland. Hiertoe zijn de verhalen genomen waar boeren en/of dorpsbewoners naast buitendorpsen en/of stadsbewoners optreden. In het geval van Cremer gaat dit om de verhalen *De Oude Wessels en zijn gezin* en *De reis van Gerrit Meeuwsen* waar stadsbewoners maar ook edellieden voorbij komen, bij Maaldrink gaat het dan om *Kanienenköpken* en *Met den pleziertrein*, waar enkel stadsbewoners naast plattelanders acteren. Daar laatstgenoemde personages als vanzelfsprekend in de meerderheid zijn, is het zaak deze aantallen te relativeren om als dusdanig tot uitspraken over het woordgebruik met betrekking tot hen te komen.⁷⁰ Doeltreffend hier is om de bijvoeglijk naamwoorden te inventariseren naar gelang ze gebruikt worden om plattelanders of anderen te beschrijven. Deze anderen zijn te definiëren als stadsbewoners, mensen van buiten het dorp of edellieden.⁷¹ De inventarisatie leert dat er per 'andere', 1,13 plattelanders voorkomen bij Cremer en 1,6 plattelanders bij Maaldrink.

<i>Personages</i>	Plattelanders	Anderen	Ratio
Cremer	17	15	1:1,13
Maaldrink	16	10	1:1,6

Deze beschrijvingen zijn vervolgens weer in verschillende categorieën in te delen, zoals bijvoorbeeld uiterlijk ('knap' of 'dik'), of beschaving ('ondeugend' of 'zedeloos'). De stad en het dorp worden door beide auteurs dus in de eerste plaats onderscheiden op persoonlijke basis, waarbij de vrouw meer op de voorgrond treedt.⁷² Er is in die gevallen vaak sprake van uitersten: ofwel de beschreven boerin is 'voor een meisje uit de arbeidende klasse' best om aan te zien, of een stevige vrouw die de sporen van noeste arbeid en moederschap met zich meedraagt. Dat laatste geldt ook immer voor de mannelijke plattelanders. Let bij eerstgenoemde dan ook vooral op de relativiteit die hiervan uitgaat: het is de auteur, vooral Cremer, er voortdurend aan gelegen te benadrukken dat een plattelanders nooit zo knap kan zijn als een 'andere'. De meerderheid van de boeren, valt hieruit op te maken, is dus zeker niet de knapste en dat is deels te wijten aan hun harde werken en povere opvoeding. Er zijn daarentegen zeker knappe mensen te bespeuren op het platteland, die er dan ook direct worden uitgekikt; daarover meer in hoofdstuk 2. Wat betreft beschaving of karakter is ten eerste op te merken dat plattelanders voortdurend worden beschreven als 'goedhartig', waar stedelingen al snel als 'gedisteleerd' of 'voornaam' worden benoemd. In Maaldrinks verhalen komen veel tegenstellingen voor: anderen worden zowel 'heerachtig' en 'zelfopofferend' genoemd, maar ook 'vals' en 'onbetrouwbaar'. Dat illustreert eens te meer hoe Maaldrink zijn personages vaak minder zwart-wit afschildert dan Cremer dat doet. Intelligentie komt opvallend genoeg niet zeer vaak aan bod; waar dit wel gebeurt, is het vaak in dialogen tussen plattelanders en anderen en zij elkaar simpelweg niet begrijpen. Dit illustreert de afstand tussen de twee werelden van de stad en het platteland, waarbij soms de beste bedoelingen gelden (men is 'verwonderd' of 'bevreemd' ten opzichte van elkaar), maar vaker is er sprake van pure minachting van beide kanten: zo noemen de plattelanders de stadsbewoners 'zedeloos' en maken verschillende stedelingen de boeren in *Gerrit Meeuwsen* uit voor 'ezel', 'stom volk' of nemen ze een loopje met hen.

Unieke bijv. nw.	Categorieën	Plattelanders	Anderen	Ratio (totaal)
Cremer	Uiterlijk	34	9	
	Beschaving/karakter	24	17	
	Intelligentie	6	1	2,37
Maaldrink	Uiterlijk	10	3	
	Beschaving/karakter	20	14	
	Intelligentie	8	2	1,47

Voor Cremer lijkt bovendien veel meer woorden te gebruiken om zijn plattelandspersonages te beschrijven, dan de beide categorieën in elkaar tot verhouding staan. Dit is te verklaren, daar de blik van beide auteurs in de eerste plaats is gericht op plattelandstaferelen en de hoofdpersonages veelal plattelanders zijn. Anderzijds komen

⁷⁰ Zie bijlagen.

⁷¹ Zie bijlagen.

⁷² Waar dit onderscheid het scherpst wordt aangemerkt is in *De oude Wessels*, bij een ontmoeting tussen het boerenmeisje Doortje en de jonker Alfred. Deze is erg onder de indruk van Doortje, die al eens eerder werd beschreven als een 'waarlijk niet onaardig' meisje. Hij ziet haar als 'helder' en 'ongekunsteld', in tegenstelling tot de freules uit de stad die zo 'teeder beschaafd' zijn en zo vol etiquettes zijn.⁷² In een enigszins oppervlakkige opsomming gaat Cremer uitgebreid in op het onderscheid tussen het stadsmeisje en de boerenmeid: hij verhaalt over gebakkerd worden bij de haard, pap eten in plaats van de borst krijgen, patés 'a la dit en a la dat' eten, gepinced worden, leren te 'neigen' (groeten). Hij gaat zelfs in op haarstijlen, taalgebruik en modegevoel; Cremer 31.

Maaldrinks verhoudingen wel nagenoeg overeen, wat mogelijk benadrukt hoe zeer Cremer zich meer toelegt op zijn hoofdpersonages. Terug naar Van Dijks temperamentenleer. het is inderdaad vast te stellen dat het onderscheid tussen man en vrouw een belangrijke is, een die op literair gebied bepaalde verwachtingen met zich meebrengt. De stad die als overbeschaafd en decadent geld, komt dankzij Cremers *Oude Wessels* duidelijk naar voren en de lage achting die stedelingen hebben voor domme plattelanders ook. Er kan dan grotendeels worden ingestemd met het onderscheid dat Van Dijk bemerkt, echter is dit wel alles vanuit een stads perspectief.

Reizen en landschap

De strikte scheiding zoals Van Dijk hem laat zien in de literatuur, is volgens onder anderen Schuurman echter niet op de historische werkelijkheid gebaseerd. Hier ligt dus ruimte voor nuancering van de temperamentenleer. Het doel is vast te stellen of boeren daadwerkelijk zo vastgekleisterd aan hun eigen dorp, cultuur en gebruiken vasthouden als voorheen werd gesteld, of dat zij ook in staat zijn hun bedrijf en land te verlaten en de wereld te verkennen. Hiertoe zijn alle reizen geïnventariseerd die in de novellen worden ondernomen. Deze zijn geclassificeerd naar boer ofwel landarbeiders-anders, om zo de besproken waterscheiding aan proeve te onderwerpen. Een 'reis' wordt als zodanig aangemerkt, zodra het personage zelf of zijn context het ook als een reis beschouwen, ofwel als men vanuit het dorp naar de stad gaat en vice versa. Wat hier opvalt is dat Cremer en Maaldrink bijna gelijk het tegenovergestelde lijken te verbeelden. Cremer laat zijn boeren eropuit trekken, terwijl laatstgenoemde vooral andere figuren als dorpswinkeliers laat reizen. Het verschil uit zich dus per auteur, wat te begrijpen is. Maaldrink tekent enkel verhalen op uit één dorp, Cremer put inspiratie uit de gehele regio. Het lijkt dan voor zich te spreken dat Cremer de meer bereisde personages met de meer avontuurlijke verhalen naar voren laat komen, terwijl het voor de hand ligt dat uit één dorp weinig boeren de mogelijkheid hebben eropuit te trekken. Deze vorm van analyse vraagt eigenlijk om meer achtergrond en context, wat door middel van kwalitatief onderzoek in het volgende hoofdstuk zal plaatsvinden.

Reizen	Boeren	Anderen
Cremer	8	3
Maaldrink	2	9

Hoofdstuk 2: Kwalitatief onderzoek

In navolging van het eerste, zal het tweede hoofdstuk zich richten op de vier delen van de inleiding: in paragraaf 2.1 komt het moderne kerngezin en de daarmee gepaard gaande huiselijkheid aan bod. In de daaropvolgende paragraaf 2.2 gaat het om de verheerlijking van het buitenleven en de tegenstelling tussen stad en platteland. In het kader van de gestelde these is het noodzakelijk enkele deelvragen te stellen. Ten eerste: wat is de rol van de man of de vrouw in deze novellen, en wat is hun positie ten opzichte van elkaar? Vervolgens: welke waarde wordt toegekend aan gezin en kinderen en hoe beïnvloedt de vormgeving van de woning deze verhoudingen? Daarop voortbordurend zal worden uitgeweid over het belang dat wordt gehecht aan de liefde en het huwelijk. Vervolgens verschuift de aandacht naar hoe het platteland van buitenaf werd gezien door middel van discoursanalyse. Het opleven, maar ook het verafschuwen van de buitencultuur en het landleven treden hier op de voorgrond, naast de door Neele aangekaarte stereotypen van de plattelander: onbeschaafd- en lompeheid tegenover idyllische eenvoud. Ook het opblazende nationalisme en de daarmee gepaard gaande nationalisering van de volkscultuur speelt een rol. De vragen die hierbij opdoemen richten zich dan ook op alles dat buiten de huiselijke kring valt: het dorp, het omringende land, de steden en welke plaats zij innemen in de levens van de plattelanders. Deelvragen die hier van belang zijn: hoe wordt de boer neergezet? Hoe wordt de buitenstaander of mededorpeling daarbij afgetekend? Wat is de houding van plattelanders ten opzichte van de stad en de machthebbers? Als laatste zal de verbeelding van het landschap en het boerenleven aan bod komen.

Paragraaf 2.1: Van binnen

Man en vrouw

Het eerste verhaal uit Cremers *Betuwsche novellen* is op het eerste gezicht tekenend wat betreft de rol van man en vrouw; *Wiege-mie* opent met een verhandeling over het intens gelukkige gezinnetje Janssen: vader, moeder en vier kinderen. Moeder dient de pap op, vader is de 'sterke ererbijer' die het brood op de plank brengt.⁷³ In andere verhalen wordt ook de nadruk gelegd op het gegeven dat de vrouw zeer gepreoccupeerd is met haar huishoudelijke taken. Afgezien van dat laatste doet ze dit bijna altijd op bevel (of verzoek) van haar man. De keren dat zij agrarische activiteiten onderneemt, is dit vaak uit nood geboren of een uitzondering.⁷⁴ Desalniettemin zijn het vaak de vrouwelijke personages, indien zij in het verhaal voorkomen, die de beslissende wending aan het verhaal geven zij het niet altijd van harte. Een goed voorbeeld is Maaldrinks *Een laatst verzoek*. Hier maken de vrouwen hun eigen, zelfstandige, keuzes, zij het met de druk van het moederschap en het verzorgen van kinderen op de achtergrond.⁷⁵ Daarnaast tonen andere verhalen als Maaldrinks *Met den pleziertrein naar Amsterdam* en Cremers *De rechte Jozef* dat de vrouw vaak optreedt als de *voice of reason* ten opzichte van haar man: ze geeft hem de raad, die vaak ook volgens de schrijver de beste is.⁷⁶ Of de man daar wat mee doet is vaak een tweede. Sommige vrouwen blijken emotionele en rationele componenten te kunnen verenigen in hun persoon en zetten deze zo nu en dan in om hun zin te krijgen. Maaldrinks is hier iets explicieter in dan Cremer: eerstgenoemde spreekt van 'vrouwelijke geslepenheid' en dicht vrouwen karaktereigenschappen toe die hen nogal koel en berekend doen lijken: 'Toen was Grietje begonnen te schreien, niet uit kwaadheid om haar zin te krijgen, zooals soms andere vrouwjes...'.⁷⁷ Daarnaast is bovendien in het eerste hoofdstuk al vastgesteld dat een meisje zich soms mannelijk, martiaal, gedraagt. In Cremers *De Oude Wessels en zijn gezin* weert de vrouwelijke hoofdpersoon zich tot tweemaal toe de mannelijke avances van het lijf, eenmaal met slechts haar nagels en eenmaal door hem danig in elkaar te slaan. Dat het slachtoffer vervolgens flauwvalt is een mooi voorbeeld van hoe de rollen omgedraaid kunnen zijn. De auteur voegt er echter direct aan toe dat dit inderdaad geen normaal gedrag mag heten.⁷⁸ Vrouwen, en meisjes, worden aldus verbeeldt als sterk en zelfredzaam, terwijl de opmerkingen die de auteurs toevoegen dit vrouwbeeld lang niet altijd ondersteunen.

Gezin en huis

De druk om voor het gezin te zorgen, hiervoor reeds aangekaart, is in vrijwel ieder verhaal waar gezinnen voorkomen een constante factor. De moederliefde is van doorslaggevende waarde voor de acties van vele vrouwen zoals in *Wiege-mie*, waar de vrouw uit angst voor de toekomst van haar eigen kinderen haar man adviseert een weesmeisje in huis te nemen.⁷⁹ Liefde voor kinderen, zo blijkt uit dit voorval, houdt niet op bij

⁷³ Cremer, 2.

⁷⁴ Cremer, 42-43.

⁷⁵ Maaldrinks, 116.

⁷⁶ Cremer, 2, 4-5, 10, 14-15; Maaldrinks 173, 179, 187, 189.

⁷⁷ Cremer 29; Maaldrinks, 57, 179; andere voorbeelden in *Stroopen* (pagina 89), waar de vader spreekt tot zijn aanstaande schoonzoon: 'as de vrouwluu grienen gaat, dan zen de manluu pöpkes, doar'j met speulen kunt en die krek doet wa'j wilt, a'j moar an 't dreudjen trekt', en Cremers poëtische verhandeling over tranen: 'zeer veel kunnen ze bewerken, [...] en der vrouw tot krachtige wapens in hare zwakheid zijn'.

⁷⁸ Cremer, 35, 37, 41-43; hierover meer in hoofdstuk 2, paragraaf Stad en macht.

⁷⁹ Cremer, 4-5.

bloedbanden; in meerdere verhalen komt het opnemen van weeskinderen naar voren.⁸⁰ Ook vaderliefde is alomtegenwoordig, en slechts zelden wordt er gesproken van ouders die hun kinderen niet liefhebben. Een opvallende uitzondering daarop is Maaldrinks *Kanienenköpen*: daar wordt een dronkaard opgevoerd wiens onfortuinlijke levensloop geheel en al wordt toegeschreven aan het gebrek aan ouderlijke liefde en zorg gedurende zijn jeugd. Het gezinsleven is, kortom, een emotionele zaak en ouders nemen die zaak over het algemeen zeer serieus. Het voorbeeld van hierboven illustreert daarbij hoe de auteur zelfs een waarschuwing of advies tracht af te geven over het gewenste gedrag van ouders ten opzichte van hun kinderen.⁸¹ Het gezinsleven blijkt echter niet alleen een emotionele, maar ook een broodnodige taak. Al eerder is gesproken van het opnemen van weeskinderen, zoals in *Oude Wessels*, maar de bijkomstigheid is daar wel dat de geadopteerde Doortje de 'kostbare' boerenmeid kan vervangen in het huishoudelijk werk. Kinderen zijn kortom een eerste levensbehoefte, zoals wordt benadrukt in opvolgingskwesities: in *Pleziertrein* maakt baas Hendriksen van de plaatselijke kapperszaak de opmerking dat, hoezeer hij ook van zijn dochter houdt, hij liever een zoon had gehad om de naam in het bedrijf voort te zetten.⁸² In andere verhalen komt vaak spoorlags ter sprake hoe de overname van een boerderij bemoeilijkt wordt bij het uitblijven van een mannelijke nakomeling of schoonzoon.⁸³ Iedere zwangerschap wordt dan met veel blijdschap ontvangen, daarbij de hogere machten uitvoerig bedankend.⁸⁴

Tenslotte aandacht voor de woning. De keukentafel is bij uitstek de plaats waar het gehele gezin zich verzamelt: drie novellen van Cremer verhalen over de taferelen die zich hier afspelen en de centrale plek die de tafel inneemt in het huis.⁸⁵ Daarnaast komt in een aantal verhalen, niet geheel onverwacht, de haard naar voren als belangrijke plaats: daar rookt men de pijp, wordt koffie bereid en zit men 's avonds van de laatste vlammen te genieten.⁸⁶ De haard kan zodoende, samen met de keukentafel, gezien worden als het symbool van het gelukkige huisgezin. Een ander veelbesproken aspect van de woning is de inrichting; in *Stroopen* komt een uitvoerige beschrijving voor van de hoofdruimte van een dergelijk huisje, waar door middel van een strategisch geplaatste kast wordt voorkomen dat de bezoeker letterlijk met de deur in huis valt.⁸⁷ Die notie kan op zijn minst opvallend worden genoemd: klaarblijkelijk is de pachter er actief mee bezig een zekere mate van geborgenheid te creëren in zijn huis. Deze zoektocht naar geborgenheid komt ook terug in Cremers *De rechte jozef*: er is sprake van een bedstede waarin het paar des huizes slaapt. Later in het verhaal komen verschillende lege (slaap)vertrekken naar voren, dewijl de knechten rusten op een zelf getimmerd zoldertje boven de winterstal. Hiermee wordt een bepaalde afstand tussen familie en personeel gesuggereerd.⁸⁸ Zoals Rybczynski al pleegde te zeggen is het inderdaad de vormgeving van de woonruimten die de besloten gezinscultuur in de hand werkt. Dat is ook terug te vinden in Cremers *De rechte jozef*, waar een rijk ingerichte woonkeuken wordt geïntroduceerd. Volgens Cremer kunnen de voorwerpen in deze keuken prima wedijveren met die van de stadse interieurs.⁸⁹ Het gegeven dat deze plattelandswoning zoveel vergelijkbare voorwerpen herbergt reflecteert Schuurmans notie over de landelijke verspreiding van gezinscultuur aan de hand van huishoudelijke voorwerpen. Het boerengezin in kwestie heeft dus in de eerste plaats een eigen afgebakende leefruimte alleen voor het kerngezin (vader, moeder, dochter) en bovendien een interieurstreven en inboedel vergelijkbaar met het stadse gezin. Het gegeven dat Maaldrinks en Cremer de plattelanders hier (bewust of onbewust) mee bezig laten zijn, spreekt van een voortschrijdende gezinscultuur.

Liefde en huwelijk

De liefde speelt een grote rol in vrijwel alle verhalen. Nu en dan betreft het de besproken familieliefde, maar veelal gaat het om romantische liefde: een aantal van deze verhalen sluiten dan ook af met een huwelijk tussen twee dorpelingen, die niet zelden de hoofdrolspelers zijn.⁹⁰ Het beste voorbeeld vindt zich in *Een laatst verzoek*,

⁸⁰ Onder meer in Cremers *Oude Wessels*, *Wiege-mie* en *Rechte jozef*, alsmede in Maaldrinks *Pleziertrein* is dit het geval. Er kan in die zin wel een verschil tussen beide auteurs worden aangemerkt. Bij Cremer draait het voortdurend om vergiffenis voor familieleden, bij Maaldrinks eerder om ouderliefde die alles vergevend is.

⁸¹ Cremer, 2, 21; natuurlijk komt het 'gewone' gezin nog steeds vaak voor, waarbij het opvallendste is dat een 'half dozijntje' aan kinderen meermaals wordt gepropageerd als ideaal

⁸² Maaldrinks, 162-163.

⁸³ Maaldrinks, 95-96, 119; Cremer, 21.

⁸⁴ Cremer 1; zoals in *Wiege-mie*, waar vader Janssen zijn gebed hervat op het zien van 'de roode wangen van zijn goede vrouw en de kinderen'; over religiositeit later meer.

⁸⁵ Cremer, 1-2, 9-10, 49-50.

⁸⁶ Maaldrinks, 61-62; Cremer, 2, 48; Cremer vangt een van zijn verhalen aldus aan: 'Stil-het begint aandoenlijk: 't is negen uur in den avond. Gerrit zit met z'n Griet en z'n zeun Gijs bij 't vuur, en zeggen met hun drieën-niets'.

⁸⁷ Maaldrinks, 60-61.

⁸⁸ Cremer, 9-11.

⁸⁹ Cremer, 9-10.

⁹⁰ Onder meer in *Wiege-mie*, *De rechte jozef*, *Stroopen* en *De oude Wessels*.

waar welgeteld vijf tot zes pagina's geweid zijn aan de eeuwige trouw die de hoofdrolspelers elkander voortdurend beloven. Dat de vrouw die trouwgelofte uiteindelijk breekt en de man, zo zijn woord is, eeuwig zijn woord zal houden maakt het fiasco compleet. Beiden sterven uiteindelijk aan liefdesverdriet.⁹¹ Er kan dus ook sprake zijn van ongelukkige huwelijken zoals beschreven in het voorgaande verhaal. Niet alleen omdat de Dieke, de vrouw, graag een ander had gehad, maar ook omdat haar nieuwe man Derk 'roew en onverschillig' is ten opzichte van haar en de kinderen.⁹² De auteur roemt het zelfopofferende vermogen van de vrouw (in het algemeen) met dit verhaal, hij haalt er zelfs enkele regels van de dichter Ten Kate bij: 'Sprakeloos zich ten offer wijden. Kan de vrouw, de vrouw alléén'.⁹³ Terugkijkend op vorige alinea is de kracht van de vrouw als het op het gezin aankomt een van de constanten in deze novellenbundels. Daarnaast lijkt een huwelijk met een direct familielid de normaalste zaak van de wereld te zijn: in *Gerrit Meeuwsen* wordt de genegenheid van Gerrits zoon Gijs voor zijn nichtje besproken, waarna blijkt dat dit nichtje stilaan een huwelijk begint te overwegen.⁹⁴ In *Met den plezierrein* gaat vader Hendriksen uitgebreid in op het gegeven dat hij trachtte zijn neefje en zijn dochter te koppelen. Dit laatste overigens zonder succes, maar evenals bij de 'jaloezieopwekkende' relatie in dit verhaal tussen broer Hannes en zus Hanna, lijkt de scheidslijn tussen familieliefde en romantische liefde nogal dun te zijn. Mogelijk wordt dit mede in hand gewerkt door het gegeven dat trouwen pas mogelijk is indien de partners een eigen boerderij hebben; in bijvoorbeeld *De rechte jozef* en *Een laatst verzoek* wordt hier direct aan gerefereerd.⁹⁵ De uitzonderlijke keren dat bij de ouders in wordt getrouwd wordt dit met naam en toenaam.⁹⁶ Het huwelijk staat dus gelijk aan zelfstandigheid, het kunnen onderhouden van gezin of simpelweg het voortzetten van het familiebedrijf.⁹⁷ Daartoe zijn veel middelen geoorloofd, maar trouwen boven (of beneden) de eigen stand blijft enigszins een taboe.⁹⁸

Paragraaf 2.2: Van buiten

Boer en dorp

Opvallend zijn allereerst is de uiterlijke kenmerken die boeren krijgen toebedeeld. Cremer merkt vaak op dat de boeren allesbehalve blank zijn: ze hebben gebruinte gezichten en halzen, hebben grote handen en de rijke boeren in *Gerrit Meeuwsen* en *De rechte jozef* zijn bijzonder weldoerend (of *wohlgenährt*, zoals hij dat zelf zo mooi zegt). Boeren worden dus voortdurend beschreven als 'bruin', waar witte huid wordt genoemd als schoonheids-ideaal.⁹⁹ Ook de vrouwen voldoen daar niet aan, en dragen de kenmerken van het boerenleven: rode wangen, een gebruinte huid, maar ook ruwe handen en gerost haar.¹⁰⁰ De laatste beschrijvingen zijn ontleend aan *De oude Wessels*, waar het meisje Doortje wordt beschreven als iemand die er 'voor een meisje uit de arbeidende klasse [...] er waarlijk niet onaardig uit' ziet. Dat is natuurlijk een compliment en een diskwalificatie ineen, zeker daar Cremer aanmerkt dat als zij een rijke opvoeding had genoten, ze een bijzonder interessant meisje zou zijn geweest.¹⁰¹ Maaldrink bedient zich van eenzelfde toon, zij het in meer algemene zin. In *Stroopen* komt naar voren hoe de twee (voorheen besproken) bedriegers uitzonderlijk knappe mensen zijn: het meisje is een 'landelijke blondine' die een schoonheid heeft die 'niet dikwijls wordt aangetroffen op het platteland', waar de jongen 'voor een Graafschapper ongemeen fijn besneden gelaatstreken' heeft.¹⁰² De meerderheid van de boeren, valt hieruit op te maken, is dus zeker niet de knapste en dat is deels te wijten aan hun harde werken en povere opvoeding. Ze zijn daarentegen niet dom of onbelesen, zo blijkt uit verschillende verhalen. Hoewel Cremer slechts één keer

⁹¹ Maaldrink, 122-125.

⁹² Maaldrink, 105, 114-116.

⁹³ Maaldrink, 114.

⁹⁴ Gerrit Meeuwsen is nogal rijk, dit is een van de belangrijkste argumenten die nichtje Mijntje voor zichzelf aandraagt; Cremer, 49-50.

⁹⁵ Maaldrink, 97-99, Cremer, 21.

⁹⁶ Cremer, 21.

⁹⁷ Zoals in *Een laatst verzoek*, waar Dieke de keuze maakt om te trouwen zodat de kinderen van haar zus niet alleen zijn, maar haar nieuwe man Derk zich vooral zorgen maakt over de aspecten van het boerderijwerk, die zonder een vrouw blijven liggen; Maaldrink, 106.

⁹⁸ Cremer 20-21; De vader van Jozefs (uit *De rechte jozef*) huwelijkskandidate gaat ten langen leste toch overstag, daar hij van mening is dat 'en goeie [...] toch beter as 'en rieke' is. Jozef in dit verhaal is daadwerkelijk de 'rechte': dit betekent zowel oprecht, eerlijk, als 'de ware'; Ook in Maaldrinks voorwoord is dit het geval: daar spreekt hij van de mooie omslag en uitgave van zijn boek ten opzichte van de 'gewone' mensen die in het boek beschreven worden. Hij vreest dat de lezer daar kritiek op zal hebben: 'Dat kleed is veel te mooi voor die deerne! Zij schikt zich boven haar stand!'.
⁹⁹ Cremer 10, 23-24, 27, 54.

¹⁰⁰ Cremer, 1-3, 23-25.

¹⁰¹ Cremer, 23-24.

¹⁰² Maaldrink, 55-56.

rept over een avondschool waar de gehele dorpsjeugd heengaat, spant Maaldrink hier de kroon.¹⁰³ In *Kanienenköpken* bespreekt hij uitgebreid het belang van scholing voor kinderen, daar zij anders in ‘onwetendheid opgroeien’ en in *Stroopen* is er sprake van een nieuwe school die gebouwd zal gaan worden in het dorp.¹⁰⁴ Het opvallendste vindt zich in *Een laatst verzoek* waarin twee zaken naar voren komen: Dieke was in haar jeugd altijd een van de besten op school en ze leest graag de krant.

Dat laatste doet haar ongeïnteresseerde man immer af als ‘fratsen’, temeer hijzelf bijna ongeletterd is (en bovendien altijd in slaap valt tijdens de preek).¹⁰⁵ Dit illustreert maar eens te meer hoe deze Derk een ongemanierde, lompe boer bij uitstek is. Ook in twee andere verhalen van Maaldrink komt de krant naar voren, met name voor advertenties, wat laat zien dat een dergelijk plattelandsdorp allesbehalve geïsoleerd is van de buitenwereld.¹⁰⁶ Het meeste nieuws komt desondanks nog steeds van de dorpsstamtam: ‘Hei je ’t neis uut ’t darp al geheurd?’. Zo vangt Cremer zijn eerste verhaal aan. Door beide auteurs wordt een levendige dorpscultuur geïntroduceerd die zich kenmerkt door veel geroddel, naroeppen door schooljeugd en ruzies of gesprekken die dikwijls op straat of in de kroeg plaatsvinden. Desalniettemin is de term ‘dorpscultuur’ breder toepasbaar dan men zou verwachten: in *Kanienenköpken* reist de hoofdpersoon Hazewinkel af naar zijn zus in Amsterdam, waar de hele buurt (van de Korte Leidsedwardsstraat) voorbereid blijkt te zijn op zijn komst en al alles van hem afweet.¹⁰⁷ Dat een zodanige sociale cultuur ook in de stad leeft is natuurlijk weinig verrassend, maar het legt wel de parallel tussen de stadsbuurt en het boerendorp: zoveel blijken deze qua sociale omgang niet van elkaar te verschillen. Dit kan wellicht gezien worden als een poging van Maaldrink om de op het oog zo ver van elkaar verwijderde landsdelen, door middel van een narratieve ingreep dichter bij elkaar te brengen. Een groot onderscheid tussen Maaldrink en Cremer is de wijze waarop zij deze dorpscultuur inzetten in hun verhaal. Eerstgenoemde tracht, ook blijkens zijn voorwoord, echt de wereld van zijn specifieke dorp ‘Starveld’ neer te zetten: ‘de dorpelingen’ worden opgevoerd als één personage en de algemene stemming in het dorp wordt vaak geduid. Cremer zet zich er eerder toe de gedachtewereld van de boer in algemene zin uit te dragen. Dit is bijvoorbeeld te vinden in *Gerrit Meeuwsen*, waar vader en zoon een ‘echt boersch’ gesprek hebben en elkaar kunnen begrijpen door middel van ‘grommen’.¹⁰⁸

Dat is opvallend, daar Cremer in de rest van zijn verhalen aantoont het Betuws dialect wel degelijk machtig te zijn. De wijze waarop men spreekt komt vaker naar voren, bijvoorbeeld in *Stroopen* waarin Mientje spottend een Hollands accent opzet waarmee ze de draak steekt met de ‘gemaakte deftigheid’ ervan.¹⁰⁹ Bij het gebruik van bepaalde dialectwoorden en –uitdrukkingen kan simpelweg niet ontken worden dat de auteur er extra de nadruk op legt dat deze op een bepaalde ‘boersche’ wijze worden uitgesproken.¹¹⁰ De vraag die dit oproept is waarom het de auteurs zo belangrijk is dit onderscheid in taal te maken. Wat voegt het toe, naast de in de inleiding besproken *couleur locale* en aantrekbaarheid van de personages, dat de dorpelingen in dialect spreken? Een eerste verklaring is een eenvoudige, daar het als zodanig mogelijk is de culturele eigenheid van de plattelandsregio meer in het voetlicht te stellen. Ingaand op voorgaande alinea kan als alternatieve verklaring aangekaart worden dat dit wellicht een ingreep is om de verschillen tussen het platteland en de stad te benadrukken, en op deze manier de (stadse) lezer te confronteren met de parallele samenleving die Nederland, ondanks de in hoog tempo inkrappende reistijden, nog steeds was. Hoe overeenkomstig zij ook lijken op individueel sociaal niveau, vergroten dit soort narratieve ingrepen de afstand tussen stad en platteland, tussen de Hollandse cultuurwereld en die van het regionale boerendorp. De niet altijd even hartelijke houding van dorpelingen en boeren ten opzichte van de stad illustreert dit.

Stad en macht

Het moment dat Gerrit en zijn zoon hun grommend discours aanvangen, bevinden zij zich in de stad Amsterdam waar zij hun belevenissen van die dag bespreken. Ook Maaldrink heeft een vertelling die zich voor een belangrijk deel in Amsterdam afspeelt. Deze twee verhalen, *Gerrit Meeuwsen* en *Met den pleziertrein*, bieden een uitstekende kans om aandacht te schenken aan de plattelandster in een voor hem onbekende, stedelijke, ruimte. Wat dat betreft is de eerste notie enigszins een open deur: in beide verhalen staan de hoofdpersonen bij iedere

¹⁰³ Cremer, 19.

¹⁰⁴ Maaldrink, 11-13, 63-64.

¹⁰⁵ Maaldrink, 116-118.

¹⁰⁶ Maaldrink, 116-121, 35-41.

¹⁰⁷ Maaldrink, 44.

¹⁰⁸ Cremer, 61.

¹⁰⁹ Maaldrink, 59.

¹¹⁰ Cremer, 14, 29; zoals in *De rechte jozef*, waar de twee geliefden samen zitten te keuvelen: ‘Reeds menig zoet woordje was er gewisseld, wel niet zoals gij ze wisselt, [...] en al wat in de ooren van verliefde boertjes en boerinetjes liefelijk en zoet klinken mag’. Een ander voorbeeld, op pagina 29, gaat opvallend genoeg opnieuw over wederzijdse boerenliefde, als in *De oude Wessels* de een de ander ten huwelijk vraagt ‘op de boerenmanier: Door – zal ’t zoo wezen?’.

gebeurtenis met de mond vol tanden. Ze vermaken zich wel degelijk, maar bijna alles wat zij zien en meemaken valt buiten hun denkkader. Illustreerend daarvoor is het gegeven dat één der hoofdpersonen in *Plezier trein* bij terugkomst geen geloof vindt onder zijn dorpsgenoten, als hij hen vertelt over bijvoorbeeld de dieren tuin.¹¹¹ Dorpelingen reageren dan ook vaak angstig of zelfs woedend wanneer ze worden gedwongen te participeren in de stadse drukte en schrikken terug van de (relatieve) decadentie.¹¹² Er is kortom veel wantrouwen ten opzichte van de stad en het onbekende: baas Hendriks in *Plezier trein* is ervan overtuigd dat zijn dochter een zoon zou zijn geweest als de dokter van zijn vrouw maar niet van de stad was geweest. Hij verbiedt zijn telg dan ook om, als ze in de stad is, te lang blijven staan voor de deur van apotheken en dokters. Dat zou wel eens gevaarlijk kunnen zijn.¹¹³ Naast deze achterdocht voor het verre, wordt er door veel plattelanders ook met een scheef oog gekeken naar de macht en rijkdom dicht bij huis. In *Oude Wessels* komen de plaatselijke grondbezitter baron Van Sommer en zijn Alfred voor; laatstgenoemde wordt uitgeloot voor militaire dienst. De eerste reactie van de boerenjongens in de zaal is dat deze loting vals moet zijn.¹¹⁴ Dat deze Alfred inderdaad niet te vertrouwen is blijkt later in het verhaal, als hij het hoofdpersonage Doortje tracht te verleiden.

De overdaad aan arrogantie en wantrouwen tussen boeren en niet-boeren over en weer wordt vaak sterk aangezet. Personages met een ‘heerachtig, keurig Hollands’ voorkomen worden vaak beschreven als kortaf en ongeduldig, niet bereid de boer een situatie te verduidelijken maar er eerder zijn of haar eigen voordeel uit te halen.¹¹⁵ Het is dan ook niet vreemd dat veel boeren enigszins weerbarstig reageren op de machthebbers, zij die hoger in rang en geletterdheid staan. Verderop in het verhaal komt een prachtig voorbeeld, wanneer Maaldrink paginalang uitweidt over de stroperscultuur in de achterhoek. De Graafschapper, zo stelt Maaldrink, is uit zijn aard geneigd tot gehoorzaamheid aan de overheid: ‘Elke wet, die waarlijk rechtvaardig is, zal hij volwaardig erkennen en gehoorzamen.’ De jachtwet is er volgens hem echter een met vele regels en privileges, die de gewone landman in het nadeel brengt: zo mag hij bijvoorbeeld niet eens op zijn eigen land de dieren bejagen die zijn gewassen beschadigen en is een vergunning met de bijbehorende permissies onbetaalbaar. De Graafschapper met ‘zijn gezond verstand karakterizeert de jachtwet volkomen juist als een plaisierken veur de groote hēren’. En hij verzet zich er tegen door deze te omzeilen.¹¹⁶ De streekbewoner, de plattelander, wordt hier door Maaldrink neergezet als een rationeel en assertief handelend, zelfdenkend, burger. Te interpreteren is dan dat Maaldrink dit schrijven heeft aangevangen met het voornemen het imago van de Graafschapper, of in het algemeen de plattelander, ten goede te keren en diens emancipatie te bevorderen, evenals Neele al aangaf hoe Nagtglas daarop inzette met zijn novellen over Zeeland. Maaldrink probeert ook meermaals de link te leggen met de Nederlandse literaire cultuur; al eerder is zijn verwijzing naar Ten Kate aan bod gekomen, maar ook worden de auteurs Tollens en Bilderdijk naar voren, alsmede het door eerstgenoemde geschreven volkslied ‘Wien Neerlands Bloed’. De lange verhandeling over stropen, tevens met de vermelding dat de Graafschapper ‘in het bloed’ zit, doet dan ook al snel denken aan De Jongs these over de nationalisering van regionale culturen: Maaldrink tracht de Graafschapper, met zijn voorliefde voor gehoorzaamheid en diepe besef van rechtvaardigheid af te schilderen als een echte ‘Nederlander’.¹¹⁷

Leven en landschap

In de inleiding is reeds aangekaart hoe enkele Nederlandse publicisten zich afzetten tegen het landleven en vooral de mensen daar: zij werden gezien als seksueel mateloos, bedrieglijk en vooral bijgelovig. De eerste twee punten zijn grotendeels behandeld in de voorbije hoofdstukken, het laatste nog niet zozeer. Afgaand op beide auteurs is er zeer weinig sprake van bijgeloof; vrijwel alle dorpsbewoners zijn godvrezende (protestantse) mensen die geregeld bidden en oprecht dankbaar schijnen.¹¹⁸ Mocht er dan toch een vorm van bijgeloof worden gemarkeerd, dan is dat de angst voor treinen onder de plattelanders. Al eerder is er een angst voor het onbekende vastgesteld bij een aantal dorpsbewoners en in *Plezier trein* en *Gerrit Meeuwsen* wordt dit opnieuw benadrukt: in eerstgenoemd verhaal weigert een dorpsgenoot mee op reis te gaan daar hij van mening is dat je daarmee ‘oew lēven òver [geeft] an menschen, die’j niet kent!’, en Gerrits vrouw is doodsbang voor ‘die lokkemetief’ omdat ze

¹¹¹ Maaldrink, 180-181.

¹¹² Maaldrink, 186; Dat I laat zich zien in *Gerrit Meeuwsen*, waar de twee boeren zich geen raad weten met de luxe van een hotel, of in *Plezier trein* waar het nuttigen van een hele fles wijn met zijn vieren een ‘ongekende weelde’ is voor de bezoekers.

¹¹³ Maaldrink, 178.

¹¹⁴ Cremer, 24.

¹¹⁵ Cremer, 37-38, 52-54.

¹¹⁶ Maaldrink, 72-74.

¹¹⁷ Maaldrink, 72-74.

¹¹⁸ Cremer, 1; ‘Men bad – Peter ernstig en met dankbaar hart; Willem, zijn buurman, had zeker zulk heerlijk avondeten niet voor zijne vrouw en kinderen. Zijn gebed was reeds geëindigd, maar toen hij over den rand van zijn pet de roode wangen van zijn goede vrouw en de kinderen beschouwde, toen deed hij de oogen weer dicht zei nog eens: “Ik dank U goede en groote God, amen”’.

enge verhalen heeft gehoord over ontsparingen.¹¹⁹ Een zekere angst voor de moderniteit is dus in bijgelovige vorm aanwezig. Geloof speelt, als voorheen vermeld, een belangrijke rol in het doen en laten van de plattelandspersonages. Cremer legt dat er vaak dik bovenop, bovendien

Als al eerder vermeld, is Gerrits vrouw doodsbang voor de trein en hoopt dat haar man gewoon thuisblijft. Zoon Gijs' liefde, Mijntje, wordt 'wezenlijk beduusd' als haar dit verteld wordt en drukt hem op het hart vooral voorzichtig te zijn.¹²⁰ Het zijn kortom dikwijls de vrouwen die het bescheiden, teruggetrokken leven leiden en ook propageren. Deze vrouwen zijn niet bangig of zwak, wat op het eerste oog wellicht zo lijkt, maar juist sterke figuren: zij staan symbool voor het geïdealiseerde, kleine (vaderlandse) huisgezin dat als zodanig de hoeksteen van de samenleving dient te zijn. De angst voor het onbekende of de moderniteit die naar voren komt in deze situaties kan in die context dus worden gezien als een uitvloeisel van het huiselijkheidsideaal.

Ook op andere manieren bezingt Cremer het landleven, zoals in *Oude Wessels*. Naast de langdradige verhandelingen over het harde werken en wel en wee in de tabaksbouw, voegt hij een bijna romantisch 'landmandicht' toe over het opkomen van de zon.¹²¹ Beide citaten laten zien hoe Cremer het landleven op een voetstuk plaatst. Zijn verbeelding van het boerenleven en –landschap lijken ogenschijnlijk bedoeld om dit in een positiever daglicht te stellen, evenals Maaldrink dat deed in *Stroopen*. Er zijn nog meer manieren waarop wordt geprobeerd stad en platteland nauwer tot elkaar te brengen. Al eerder is de parallel tussen stadsbuurt en boerendorp aan bod gekomen. Zulk soortgelijke vergelijkingen worden in de vertellingen mogelijk gemaakt door (trein)reizen: in *Pleziertrein* kost een heen en terugreis naar 's lands hoofdstad slechts twee gulden, en zal de trein daar arriveren binnen drie uur.¹²² In *Kanienenköpken* kan de hoofdpersoon met de stoomboot vanaf Deventer helemaal naar de hoofdstad, en blijken andere Gelderse plaatsen als Zutphen, Arnhem en Nijmegen in *Gerrit Meeuwsen* en de stad Harderwijk in *De rechte jozef* binnen een dag te bereiken.¹²³ Daarmee wordt de geïsoleerde ligging van de regio achterhoek ontkent en geïllustreerd dat dankzij verbeterde infrastructuur en het versnelde reizen verschillende landsstreken dichter bij elkaar zijn komen liggen. Het is voor iedere inwoner van Nederland mogelijk (gemaakt) om naar de hoofdstad af te reizen, wat de Nederlandse staat meer tot één coherente eenheid zal maken. Aldus wordt de natievorming van Nederland bevordert, wat zich opnieuw laat zien in *De oude Wessels* methet opvoeren van gulden.¹²⁴ Het invoeren van muntstukken met de (nieuwe) koning erop doet de bekendheid van de bevolking met het staatshoofd toenemen en draagt zo bij aan hun vereenzelviging met de natie. Dit wordt ook op een meer activistische manier gedaan door zowel Cremer als Maaldrink: hoewel er genoeg negatieve consequenties van het soldatenbestaan genoemd worden, zijn het onder meer woorden als 'heldhaftig', 'zelfopofferend', 'trots' en 'machtig' die overheersen als het aankomt op 'het vaderland dienen'.¹²⁵ Dan nog daargelaten de onderscheidingen waar Maaldrink in *Kanienenköpken* en *Een laatst verzoek* het over heeft; deze brengen volgens hem eeuwige roem voor de drager, alsmede stimuleren ze beter en aangepast gedrag.¹²⁶ De krijgsmacht, ook die in de koloniën, wordt aldus gepresenteerd als een motiverend en disciplinerend onderdeel van de natie, een die bovendien extra vaderlandsliefde aankweekt.

Maaldrink laat daarnaast de kerk als instituut optreden: zo dient de diaconie in *Kanienenköpken* als sociaal vangnet voor weeskinderen en werpt de dominee zich op als afkickhulp voor een alcoholist.¹²⁷

Cremer roept de almachtige bovendien aan in combinatie met het werkende leven de plattelander: 'Bij de schuur waren drie hooibergen geplaatst, die, met graan en hooi gevuld, den landman een heerlijk gezicht opleverden, en hem reden gaven tot de innigste dankbaarheid voor zoveel onverdienden zegen'.¹²⁸ Ondanks het harde werken van de boer blijft hij bescheiden. Die bescheidenheid laat zich ook zien op andere momenten, bijvoorbeeld met de laatste zin uit *Gerrit Meeuwsen*, als de hoofdpersoon vertelt over zijn doldwaze avonturen in Amsterdam. Een van zijn buurmannen reageert daarop met de leuze dat hij zichzelf niet willens en wetens in ongemakkelijke

¹¹⁹ Cremer, 48; Maaldrink, 175-177.

¹²⁰ Cremer, 48-49.

¹²¹ Cremer, 25; 't Is 'en mooi gezicht dat opgaan der zon. 't Is 'en goed en rein gevoel dat het bij u opwekt. Zie die tinteling der eerste stralen over het bedauwde veld [...] Hoor die zangen van 't gevogelte in het naburige boschje. Hoor het geloei der vroolijke runderen'.

¹²² Maaldrink, 174-175.

¹²³ Maaldrink, 42-43; Cremer, 21, 50-51.

¹²⁴ Cremer 31; een der hoofdpersonen haalt (illegaal) pachtgeld uit een beurs, daar hij benieuwd is of 't neije gulden zin, met den keuning d'r op'. Overigens is dit de enige keer dat expliciet geldstukken worden opgevoerd in alle geanalyseerde verhalen.

¹²⁵ Cremer, 26-27; Maaldrink, 17-20, 81.

¹²⁶ Maaldrink, 80.

¹²⁷ Maaldrink, 5-6; 26-30.

¹²⁸ Cremer, 10-11.

situaties moet begeven, wat opgevat kan worden als een pleidooi voor teruggetrokkenheid.¹²⁹ Zoals Krol en Rybczynski reeds stelden, is deze zucht naar bescheidenheid en teruggetrokkenheid (in de eigen kring) een typisch ‘Nederlandse’ eigenschap. Het hoge ‘doe-maar-normaal-dan-doe-je-al-gek-genoeg’-gehalte dat hier aan verbonden is wordt in het begin van hetzelfde verhaal nog eens benadrukt in gesprek met beide vrouwelijke wederhelften van de boeren die op reis gaan.

¹²⁹ Cremer, 63; ‘Wat duu’j ook met de klompen op ’t ies!’.

Conclusie: Natie en identiteit

In dit onderzoek is getracht aan de hand van Gelderse dorpsnovellen de lacune met betrekking tot het niet-urbane Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw op te vullen, daarbij vooral gericht op het gezinsleven. Meer specifiek lag de blik daarbij op de rollen die mannen en vrouwen daarbinnen bekleedden. Ten eerste dient er gesteld te worden dat ook ik onderzoek doe vanuit een bepaalde veronderstelling of these, waardoor bepaalde signaalwoorden en plot- dan wel zinsconstructies mij eerder opvallen dan andere. Met andere woorden: ik zie wat ik wil zien. Dankzij het voorgenoemde en het gegeven dat ik dit onderzoek in mijn eentje heb gedaan, in combinatie met de gegeven tijd hiervoor, is het goed mogelijk dat bepaalde conclusies en vaststellingen te scherp zijn afgetekend ten opzichte van andere. Het gebruik van de termen huiselijk- en deugdzaamheid komt natuurlijk niet uit de lucht vallen. In de eerste plaats is dit het vanzelfsprekende gevolg van het gegeven dat deze concepten in de inleiding en het theoretisch kader uitvoerig aan bod zijn gekomen en als zodanig tot aandachtspunten van deze scriptie zijn verworpen. In het verlengde van wat wordt gesteld aan het begin van deze conclusie moet worden onderkend dat zij dan wellicht te snel in verband worden gebracht met de voorbeelden uit de verhalen. In de tweede plaats kan niet ontkend worden dat er talloze woorden en narratieve constructies zijn die in meer of mindere mate verwijzen naar deze twee concepten. Het gebruik van bepaalde woorden, die de taak en positie van zowel mannelijke als vrouwelijke personages benadrukken, kan opgevat worden als een discursieve handeling van beide auteurs in de hoop hun concepten van vrouw-zijn en man-zijn, alsmede hun perceptie van het platteland, meer overredingskracht mee te geven. Taal is betekenis-scheppend en het is evident dat er bepaalde categorieën woorden zijn die enkel voor mannen dan wel vrouwen worden gebruikt: handelende, commanderende en agressieve woorden voor eerstgenoemde; emotionele, liefdevolle en woorden die schoonheid uitdrukken meer voor laatstgenoemde. Daarnaast treedt de locatie van de verhalen ook naar voren als discursief element: we leren in deze verhalen veel sterke en heldhaftige vrouwen kennen die centraal staan in het plot. Ze bevinden zich echter maar al te vaak in of om het huis, en hun bijdrage aan het verhaal houdt niet zelden verband met huwelijken, kinderen of (zoals reeds genoemd) het gezin in het algemeen. Het handelend persoon, tevens het vaakst te vinden buiten het huis, is veelal de man. Anderzijds is te stellen, in lijn met wat De Vries aandraagt wat betreft de literatuur als zowel passieve als actieve cultuurdrager, dat het allerminst zeker is dat de auteurs zelf met deze rolbevestigende woorden, constructies en locaties zijn gekomen of dat zij deze als een vanzelfsprekende reflex noteerden in hun persoons- en omgevingsbeschrijvingen. Als dusdanig is het aannemelijk dat zij juist geen, of niet in zo'n sterke mate bewuste ingrepen hebben gedaan; ook het naar voren brengen van spreekwijze en dialecten is in die redenatie geen bewuste ingreep, maar het vasthouden aan de literaire richtlijn van de dorpsvertelling. In voorgaande verklaring wordt de auteurs dan wellicht te veel *agency* toegekend wat betreft het schetsen van de sociaal-culturele stemming en maatschappelijke verhoudingen. Desondanks kan gesteld worden dat de verschillen tussen man en vrouw, tussen stad en platteland, die aangekaart worden ontegenzeggelijk berusten op een vorm van realiteit en het eigentijdse discours wat betreft het beeld van het niet-urbane leven.

In het verlengde hiervan kan er uitgeweid worden over het cultureel nationalisme, dat in het theoretisch kader is behandeld aan de hand van onder anderen Joep Leerssen, Jan Bank en Lotte Jensen. De vraag was in hoeverre de twee auteurs cultuurnationale tendens ontcrachten, of juist aanwakkerden. In overeenstemming met het antwoord op de vorige vraag kan ook hier worden aangemerkt dat de vrouw een belangrijke rol speelt. De bescheidenheid, huiselijkheid en teruggetrokkenheid in de eigen kring die zij belichaamt zijn in essentie alle drie hetzelfde concept: het Nederlands burgerschap, zoals dat door Aerts en Te Velde uitgebreid is behandeld. Die notie van burgerschap wordt door Cremer en Maaldrink met verschillende middelen in een nationale context geplaatst, waarbij de regionale cultuur een belangrijke rol krijg toebedeeld. Er is een zekere mate van afschuw en antithese ten opzichte van de stad, de macht, het onbekende en het moderne. Aan de ene kant is dit, als voorheen besproken, het centraal stellen van het huiselijkheidsideaal, aan de andere kant een poging de regionale cultuur te definiëren en consolideren. Door de gestelde 'regionale' eigenschappen een dusdanige waardering te geven wordt de eigenwaarde van de regio verhoogd, maar wordt zij ook verbonden met de grotere natie. Dit geschiedt bijvoorbeeld door het opvoeren van lange reizen en het gegeven van de dienstplicht, waardoor de vergelijking maar ook de verbinding tussen verschillende landsdelen kan worden gelegd. Het afzetten van (onder anderen) de schrijvers Bilderdijk en Oosterwijk Bruyn tegen het plattelandsleven wordt door zowel Cremer als Maaldrink met veel inzet bestreden. Zij trachten de bewoners en hun omgeving juist af te schilderen als gewone mensen met hun eigen, door hen immer geprezen, cultuur en identiteit. Door hun personages in verschillende situaties te plaatsen worden de plattelandsgebruiken uitgelegd en gerechtvaardigd, teneinde uiteindelijk een voorbeeld of waarschuwing af te geven voor de lezer. De dorpsliteratuur die hier werd behandeld kan in voorgenoemde context worden aangemerkt als een actieve cultuurdrager: niet alleen beïnvloeden Maaldrink en Cremer hun lezers, maar worden zij zelf ook beïnvloed door bepaalde literair-culturele en maatschappelijke praktijken.

Wat in dit onderzoek het meest op de voorgrond trad was de frictie tussen twee vrouwbeelden en wat deze impliceerden voor de plattelandsvrouw ofwel de boerin: het Verlichte idee, waar de vrouw een zelfstandig

en zelf handelend burger is, tegenover het beeld van het geïdealiseerde platteland waar de (huis)vrouw een beperkt scala aan taken heeft. In antwoord hierop kunnen er verschillende zaken worden vastgesteld: het ideaal van huiselijkheid is de belangrijkste motivatie voor het merendeel van de verbeelde vrouwen. Zij zijn immer gericht op het zorgen voor kinderen en het onderhouden van het huis. De huisvrouw, de (huis)moeder, is de basis van het gezin en de bazin van het huis. Rationeel, zelf handelend, maar ook bescheiden en enigszins teruggetrokken. Zij is gefocust op de opvoeding en geeft de meest wijze adviezen aan de man die vaak wat impulsief handelt. In vergelijking met de stadse dames die worden opgevoerd is het evident dat de plattelandsvrouw meer vrijheid heeft in haar opgroeien en minder gebonden is aan sociale conventies; die zijn er desondanks wel. De plattelandsvrouw die in deze dorpsnovellen wordt afgeschilderd is een sterke, deugdzame (want huiselijke) vrouw die als zelfstandig wezen nadrukkelijk is verbonden met het huisgezin. Haar positionering in en om het huis, zoals in voorgaande alinea besproken, benadrukt nog eens dat dit de plaats is waar de vrouw het beste tot haar recht zou komen. De uithuizige man, in wiens beschrijvingen zijn agressieve en handelende aard is benadrukt, wordt zo meer en meer neergezet als de 'martiale' van de twee. Zijn reislustigheid, alsmede de militaire context waaraan hij meer dan eens wordt verbonden maakt van hem een strijdbaar burger die de veilige thuishaven, beheert door de vrouw, beschermt. De veronderstelling van Kloek en Petiet kan hier ten dele worden aangenomen: de vrouw kreeg steeds meer controle over het gezin en de gezinsleden afzonderlijk, wat een tussenfase geweest is in het emancipatieproces dat zich gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw inzette. De door Petiet geponeerde stelling dat de plattelandsvrouw in negentiende-eeuwse literatuur fungeert als voorbeeld voor de stadse lezer kan daarmee, onder andere voorwaarden, worden aangenomen. Zij betoogt dat de plattelandsvrouw vooral meer geëmancipeerd werd en meer naar buiten trad. In deze bronnen is emancipatie in die zin een groot woord; de vrouw komt wel meermaals als zeer handelsbekwaam en vernuftig naar voren maar dus wel op haar eigen 'huiselijke' gebied. Mathijsen betoogt dat er in de literatuur een toenemende mate aan kritiek op de ondergeschoven positie van de vrouw te bemerken is. Het komt in deze bronnen echter nergens naar voren dat de auteurs kritisch zijn op de positie die de vrouw bekleedt; ze waarderen en bewieroken deze juist omdat dat de huisvrouw, of in de geval vaker, de boerin, zich aldaar het meest nuttig maakt. Als voorbeeld voor iedere Nederlander en als symbool van de natie. De term huiselijk dan wel deugdzaam moet hier dus uitdrukkelijk niet gezien worden in een onderdrukkend of neerbuigend perspectief, maar juist als een aanbeveling: de vrouw als het ankerpunt van de Nederlandse identiteit.

Bibliografie

Bronnen

- Beets, N., 'Jacobus Jan Cremer. Een uit duizend' in: *Gedichten IV* (Leiden, 1905), 48.
- Calisch, I.M., & Calisch, N.S., *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Amsterdam, 1864).
- Cremer, J.J., *Betuwsche novellen en een reisgezelschap* (Leiden, 1892).
- Van Hall, J.N., 'Dramatisch overzicht' *De Gids* 50 (1886).
- Ter Laan, K., 'Maaldrink, Ds. D.M.' in: *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* (Amsterdam, 1952).
- Maaldrink, D.M., *Uit de Graafschap* (Zutphen, 1934).
- Van der Meij, H.W., 'Levensbericht van D.M. Maaldrink' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1892).
- Te Winkel, J., *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde VII* (Utrecht, 1927).

Literatuur

- Aerts, R.A.M., 'Het ingetogen vaderland: huiselijkheid, maatschappelijke orde en publieke ruimte' in: I. de Haan, P. den Hoed & H. te Velde, *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam, 2013), 251-273.
- Anbeek, T., e.a., *Nederlandse literatuur na 1830* (Leuven, 1984).
- Ariès, P., *Centuries of childhood. A social history of family life* (Londen, 1962).
- Baggerman, A., & R. Dekker, *Kind van de toekomst. De wondere wereld van Otto van Eck (1780-1798)* (Amsterdam, 1995).
- Bakker, N., 'Tot deugd en vreugd. Kinderliteratuur en de opvoedingsidealen van de negentiende eeuw' in: N. Bakker, R. Dekker & A. Janssens, *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2006), 49-68.
- Bank, J.Th.M., *Het roemrijk vaderland. Cultureel nationalisme in de negentiende eeuw* (Den Haag, 1990).
- Crols, R.J.A., 'De verburgerlijking van het buiten wonen in de tweede helft van de negentiende eeuw in Gelderland' in: R. van der Laarse & Y. Kuiper (red.), *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2014), 175-194.
- Van Dijk, H., *'In het liefdeleven ligt gansch het leven'. Het beeld van de vrouw in het Nederlands realistisch proza, 1885-1930* (Assen, 2001).
- Furnée, J.H., 'Inleiding' *Groniek* 40:176bis (2007), 4-6.
- Hutchinson, J., *The dynamics of cultural nationalism. The Gaelic Revival and the creation of the Irish Nation State* (Londen, 1987).
- Jensen, L., J. Leerssen & M. Mathijssen (red.), *Free access to the past. Romanticism, cultural heritage and the nation* (Leiden/Boston, 2010).
- Jensen, L., *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen, 2008).
- De Jong, A., *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen, 2001).
- Kloek, E., 'Heldinnen des vaderlands en vrouwelijke deugdzaamheid' in: I. de Haan, P. den Hoed & H. te Velde, *Een nieuwe staat. Het begin van het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam, 2013), 275-283.

- Knuvelde, G.P.M., *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde III* (Amsterdam, 1975).
- Kooij, P., 'De burger in een sociaal-historische context' *Groniek* 40:176bis (2007), 133-144.
- Kooij, P., *Hoe provinciaal is de regio? Kaders voor een economische en sociale geschiedenis van stad en platteland* (Groningen, 1990).
- Krol, E., *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum, 1997).
- Van der Laarse, R., & Y. Kuiper, 'Inleiding' in: *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2014), 9-24.
- Van der Laarse, R., 'Burgers als buitenlui. Het landschap der notabelen' *Groniek* 40:176bis (2007), 7-38.
- Leerssen, J., 'Nationalism and the cultivation of culture' *Nations and Nationalism* 12:4 (2006), 559-578.
- Leerssen, J., *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland 1806-1890* (Nijmegen, 2006).
- Leerssen, J., 'Englishness, ethnicity and Matthew Arnold' *European Journal of English Studies* 10:1 (2006), 63-79.
- Van Lieshout, J., & B. Rikken, 'Geen lusten zonder lasten. Huwelijk, seksualiteit en geboorten op de Kempense zandgronden, 1850-1940' in: M. Grever & A. van der Veen (red.), *Bij ons moeder en ons Jet. Brabantse vrouwen in de 19^e en 20^e eeuw* (Den Bosch, 1989).
- Mathijssen, M., *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam, 2003).
- Mathijssen, M., *het literaire leven in de negentiende eeuw* (Leiden, 1987).
- Matthijs, K., *De mateloze negentiende eeuw. Bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering* (Leuven, 2001).
- Melching, W., 'Natie, identiteit en nationalisme' in: A. Bosch & L.H.M. Wessels (red.), *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa. 1919-1989* (Nijmegen, 1997), 23-58.
- Montijn, I., *Naar buiten! Het verlangen naar landelijkheid in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam, 2002).
- Moseley-Christian, M., 'Seventeenth-Century Pronk Poppenhuizen: Domestic Space and the Ritual Function of Dutch Dollhouses for Women' *The Journal of Architecture, Design and Domestic Space* 7:3 (2010), 341-363.
- Neele, A., *De ontdekking van het Zeeuwse platteland. Culturele verhoudingen tussen stad en platteland in Zeeland 1750-1850* (proefschrift Utrecht, 2011).
- Petiet, F., 'Een onbeduidend wezen? De vrouw in de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur' *Vooys* 21:3/4 (2003), 155-161
- Saal, C.D., 'Huwelijk en gezin: historisch en aktueel' in: C. de Hoog (red.), *Gezin: ideaal of alternatief?* (Baarn, 1985), 12-57.
- Schuurman, A.J., *Materiele cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen, 1990)
- Spierenburg, P.C., 'Het gezinsideaal in kinderboeken rond 1800' in: J. Spoelder (red.), *Leeskabinet. Grepen uit de geschiedenis en de boekerij van het Rotterdamsch leeskabinet 1859-1984* (Leiden, 1984), 50-62.
- Tausky, N.Z., 'Home: a short history of an idea by Witold Rybczynski (review)' *University of Toronto Quarterly* 58:1 (1988), 198-200.

De Vries, B., 'Lezende burgers. Cultuuridealen en leespraktijk in burgerlijke kringen in de negentiende eeuw' *Groniek* 40:176bis (2007), 39-64.

De Wit, O., 'De drukker en uitgever A.W. Sijthoff te Leiden: een innovatief ondernemer in de tweede helft van de 19e eeuw' *Holland Historisch Tijdschrift* 26:4/5 (1994), 328-345.

Van Zonneveld, P., 'Een verkwikkende wijkplaats. Het Hollandse buitenleven in de literatuur' in: *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2014), 211-220.

Websites

Biografisch Woordenboek Gelderland, 'Daniël Martinus Maaldrink'

<http://www.biografischwoordenboek gelderland.nl/bio/2_Daniel_Martinus_Maaldrink> [geraadpleegd 12-5-2017].

Collectie Gelderland, 'De vrouw van het Starveld'

<<http://www.collectiegelderland.nl/organisaties/beeldenvangelderland/voorwerp-bgld0985>> [geraadpleegd 14-5-2017].

Bijlagen

Onderzoek I – Cremer

J.J. (Jan Jacob) Cremer, *Betuwsche novellen/een Reisgezelschap* (1856); deze versie van 1892.

Kwalitatieve analyse

Deze uitgave is een bundeling van twee eerder verschenen boeken. Ze werden gedrukt te Leiden bij uitgever A.W. Sijthoff in het kader van de uiterst succesvolle serie Vijftig Cents Editie, opgezet in 1886. Hierbinnen werd vooral werk van Van Lennep en Cremer gedrukt.¹³⁰ Enkel het eerste deel (*BN*) gaat specifiek in op het landleven in de Betuwe d.m.v. zeven novellen getiteld: *Wiege-mie, De rechte jozef, De oude Wessels en zijn gezin, De reis van Gerrit Meeuwsen en zien zeun noar de Amsterdamse karmis, Deine-meu, Van binnen van buuten* en *De Betuwsche neef*. De eerste vier zijn meegenomen in de analyse van deze scriptie, de andere drie zijn daarentegen wel in deze bijlage te vinden.

Alle verhalen zijn in een soortement hoorspel/toneelvorm geschreven; het is goed voor te stellen hoe de toneelspeler/verteller Cremer deze verhalen voordroeg. De novellen bevatten ultiem korte spanningsbogen die het verhalend effect verhogen. Daarnaast is er ook gespeeld met de drukwijze: als iets langzaam gebeurt, staan de letters verder uit elkaar. Als er iets heel belangrijk is, of juist aan belang inboet, wordt het steeds groter, ofwel steeds kleiner afgedrukt (*De oude Wessels*, P31-32). Zo af en toe neemt Cremer een loopje met zijn lezers, zoals in *Van binnen en van buuten* waar de trouwe kameraad van de hoofdpersoon een hond blijkt te zijn. Voortdurend spreekt Cremer zijn lezers, of zelfs specifiek lezeressen aan, om hen een introductie te bieden in de wereld van de boer. Hij beschrijft boeren als gewone mensen – hardwerkend, soms rijk, soms arm, soms oud, soms jong, soms oneerlijk, soms lui – en vele verschillende karaktereigenschappen komen voorbij. Cremer tracht op bepaalde momenten zijn lezers in te laten zien hoe deze maatschappij in elkaar steekt. Hij schetst de verschillen tussen rijke milieus en plattelandsmilieus op velerlei niveaus: van opvoeding tot schoonheidsidealen. Het laat tevens de vele verschillende gezinsvormen zien, maar ook het ideaal van een half dozijn kinderen. Dit alles wordt vrij neutraal gepresenteerd: zowel stedelijke als plattelandsmores zijn op hun manier te rechtvaardigen. De een komt er beter dan wel slechter van af dan de ander en Cremer toont aan dat in iedere bevolkingslaag verschillende mensen zitten: goedgehartig, kwaadhartig, lui, dom, slim, gewiekst. Uiteindelijk is het veel eind goed, al goed, en lijken sommige op het eerste gezicht kwade personages toch nog goed. Vergiffenis neemt hier een belangrijke plaats in, waarbij de familie belangrijk is, daar het kwade familieleden zijn die altijd weer in het hart worden gesloten. Buitenstaanders is men minder snel geneigd te vergeven: vaak loopt het slecht met hen af. Het gezin, dat in vrijwel iedere vorm kan bestaan, lijkt echter de belangrijkste hoeksteen te zijn waar ieder op den duur naar terugkeert of liefheeft.

Plotontwikkelingen

Wiege-mie

Personages en positie:

- Peter Janssen, dagloner die van mening is dat hij beter bedeed is dan zijn buurman. Zeer dankbaar voor zijn weldoorvoede vrouw en gezonde kinderen.
- Net Janssen, zijn vrouw. Ze hebben samen vier kinderen. P ambieert het ‘half dozijntje’ (2), maar N verwittigd hem dat ‘gellie mannen (...) er moar zoo licht over’ denken.
- Hun vier kinderen
- Marie/Wiege-mie

Bijfiguren:

- Heintje en Claas Hermsen, adoptieouders van Marie. Overlijden beiden voordat het verhaal begint.
- Willem, buurman. Heeft het volgens Peter slechter dan hij
- Teunis, kastelein
- Jaap Jolles (van K.), gierigaard
- Notaris/afslager

Opening met het gezin Janssen: vader Peter (dagloner), moeder Net, zes kinderen. Peter vertelt dat Heintje Hermsen, de weduwe van Claas Hermsen, is overleden zes maanden na haar man. Wie er overblijft is hun aangenomen (want te vondeling gelegde) dochter, Marie of wel Wiege-mie. Toen zij werd gevonden, was er in haar wiegje (vandaar Wiege) een verzegelde brief bijgesloten, die zij pas mocht openen wanneer zij meerderjarig was. Na een droom van Net (vier weken later in een nacht waarin het gesneeuwd heeft) waarin een goddelijke figuur haar toespreekt, besluiten P en N om Mie in huis te nemen (P4 ‘geliek als gij wild dat oe de minsen doen, doet ze ook desgelieks’). Tegelijk wordt Mie door de erfgenaam des Hermsen haar voormalige woning uitgezet. Peter koopt haar wieg.

¹³⁰ O. de Wit, ‘De drukker en uitgever A.W. Sijthoff te Leiden: een innovatief ondernemer in de tweede helft van de 19e eeuw’ *Holland Historisch Tijdschrift* 26:4/5 (1994), 328-345, alhier 328-329.

Begin februari (lichtmis), het huisgezin Peter Jansen is gelukkig: Net is zwanger en Mie gaat het klee van de wieg vervangen. Daar vindt ze- in de deken van de wieg gestikt- zes papieren van duizend gulden. Dat dit alles Marie toekwam, staat vermeld in de verzegelde brief die Mie dan maar opent. Peter wordt nog even opgehitst door de 'geldduvel', maar overwint hem spoedig. Mie echter, wetende dat Peter de wieg heeft gekocht, tracht geen aanspraak te maken op het geld. Janssen brengt vijf van de papiertjes naar de notaris om weg te zetten voor Mie, en van de laatste 1000 koopt hij twee koeien, een paard en een stukje ('huukske') grond. Net haar kind wordt Marie genoemd, en enkele jaren later trouwen de broer van Net en Marie. De afkomst van Mie is nooit achterhaald.

Opmerkingen:

- De vrouw maakt zich te allen tijde als eerste zorgen om de kinders.
- Als weeskind/vrouw is Marie geheel hulpe- dan wel rechteloos, ze wordt zonder omhaal haar voormalig woning uitgezet door de erfgenaam. Ook haar enig bezit, de wieg, komt haar niet toe. Peter moet haar uiteindelijk redden door a) haar wieg te kopen en b) haar bescherming en huisvesting aan te bieden.
- Er is een zeer lange (informatieve) beschrijving van hoe moeder koffiezet, met een keteltje boven het vuur en daarin een kleiner keteltje, etc. Wellicht is dit anders dan toen gangbaar was?
- God wordt voortdurend gedankt voor het geluk dat Hij brengt, met name als het gaat om huiselijke/gezinstaferefen.

De Rechte Jozef

Personages en positie:

- Janboer, rijke boer
- Trijntje, zijn vrouw
- Berend, knecht
- Jozef, knecht
- Jenneke, dochter des huizes

Bijfiguren:

- Dokter
- Burgemeester

Opening met dialoog, zonder stemmen; alsof men stiekem meeluistert met een gesprek. Wat volgt is een rondleiding van de verteller, door de keukenkamer van Janboer, een der twee sprekers uit de dialoog. De verteller spreekt de lezer/luisteraar aan en verzekert deze dat de spullen in de kamer met sterke zekerheid kunnen wedijveren met wat de lezer(es) zelf in haar brandkast en pronkkamer heeft staan. De verteller introduceert als het ware de boerenkamer in al haar details. Het gesprek werd in de bedstede gevoerd. De andere persoon heet Trijntje. Janboer –gezet en met een 'bruin boerengezicht'- en Trijntje –vel over been- discussiëren over ene Jenneke.

De beschrijving van de boerderij, ditmaal het exterieur en erf, gaat door. Bovenin de hoge schuur bevindt zich een getimmerd kamertje voor de knechten Berend en Jozef. Berend, die al in bed ligt, vind Jozef maar niks: hij tracht voortdurend een witvoetje te halen bij de boer en zijn vrouw, doet maar half zijn werk en probeert altoos Jenneke 't hof te maken (P11 'de begeerlikhejen des vleises!'). Hij is ook wel een beetje jaloers op deze romance en komt, bij het begluren van Jozef, dat hij en zij elkaar op het oog hebben. In het geheim. Berend doet zich voortdurend braaf voor, maar de verteller ontkracht dit steeds door zijn kleine vergrijpen te benoemen. Ook zo weer als hij Janboer komt vertellen van de romance tussen Jen en Jos. Janboer heeft, ondanks zijn armoede, een hoge pet op van Jos (P13 'doar is de jong veuls te best toe'). Hij wordt dan ook boos op Berend als hij hierover spreekt, maar besluit toch 's nachts mee te gaan kijken/luistern. Janboer ziet hen, en mept Jozef tegen de vlakte. Dat was niet helemaal de bedoeling, en de dokter wordt terstond gehaald. Jozef redt Janboer, door te liegen dat het zijn eigen schuld was (oké dat is ook zo, maar voor het verhaal he). Heel de familie blij, want geen beschuldiging van manslag. Berend, het hele voorval niet meegekregen hebbende, meent nu Jenneke op te kunnen vegen en wend zich tot Janboer. Deksel op de neus, Berend bedreigt hem te verlinken, wordt van t erf afgejaagd. Enfin, Janboer heeft echt berouw en meent serieus dat ie Jozef heeft vermoord/verminkt/verpest ge wit t wel. God wordt ook weer eens aangeroepen. Jozef vergeeft hen en bied zijn excuses aan: hij was te min om überhaupt aan Jenne te denken, en zijn lijden nu is daar zijn straf voor (!).

De verteller ook, legt de gehele schuld in de schoenen van Berend. Dat is in deze zin ook zo, want hij handelde onder valse voorwendselen en wordt tevens voortdurend door de verteller als kwaadaardig afgeschilderd. Berend wordt dronken en zint op wraak, stapt naar de burgemeester maar is te dronken. Janboer vraagt Jozef of hij 'de rechte Jozef' voor Jen wil zijn, en dat is dat.

Opmerkingen:

- Berend wordt voortdurend beschreven met het woord 'Schriftuurlik', wat volgens internet zoiets als bijbels betekend. Wat dat dan moet impliceren heb ik geen idee van.
- Jongens op straat komen uit de avondschool.
- 'Natuurlijk, *lieve lezeressen*, werd Jenneke later door Jozef schadeloos gesteld (20). Raadselachtig. Wat is schadeloos in deze context, waarom worden hier specifiek lezeressen aangeduid?
- Voor de tweede keer, wordt het 'half dozijntje' als ideaal voor het gezin benoemt.
- 'De rechte' betekent zoveel als de oprechte (eerlijk, goedig), de ware (in termen van huwelijk).
- Janboer is een 'volle maan'(gezicht), maar minder blank, een bruin boerengezicht. Trijn is vel over been en heel erg geel (als een eierdooier), waarbij ik niet weet of het haar huid of haar haar is waarop wordt gedoeld.

De oude Wessels en zijn gezin

Personages en positie:

- Arie Wessels, tabakspachter, 82 jaar. Oud en wijs man die helpt waar hij nog kan.
- Frerik Wessels, zijn kleinzoon, 18 Jaar. Is zijn grootvaders liefde waard, bestiert het bedrijf met de grootste inspanning.
- Bart Wessels, zijn twee jaar jongere broer. Klein en dik. Kan wel werken, wil het niet. Is slof en lui, en komt (hoewel hij geen kwaad in de zin heeft) in opstand als zijn broer hem toespreekt. Heeft een hekel aan Door.
- Doortje, huishulp, 17 jaar. Genoot ervan Bartje te sarren, maar na enkele welgemikte slagen is dat ook afgelopen. Heeft evenals F en B haar ouders verloren en verricht voor kost en inwoning de huishoudelijke taken. Doortje is volgens de auteur alleraardigst: indien zij niet in een zwak milieu was opgegroeid, had zij haar schoonheid (P23 witte huid, zwart haar, wespentaille, boeiende beschrijving van de rijkere milieus t.o.v. dit boerenmilieu) zeker behouden. Desondanks is ze voorkomend en, hoewel ze weleens teveel met de jongens 'stoeit', is ze niet van het 'lonken en smachten' (da's positief).
- Baron van Sommer, waar Arie zijn land van pacht.
- Alfred van Sommer, zijn zoon. 19 jaar, opgebracht op een kostschool. Ontloopt militaire dienst. Is wat leugenachtig en een beetje verwend.

Bijfiguren:

- Joapik, Doortjes broer. Doet ondersteunend werk hier en daar.

Opening met dialoog, tussen Frerik en zijn grootvader Arie Wessels, ze zijn beiden nogal gespannen. Beiden zitten ze in de tabaksbouw, maar grootvader wordt lichamelijk te zwak om nog fatsoenlijk mee te kunnen doen. Frerik bestiert dit bedrijf dan ook grotendeels, hij moet echter loten (voor militaire dienst) de volgende morgen en zijn broer Bart is te 'slofs' om de boel evt. over te nemen.¹³¹ De schrijver maakt er nogal een punt van dat Doortje uit een laag milieu komt en dat dar haar ook zo gevormd heeft in geestelijke dan wel lichamelijke zin. Ze is echter nog steeds een mooi meisje en gedraagt zich behoorlijk. Enfin, Frerik op pad en hij blijkt laag te loten en moet dus (over een jaar) in dienst. De laatste dag dat Frerik thuis is om drie maanden te gaan dienen is een droeve voor iedereen. De vonk tussen Frerik en Door lijkt over te springen, maar vooralsnog drukt hij haar op het hart de boel bij elkaar te houden zolang hij weg is (en geeft haar geld voor krappe tijden). Welja ze verklaren elkaar, in horkerige bewoordingen (op de boerenmanier, P29), de liefde.

De eerste drie weken gaat het goed. Bart gaat, weerbarstig, de (verlate) pacht naar Sommer brengen en is benieuwd naar het geld ('of den keuning d'r op staat'). Hij raakt nogal in vervoering en weigert eigenlijk om dit geld af te staan aan de baron, die er toch niks voor doet. Hij gaat ervandoor met het geld (heel gaaf zijn gedachtes weergeven met grote letters etc.). Doortje gaat, op het einde van de dag, dan ook zien waar hij blijft en gaat langs bij de baron. Die is er niet, wel Alfred en hij raakt in vervoering voor Door, juist vanwege haar ongeëtiketeerde, 'ongekunstelde' en heldere voorkomen. Door zoekt het hele dorp door maar niemand het m gezien. Geld weg, werkluig weg, en Wessels wordt nog ziek ook. Hij zit voor het huis, als hij Door binnen hoort ruziën met een onbekende. ['Voor de oplettende lezer', is dit dus Alfred.]

De baron is weer terug van zijn reis en gebied Wessels naar hem te komen, vanwege de afwezige pacht. De baron, een kordate man, gebied Wessels met pensioen te gaan (bij de diaconie, en of hij in de assurantie zit, P38-39). Het hagelt, drie dagen later, en de gehele oogst is naar de vaantjes. Frerik komt eindelijk, te laat, thuis. Na Wessels verhaal gehoord te hebben, gaat hij op zoek naar Doortje die in het veld is. Daar is ook Alfred die het nogmaals bij haar probeert. Doortje geeft hem goed op zijn falie. Hij tuimelt in de modder, en moet door Frerik thuisgebracht worden. In de boerenstede aangekomen vragen F en D Arie om zijn zegen. De volgende dag: de baron en zijn zoon. De baron gebied zijn zoon om zich te excuseren, op een wijze zoals een vader dat

¹³¹ Een woordenboek uit 1864 leert mij dat slof zoiets betekend als slordig/achteloos/nalatig. Daar kan ik wel inkomen; I.M. Calisch & N.S. Calisch, *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal* (Amsterdam, 1864) <http://www.dbnl.org/tekst/cali003nieu01_01/cali003nieu01_01_0022.php> [geraadpleegd 12-6-2017].

zou doen ('zeg sorry en je moet het menen', etc. het is een apologie van een pagina lang). En hij moet de gelden, voor zijn rijpaard, geven aan Doortje. Alles vergeven en vergeten. Ruim een jaar later heeft ze al één bloeiend knaapje. Bart, ergens in lakeiendienst o.i.d. genomen, komt zijn geld terugbetalen en zich verontschuldigen. En Alfred heeft het aangelegd met een freule uit de stad die wel geld voor twintig rijpaarden heeft.

Opmerkingen:

- De zoon van baron Van Sommer loot hoog, maar iedereen is meteen van mening dat dit vals is. Desondanks hoeft hij niet het leger in. Later in het verhaal eenzelfde situatie, waar de baron wordt neergezet als een luie, oneerlijke schraper.
- Boeren zijn, ook in voorgaande verhalen voortdurend 'bruin', waar witte huid wordt genoemd als schoonheidsideaal.
- Tranen verstrekken een man tot eer, en zijn het wapen van een vrouw in al haar zwakheid (P29)
- Als Doortje Alfred slaat (P42), wijst de schrijver hierop: de lezeres vindt dit misschien nijdig, of ferm. Maar onthoud dat ze geen stadsvrouw maar een boerenmeisje is, en onthoud ook dat gij (o rijke lezeres) nog nooit in zulk een situatie bent geweest (da's nogal een aanname).
- Alfred, nogal in verlegenheid gebracht bij zijn excuus, 'wenst zich inmiddels op de Mokerhei'. Is dat een verwijzing naar de slag op de Mokerhei? Als in ik ben nog liever op het slagveld dan hier? Of is het meer een verwijzing van ik wens me zo ver mogelijk van alles en iedereen? (P45)
- Trouwen gaat bij boeren meestal vlug in 't werk' (P46).
- De vader van Cremer deed ook wat in de tabakshandel! Vandaar wellicht de uitgebreide beschrijvingen van hoe het op zon boerderij eraan toegaat, en de angst die de boeren hebben voor onweer etc.

De reis van Gerrit Meeuwsen en zien zeun naar de Amsterdamse karmis

Personages en positie:

- Gerrit Meeuwsen, rijke boer.
- Griet Meeuwsen, zijn vrouw
- Gijs Meeuwsen, hun zoon. Slungel

Bijfiguren:

- Mijntje, ziet er niet onaardig uit voor een boerin, love interest van Gijs (maar ook zijn nichtje? Welja).
- Haar vader, Kresel, heeft ook een boerderij en zes kinderen totaal.
- Karel, de garçon van het hotel vieux doelen, ook wel het vlugge springkonijn vanwege de rapheid waarmee hij de trappen van het hotel beklimt.

Gerrit, zijn Griet en hun zoon Gijs (leuk die G's) zitten bij het vuur en zeggen niets. Griet laat een traan want ze vindt het maar spannend dat Gerrit het dorp uitgaat, en al helemaal dat hij met de trein ('de lokkemetief') gaat. Ze heeft enge verhalen gehoord, maar Gerrit toont haar niet bang te zijn daarvoor. Gijs moet nog even aan Mijntje (?) vertellen dat hij weggaat, terwijl het eten al op tafel staat. Heel de familie van Mijntje is onder de indruk. De Meeuwsens blijken vrij rijk te zijn t.o.v. de rest van het dorp (wel viermaal zoveel 'schijven' als Mijntjes vader, bovendien hebben zij zes kinderen).

Reeds om vier uur zitten G en G op weg naar t station op de Veluwe. Gerrit wil in de eerste klas, daar hij in de kerk ook op de eerste rij zit. Gerrit voelt zich aangedaan als hij wordt aangesproken met heer, en de conducteur verandert dat in 'boeren'. De hele trein-ervaring maakt nogal een indruk. Bij aankomst blijkt, voor de oplettende lezer, dat ze in de verkeerde coupe zaten (stomme volk, zegt de conducteur nog zacht). Aangekomen in Amsterdam is het een gekrioel en moeten de twee even tot bezinning komen. Opnieuw wil Gerrit enkel en alleen naar een eerste klas hotel (het gaat tot vijf). Ze worden opgelicht door de taxi (omnibus) bestuurder. Bij het hotel worden ze uitgelachen door de knechtjes, de deftige heer die de boel lijdt laat hen echter binnen. Het traplopen is hen vreemd, en ze worden er doodmoe van. Het frans, het eten, en de mores an sich zijn hen ook geheel vreemd. De goetmoedige boer geeft alle bedelaars etc. een kleinigheid.

Op de karmis: veel eten, opgelicht worden, spellen op de Botermarkt. Op het eind gaat men naar een acrobaten en ruitersshow in het Cirque Olympique de Blanus. Opnieuw betaald Gerrit dubbel zoveel als de bedoeling en begrijpt hij de kaartjesmanier niet. De voorstelling is te veel voor ze (de dame heeft geen kousen aan en schaamt zich niet, een man in zijn blote lul zwaait met een geweer!). Welja ze vluchten de tent uit. Daarbuiten is men aan het hossen, een rondedans, waarin ze verstrikt raken. Gerrit ontdoet zich met zijn 'Betuwsche klavieren' snel van hen, maar Gijs wordt gillend meegesleurd. Ze zijn klaar met de drukte en worden naar binnengepraat bij een wafelkraam. Gerrit wordt weer boos om deze of gene (men zit te grinniken om zijn uitspraken) en is van mening dat brood beter is dan de wafels die ze krijgen. Gerrit is er totaal klaar mee en geeft iedereen een lef of een snauw die iets doet wat hem vreemd is. De drukte binnen het hotel maakt Gijs benauwd en angstig. Uiteindelijk slapen ze beide, naast elkaar, op de grond omdat dat bedden te zacht zijn. De rekening betaald, de trein terug (deze keer wel eerste klas waar zij zich nog ongemakkelijker voelden) en weer thuis aan de keukentafel bedenkt

men zich dit nooit meer te doen. De andere boeren, aan wie Gerrit zijn verhaal verteld, zijn het roerend met hem eens: het gaat met de zeden achteruit, begeef je niet met je klompen op het ijs, en nog zowat van die wijsheden.

Opmerkingen:

- Eerste verhaal dat zich deels buiten het dorp afspeelt. Dit is sowieso daarom al boeiend, omdat het de reis van het platteland naar de stad beschrijft.
- Men eet alleen maar rogge pap en wrongel met brood in alle verhalen. De familie van mijntje eet koolsla, dat ook voor het eerst. De wafels die men eet, vind men maar niks.
- Gijs heeft een horloge! Een rijk boerengezin, ze hebben ook veel knechten en meiden, een grote boerderij en veel 'schijven'.
- Gerrit is al in Nijmegen, Zutphen, Oarem (Haarlem of Arnhem?) geweest, maar Amsterdam nog niet dus dat wil hij zien. Het is gewoon een reislustige boer, iemand die reisjes voor zijn plezier maakt.

[hieronder verhalen niet meegenomen in analyse]

Deine-meu

Personages en positie:

- Deine(-meu) Woesting, zestig jaren oud, bewoonster van de hoeve het uiversnest. Zegt niet veel, gromt vooral, maar heeft toch meer gevoel int lijf dan mensen denken. Is zowel haar ouders, broers en zussen verloren en heeft alleen een kind van haar broer (4 jaar) over. Als alles en iedereen doodgaat en jij alleen achterblijft, dan zal je het lachen wel laten. Al haar aanstaanden heeft ze afgewezen, eentje houdt ze naar het hart omdat hij kwam toen ze nog niet de baas was van het uiversnest (maar hij, Miechel, is gestorven in de Rusland campagne van Napoleon). Meu betekent moeder.
- Anneke, meisje van vier, een kind van haar broer.
- Paul Dissel, kleine jongen van 5a6 die van de wagen valt, en is gevlucht voor zijn drinkende vader Teunis
- Teunis Dissel, Pauls vader, dronkenlap. Heeft ook ooit (twintig jaar terug) naar de hand van Deine gedingd. Bij afwijzing heeft hij veel slechts over haar rondbazuint. Teunis was altijd al n beetje een sjacheraar, tot zijn vrouw Geurtje hem op het goede pad bracht. Vijf vroeg gestorvenen later stierf zij in het kraambed van Paultje.
- Geurt, Willem, bouwknachten op t uiversnest

December, de wegen zijn bevroren. Diene-meu ziet hoe een jongetje van 5 of 6 met een zweep van een rijtuig, waaraan hij illegaal meelifte, wordt geslagen en voor dood blijft liggen. Ze haalt de jongen binnen, die vertelt dat zijn vader Teunis een dronkenlap is en hem slaat. Kind, Paul, is gevlucht na de zoveelste keer. Als Diene op pad gaat naar Teunis en Paul achterlaat, vraagt die aan Anneke of Diene ook slaat. Anneke gaat naar school, maar het naar huis lopen vindt ze eng. Enfin, ze gaan n beetje spelen. Deine gaat naar Teunis en stelt voor het kind in haar zorg te nemen. Teunis stemt toe (later blijkt dat hij Paultje verkocht heeft voor één vette koe, om van de opbrengst naar de oost te gaan). Langzaam leert Paul zijn streken af en daar heeft Deine veel genoegdoening aan. Ook van school gaat het kind steeds meer genieten, waar hij er eerst nog voor terugschrok. Anneke en Paul worden onafscheidelijk. In de kinderen heeft Deine de liefde teruggevonden, alsof het kinderen van haar Miechel waren geweest. Iedereen lacht weer op t uiversnest.

Tien jaar later. Alles gaat lekker. Wederom is het Anneke, die Paul steeds meer bekoorlijk vindt. Op een dag, klein ongelukje met de paardenkar en ze vinden getweeën een dronkenman op het pad liggende, die ze op aandringen van Deine maar int geitenhok leggen. De dronkenlap blijkt Teunis Dissel, en Deine leest hem flink de les: hij is nooit in de oost geweest maar heeft zijn geld verbrast in de stad. Ze is teleurgesteld, daar ze hoopte hem met de koe weer op het goede pad te brengen. Teunis liegt alles bij elkaar over de oost en over zijn verlangen naar zijn zoon etc. etc. God wordt weer eens aangeroepen. Teunis vraagt gewoon om geld. Paul herkent hem. Anneke komt terstond binnen en ziet Deine gekneveld op de grond, en Paul ontzet, de kast staat open. Politie, dokter, de hele santenkraam, en Paul verklaart dat hij de schuldige is van t hele gebeuren. Welja dat was dan ook weer niet nodig en Teunis werd gauw gevonden. Deine is echter erg krakkemikkig geworden en voelt haar einde naderen. Ook Paul loopt er als een spook bij en Anneke vindt de gehele veranderde sfeer maar niks. Paul heeft wroeging omdat hij de zoon is van dat onmens, en vertrekt naar Arnhem (de hoofdstad der provincie).

Paul loopt door Arnhem en de praal wordt hem haast te veel. Hij ziet een doodskist en vind eigenlijk dat hij daar eigenlijk beter in dan uit kan zijn. Hij wil zich aanmelden als soldaat voor de oost (beetje vreemdelingenlegioen idee nietwaar) en zoekt daarvoor bepaalde militairen. Hij loopt echter per ongeluk tegen een gevang aan, waar per toeval zijn vader ('die met schavotkoorts?' P83) ook zit. Hij gaat bij hem op bezoek, de man wie Deine hem heeft geleerd voor te bidden, maar voor wie hij niet de minste ontzag heeft. Teunis hoeft hem echter niet te zien. Hij komt, door geconfronteerd te worden met de naderende dood, enigszins tot inkeer. Paul staat hem met geestelijke hulp bij en dan 'lachten de engelen in de hemel' en sterf Teunis twee dagen later. Met een

cliffhanger sluit dit stuk af. Vijftien jaar later. Anneke en Paul (!) heeft twee blonde jongens van 12 en 14 en een tweejarig Deineke. Iedereen dolgelukkig, god wordt weer eens aangeroepen. Niet niks hoor die god.

Opmerkingen:

- Paul is het enig overgebleven kind van een zestal 'dat God hem in betere dagen geschonken had'.
- School! Het is gewoon een gegeven, kinderen vinden het doorgaans niet leuk maar op termijn wel.
- Rijstebrij is hier het toverwoord.
- Deine leest de bijbel, geen kranten. (De baron in het vorige verhaal bijvoorbeeld wel)
- Iedereen is protestant (Betuwe), bijbels worden gelezen en de dominee is een belangrijk man. Als Paul zijn vader in de gevangenis toespreekt, volgt een, enigszins neerbuigende, verhandeling over Pauls 'boerentheologie' en dat hij geen benul heeft van het onderscheid licht van Dordt (de Dordtse, synodale kerkorde van 1618-1619) en een Nieuwer licht (waarmee hij geloof ik doelt op de Afscheiding van 1834). Hij bedoelt het niet verkeerd, maar is niet conform de regels van één kerk maar meerdere (Vrijzinnig en Dordts door elkaar). Hij weet echter wel, God neemt zondaars aan die berouw hebben (P84).

Van binnen en van buiten

Personages en positie:

- Santje v.d. Molen/Mulder, 16 jaar, klein vrouwtje met bruin haar. Ze is niet mooi (lelijke neus, wijde mond), maar heeft iets liefs in haar ogen.
- Kees, haar trouwste vriend, ook klein met ('echt Betuwsch') blond, wit, haar. Ook niet mooi, maar heeft goedge ogen. Hij is stom, maar niet doof. Blijkt een hond te zijn.
- Dorus Meyer, landarbeider. Is een beetje raar ('en roare), en vaak ook onaardig (dukkels 'en kwoaie).

Bijfiguren:

- Kobus, Santjes broer
- Beertje, meisje van acht die eten brengt naar landarbeiders, zusje van Dorus.
- Griet, landarbeidster, geliefde van Dorus. Heel erg mooi, als een 'bellefleur'.

Landschapsbeschrijving: 'zoo'n oarig wegske', met kerkjes, bloemen. Dat vindt Santje ook, ze is altijd blij als ze over dit weggetje kan lopen maar wellicht wordt die euforie versterkt door het gegeven dat Kees altijd met haar meeloopt, die de mand draagt. Santje wordt dankzij haar lelijkheid niet hoog geacht (zelfs niet door familie), terwijl zij die haar beter kennen haar juist op de achtergrond plaatsen omdat ze zo goedig is. Haar ouders hebben haar lief, en men waardeert haar gezang, maar niemand neemt haar verder serieus. Op de terugweg van t dorp, waar ze boodschappen deden, gaan ze even zitten onder n kleine iep. Dorus en Griet, die zonet op het land aan het maaien waren, zien hen zitten en gaan hen pesten. Duw-en-trek-werk, Kees blijkt Dorus fysiek de baas in zijn woede, Griet vlucht. San maant K tot rust en wil Dorus excuseren en helpen met zijn verwondingen, maar die is boos. Het weggetje is niet meer mooi. Dorus blijkt acht dagen thuis te moeten blijven (reeds), en niemand daar in huis die anders de kost kon verdienen. K en S gaan eten voor zijn moeder kopen, en laten dat G bezorgen. Die snapt er niets van (en is bang voor K). G gaat aan de haal met de eer van de spullen, en prijst S vijf dagen later, en kan ook niet meer lachen om de grapjes die D maakt om S haar uiterlijk.

Dan ziet D, vanuit zijn huis, hoe S de spullen naar G brengt. 'Hij draait knopen van haar botten.'

Drie jaar later: D en K hebben zich verzoent en ze zitten gedrieën bij de iep. D vind dat mooi vanbinnen beter is dan mooi van buiten (dat wat hij eerst beide over G zei), en ze zullen trouwen. Kees is een hond. Godverdomme.

- Alsof lelijk van lijf en gezicht ook slecht van geest is!' (P87). De waarschuwing van de schrijver blijkt de conclusie van het verhaal.
- De schrijver plaatst zich intellectueel boven de hoofdpersoon: 'zo mooi kan zij het niet beschrijven, maar dat vindt ze wel' (P87). De landschapsbeschrijvingen zijn immer van grote bewondering, tevens in andere verhalen.
- Er is een bakker-kruidenier in het dorp. S is goed in boter maken, verder is daar spek, azijn, brood, gort en andere dingen te koop (P92).

De Betuwsche Neef

Lang verhaal, met hoofdstukken en deels in briefroman-vorm. Hoofdpersonen zijn geen boeren, maar stedelingen (uit Den Haag).

Personages en positie:

- (Meneer) Charles van Middennesse. Klein van stuk, keurige manieren en keurig uiterlijk. Heeft een keurige baan bij het ministerie van Financiën en doet ook nog wat in effecten, ze hebben genoeg geld.
- (Mevrouw) Emilie van Middennesse-Zilver. Klein, maar bekoorlijk. Hun beider kring, zeer gedistingeerd, is toch slechts van vierde rang maar daarbinnen kan zij een knappe vrouw genoemd worden. Ze hebben samen drie jongens en drie meisjes (weer die zes).

- (Neef) G. Janssen, vierkante man met rondrood gezicht. Grossier-kruidenier-wethouder-vetwijer. Een der eersten van het dorp maar houdt niet van fratsen. Houdt zijn pet op binnen.
- Zijn vrouw, Sanne-Kee Janssen.
- Hun zes/zeven kinderen. Willem, Mieke, ...

H1. Personages worden voorgesteld, allemaal heel keurig en best aardig bemiddeld. Ze gaan op initiatie van meneer (voor de kinderen wordt gezorgd) op reis naar Kleef, Keulen, langs de Drachenfels (Zevengebte, toeristische plek) en dan door Gelderland terug. Welnu, de hele reis wordt niet beschreven behalve dan dat ze beide vinden dat men op reis zo sans gene wordt: meneer zit met zijn blote voeten op een ezel (tismewat). Ze zijn helemaal in de vakantiestemming als ze per boot Arnhem naderen, waar ze het dorpje B. zoeken waar een familielid, neef Janssen, van mevrouw woont. Mevrouw is er zelf ook geboren, in B. Briefwisseling en alles is goed.

H2. Aankomend in het dorp, gelegen tussen Arnhem en Nijmegen, komt de jeugd juist uit de middagschool en zij zijn onder de indruk van het rijtuig van de echtelieden. Hoffelijk ontvangen, meneer en mevrouw Janssen zien er gedistingeerd uit en het bevalt ze goed. Meneer slaat de bitter van Janssen af; hij drinkt niet. Hij begint zich wat ongemakkelijker te voelen vanwege de jovialiteit van de Janssens. Men laat zich zowel tot eten (dat ze echt wel willen, maar uit beleefdheid afslaan) en tot drinken overhalen. Janssen gaat los: hij is nogal recht voor zijn raap. Mevr. vindt de soep te vet, maar meneer vindt hem verkwikkend en krijgt steeds minder moeite met 'dit soort mensen'. Het is een bourgondisch maal. Op het binnentreden van de kinderen verzekert mevrouw dat de buitenlucht toch alles is, en meneer vindt ze zonder gene. Ze eten en drinken echt veel te veel, daar het ze joviaal wordt opgelegd. Even een uitstapje naar de kerk (onderwijl eet men kersen) en per terugweg hebben ze weer eten. Maar goed, de gesprekken worden beter en ze worden uitgenodigd eens naar den haag te komen.

H3. Drie jaar verder. Van hun voorname huis zijn ze iets minder sjiek gaan wonen want (het ligt nogal gevoelig) meneer heeft een misser gemaakt op de beurs. Het is er wel lekker rustig. Binnenkort wordt meneer veertig, en ze maken zich zorgen om de kosten die een grote viering met zich mee zal brengen.

H4. Een man aan de deur, 'uit Gelderland met een rood gezicht'. Meneer ziet de wijnkoper uit Zutphen voor zich en maant het kamermeisje dat ze niet thuis zijn. Hij zal wederkeren, dus C maakt zich uit de voeten via de achterdeur. Mevrouw dient uiteindelijk open te doen, en wordt verrast door Janssen. De dominee komt langs, huisbezoek, en daarmee schaamt mevrouw zich stiekem voor de zeer boers uitzijnde neef (108). Ze snelt hem naar de huiskamer. Janssen is zeer onder de indruk van het huis en de inrichting en meent dat ze het allemaal maar zeer goed hebben. Hij krijgt een karig boterhammetje en een bakje koffie en verzoekt mevrouw dan hem de weg te wijzen door het mooie den haag, waar hij voor zijn plezier is. Mevrouw verzekert dat ze zeer zuinig moeten leven, maar Janssen had net een briefje over het verjaardagsbanket gelezen ('welwel?!'). De kinderen zijn onbeleefd tegen Janssen. Meneer komt thuis, de 'u's zijn weer terug, en ze zijn heel bescheiden over wat er nu echt te zien is in de hofstad en ze weren hem een beetje af dingen met hen te doen (slechte smoezen en al). Janssen gaat er een beetje in mee en hij wordt voor zijn trip de andere kant opgestuurd (Delft, Rotterdam, etc.). Hij krijgt geen wijn, maar bier, en ze doen werkelijk vreemd over veel dingen.

H5. C fulmineert op de familie van zijn vrouw: bespottelijk gul, maar dom. Anders was hij hier niet, onaangekondigd, gekomen, uitgaande van hun gastvrijheid en met die beschamende boerenkleren en dat accent van m. Hij dreigt Janssen eruit te gooien en als hij nog een dag blijft. Enfin, ze schamen zich kapot voor de hele buurt omdat ze 'klompenfamilie' erop nahouden. Er zijn nou eenmaal standen, en men moet zijn fatsoen behouden. Janssen zelf, hoort inmiddels de meiden op t kamertje naast m, dat verder uitzonderlijk karig is (en vochtig). Hij is nog immer goed van bedoeling, maar hoort de meiden roddelen over de lage afkomst van de boer en dat hij lomp is etc. Dat wordt betrokken op de afkomst van de familie Middelnese. Het blijkt ook gewoon dat de Middelnese een logeerkamer hebben, maar daar hebben ze Janssen niet op gezet.

H6. Volgende dag. Janssen pleegt zich snel uit de voeten te maken, meneer doet nog een voorzichtige, familiale, beleefdheidspoging. Janssen stapt naar buiten en drukt een der meiden een gulden in de hand en laat weten dat hij hen gehoord heeft die nacht. Hij is duidelijk de morele winnaar. De Middelnese menen nog: familie of geen familie, er zijn standen in de wereld en daar moet men zich aan houden.

H7. Jaar later. 'Hoe een mens zo vaak de grote zee ziet, en toch zo kleingeestig kan wezen'. Een brief van C aan Janssen. Hij vraagt geld te leen, 2400. Janssen stuurt het, hij wil graag een kwitantie (wat zowel ontvangstbevestiging als kwijtschelding kan zijn), met de toevoeging dat speculeren in effecten gevaarlijk is. De boer is de morele winnaar.

Opmerkingen:

- 'Zijn handen zijn aristocratisch blank' (P95). Voortdurend wordt benadrukt hoe blank zijn vingers zijn (kantoorbaan).
- De dorpse wijze van de wegwijzen aan een volslagen vreemde: 'ja daar ginds achter het huis van nol peters', wat ook wordt bevestigd door de schrijver (P98).

- Inderdaad ijselijk bourgeois hier (P98) Zeer ingenomen met hen, maar later als ze in de stad zijn schaamt meneer zich dood voor de boersheid van Janssen (P112).
- Mevr. Janssen heeft meegekregen van haar man toch vooral zo Hollands mogelijk te praten, maar vervalt in haar moedertong als men naar haar kinderen vraagt. ('niet vier, maar zeven' P98). Sowieso spreken ze beiden nooit meer Hollands of houden die manieren aan, enkel en alleen als ze op het kasteel zijn. 99 De versprekingen van de Betuwnaren zijn ook leuk: keu..koning/vlei..vleesch. Zodra er Haags wordt gesproken door een van de meiden, wordt dit ook fonetisch weergeven (P114).
- De Middelsesjes praten onderling ontzaglijk veel Frans.
- Mevr. Janssen gooit gewoon extra bestek op tafel. Een gegoed, doch bourgondisch maal: vette soep, aardappelen, grote bonen (geen zuigelingen), een grote varkensham met daarbij dobbelstenen hardgebakken rundvlees, geflankeerd door een grote kom saus. Toe heeft men nog rijstebrij. Het vervolgmaal na de kerk is krentenbrood, brood, worst, kaas, beschuit, boter.
- De kinderen van de Middelsesjes krijgen les aan huis.

Kwantitatieve analyse

Verhouding m/v

	M	V
<i>Wiege-mie</i>	9	5
<i>Rechte J</i>	5	3
<i>Oude W</i>	8	1
<u><i>Gerrit M</i></u>	12	3
<i>Diene-Meu</i>	8	4
<i>Van binnen*</i>	2	4
<i>Betuwsche N</i>	4	4

*Plus de hond Kees

Het handelend, veelal tevens buitenshuis, persoon is veelal de man. We leren de vrouwen kennen die in het centrum van het verhaal staan en bij de hoofdpersoon in huis wonen, daarbuiten zijn het vooral mannen. Uitzonderingen hierop zijn *Diene-Meu* en *Van binnen*, waarin een vrouw/meisje (deels) de hoofdpersoon is. Zij zijn dan ook sterke, kordaat optredende vrouwen die handelend optreden t.o.v. mannen. Overigens ook in Oude Wessels, waar Doortje de jonkheer danig op zijn falie geeft.

Gebruiksvoorwerpen en hoe vaak gehanteerd

M		V	
Voorwerp	Aantal	Voorwerp	Aantal
Pijp	5 I	<i>Aarden schotel (met pap)</i>	II
Pet	III	<i>Kribje</i>	I
(Stut)kar	5	<i>Tafel</i>	I
<i>Wieg</i>	III	Brief	III
<i>Glas</i>	II	<i>Ketel</i>	II
<i>Vensterluik</i>	I	<i>Stoel</i>	I
<i>Kommetje</i>	I	<i>Wieg</i>	III
(houten) hamer	I	<i>Kleed</i>	I
<i>Tafel</i>	III	<i>Floddermuts</i>	I
Pakket	I	Pap	I
Klompen	III	Gebak	I
Geld (papier alswel munten)	5 III	Paté	I
<i>Pluimmuts</i>	III	Buidel	I
Boterham	I	Klompen	I
Ladder	II	Schoenen	I
Bovenkleren	I	Muts	II
<i>Strozak</i>	I	Schel	I
Stok	I	<i>Voorschoot (schort)</i>	II
Verband	I	Beurs	II
(reis)zak	10	Wrungel (pap)	I
Buidel	II	Reiszak	I
Borrel	5	<i>Pan</i>	I
Schel (bel)	II	<i>Bord</i>	I

Deur	III	<i>Kop en schotel</i>	I
Rolletje papier	II		
Soldatenpak	II		
Tabak	I		
<i>Lepel (voor de haard)</i>	I		
<i>Strokussen</i>	I		
Snuifdoos	I		
<i>Bord</i>	I		
<i>Kast</i>	I		
Fooi	III		
Pachtgeld	I		
<i>Leunstoel</i>	III		
Handschoen	I		
Krant	I		
<i>Voltaire (bank)</i>	II		
Wambuis	I		
Beurs	I		
Portefeuille	I		
Horloge	5		
Vest	II		
Kaartje	III		
Wanten	II		
<i>Servet</i>	I		
Buisje	I		
Stokje	I		
<i>Kop en schotel</i>	I		
Zweep	I		
Geweer	I		
Brief	I		
<i>Kaars</i>	III		

	M		V
H	NH	H	NH
30	89	17	16

Bijvoeglijk naamwoorden

Wiege-mie

M	V	Kinderen/gezin
Vermoeid (van het werk)	Verbaasd	Verzadigd
Braaf	Goed	Onnozel
Gierig	Gehoorzaam (echtgenote)	Braaf, doch arm (huisgezin)
Hardvochtig	Ongelukkig	Liefderijke verzorgers
Goed	Algemeen bemind	Aardig (dernje/kindje)
eerlijk	Verlaten, geheel alleen	
verbluft	Getrouw	
	Schoon (mooi)	
	Gevoelig, teder (ziel)	

Zelfstandig naamwoordelijke beschrijvingen: dagloner, sterke arbeider(M) echtgenote, weduwnaar, huismoe-der, lieveling, dernje (V)

De rechte Jozef

M	V	Kinderen/gezin
Koal (arm)	Vel over been	Lieve kind (dochter)
Onnut (knecht)	Snuuperig (mooi, schattig)	Kinderlijk (dochter)
(on)Schriftuurlik	Braaf en goed	
bedrogen	Oakelig (ik ben bang)	
Jaloers	Verschrikt, versteend	
Alom geacht	Onhandig in liegen	
Gerustgesteld (dokter)	verontrust	

kloek	Goed	
Goeje jong	'Eén en al medelijden'	
Brutaal en slecht	Haar plicht (niet) getrouw blijven	
Schijnbaar vroom		
Dronken, beschonken, smoor-dronken		
Vloekende		
Kwaadaardig		

Zelfst. Nw.: Lasteraar, rekel, smeerlap, (schooiers)jong, lijder, valse beschuldiger, schelm, zuupert, burgervader/burgemeester, moordenaar, dokter (M), moeder, dern(je), duufke, mien hartje, oogappel (v).

Oude Wessels en zijn gezin

Er dient hier bovendien, door het optreden van adellijken, onderscheid gemaakt te worden tussen woorden gebruikt voor hen (A) en voor boeren (de rest, ofwel aangegeven met B)

M	V	Kinderen/gezin
Slofs, lui	(vrouwelijke) hulp	Op de boerenmanier (zal t zo zijn?)
Kwoad (slecht zijn), lichtgeraakt, woedend	Kostbaar (haar hulp)	Dierbaar (de twee mensen die)
Kapoabel	Vuurrood (gezicht)	Het huwelijk gaat bij boeren vlug in t werk
Jong, oud, klein en dik, bemind, goed	Prettig van voorkomen, opgeruimd van humeur, gezond van harte, gezond van ziel, waarlijk niet onaardig (voor een meisje uit de arbeidende klasse)	Bloeiend (knaapje)
Braaf, nuttig	Goedaardig, ondeugend	Grootvader, kleinzoon, kleinkinderen, als een dochter
Knap (A/B), handig, goej (B), flink uitgegroeid (A)	Prachtig (mooi), fris	Papa (a)
ijverig	Niet sentimenteel	De moederlijke borst
Knarsetandend	Niet bleu	braaf
Bemind	Op haar gemak, van medelijdende aard	
Vrak/zwak, strompelig, stief, stram, beverig, bedlegerig, knikkend, hakkend, krukkerig, suf, dof, vergeetachtig	Poezel (dorpsschoone), onnozel, zedig, trouw, braaf, beledigd	
Roar (van streek)	Vol etiquettes, Teder beschaafd, matig geretireerd, mooi/heel mooi (A, de freules in de stad)	
Haastig, onbezonnen, ondeugend (A)	Knappe boerin, helder, ongekunsteld, eenvoudig	
Weerspannig	Vermoeid (van t lopen)	
Ontevreden, angstig, bezorgd	Gebruind, gerosd (haar)	
Voornaam, adellijk (A)	Gepinceerd, interessant, opgepoefd (haar) (A)	
Vriendelijk, flauw (A), verbluft, zenuwachtig	Blozend, bevend (van kwaadheid), ontsteld	
bedremmeld	Mollig, trouw, vlug en aardig	
Flauw (A)	Nijdig, ferm (gepresenteerd als tegenstellingen)	
gebruind	Niet jufferachtig	

Zelfst. Nw.: Jongeling, baron (a), grijsaard, oude man, jonker (a), boerenjongen, pachter, kerljes, knaap, bengel, snaak, vlegel, oudje (a), ventje, dikkertje, menneke, jungske, apekop (M) Kindlief, miedlief, meid, lief kind, boerenmeid, deerne, heks, feeks (V)

De reis van Gerrit Meeuwsen en zien zeun naar de Amsterdamse karmis

Opnieuw, hier is niet per se sprake van adellijken, maar stedelingen of anderzijds buitendorpsen als conducteurs etc. (S)

M	V	Kinderen/gezin
Gek	Zo wies as de rest (dom)	Zeun
Benauwd (bang)	Goeie ouwe [vrouw]	Z'n/zien [vrouw]
Oud (s/b)	beduusd	Innemend (kind)
Bleu, meinde t best, vond m zo min nog niet	[voor een boerin] er lang niet slecht uitzag	Het vereenigd gezin
Aangedaan, ontstemd, slechtgemutst	Grienerig (krek as moeder Meeuwsen)	Aandoenlijk (bij t haardvuur)
Minnend	Zijn uitverkorene	
Fris (kijken)	Zedeloos/zejeloos (s),	
Vriendelijk, verwonderd (s)	Dikke en dunne	
Rijk	mooi	
Verbiesterd	onnozel	
Nieuwsgierig (S)	Nooit overtroffen (paardrijden)	
Bevreemd		
Beleefd, mooi, deftig (S)		
Wohlgénähr't (weldoorvoed), dik		
Goedhartig		
Gedisteleerd (s)		
Gewammist, gebokst (gekleed, krek as 'en boer)		
Zedeloos/zêjeloos (s)		
Besluiteloos		
Slecht (voelen), doodmoe, benauwd (bang)		
Sikkeneurig (s)		
Echt boersch/een grommend discours		
Angstig, doodsbenauwd		

Zelfst. Nw.: Jong, slungel (beide), nêf, jongeling, vrindjes (s), rêkel, heeren (s, dat GM vervolgens laat corrigeren tot boeren), stom volk (s), ezel (s), schelm, jonheer (s), lomper (s), garçon (s), (M), jongejufvrouw, juffer, moeder, slempsloarie (V)

Werkwoorden/handelingen

Wiege-mie

M	V	Kinderen/gezin
Ernstig en dankbaar bidden	Bidden, doch afdwalen	Hunkeren (naar eten)
Vuur oprakelen	Avondeten opdienen	Drammen, sjenken (zeuren)
Geruststellen (tegen vrouw)	Traan in haar oog krijgen	Als kind aangenomen
Agrarische handelingen: Het kalf wêteren (eten/drinken geven), peerd voor de stutkar zetten, vrachtje wegbrengen, mest voaren	De borst bieden	spelen
Gemakkelijk denken	Zich zorgen maken (in het algemeen)	Op het punt staan vermeerderd te worden
Draagt zijn vrouw en Wiegemie taken op, die in en om het huis te doen zijn: sneeuwscheppen, naaien.	Spreken bij onderveinding	
De deur uitgaan	Water opzetten (of hangen)/koffie zetten	
Verkopen/aanprijzen (goederen), aantekeningen maken (notaris)	'Eindelijk' tot rust komen	
Woning uitzetten	Dromen, en deze ook (wijselijk) interpreteren	
brullen	Weenen/schreien	
Vertroostend toespreken	Naaien/breien/tornen	

Naar de stad gaan/geweest zijn	Haar levensgeluk aan de zij van een [braven boerenzoon] bevestigen	
Riemschoenen verwisselen (van klompen)		
Dieren, grond, waren kopen		
Zin krijgen in [marie]	Zin krijgen in hum	En ze wieren n poar

De rechte jozef

M	V	Kinderen/gezin
(niks) aanstaan	Aanzetten tot bidden	(om zijn dochter) bekommeren
In huis nemen, uit t dorp laten zetten (met de veldwachter)	Smiespelen, fluisteren	Bedrukte ouders met hun lieve kind
Agr. Handelingen: keren op de deel, dorsen	beven	De handen van haar vader vatten
Smeren (vleien), sjenken, drêjen (verleiden?), het hof maken	Slecht (hebben) gedaan	De kogel door de kark smieten (m.b.t. huwelijk)
Smiespelen/fluisteren	verstijven	Als zeun beschouwen
'De klavieren knuusten'	Schreien/vele tranen storten/piekeren/(luidkeels) snikken, huilen	Kussen dat t klapte
Pakken en mokkelen, beminnen (als zijn oogappel)	(de wond) met water en azijn wassen/verzorgen	Introuwen bij de ouwers (uitzonderlijk)
Bidden, de ogen ten hemel slaan, de handen vouwen	Snikken en hikken	
Snorken/snurken	Aarzelen (slecht zijn in liegen)	
Beknoolen, bestelen, veurproaten/schand aandoen, liegen	Strak voor zich uit staren	
Tot bedaren brengen, geruststellen (zowel man als vrouw)	Liefhebben (als 'en eigen moeder)	
Trampen (slaan?), wegschoppen, slaan	Te eng om 't hart worden	
De tranen in de ogen staan (van woede/ongeloof, maar later ook van dankbaarheid/angst/verdriet)	Smeken	
De waarheid vernemen	Slecht wezen (als in oneer)	
Slecht moaken (oneer aandoen, in termen van seks o.i.d.)	hoofdschudden	
Bedelen	spinnen	
Sidderen		
Tieren, (kwaadaardig) op de lippen bijten		
De vrouw gelassen een wond te wassen/hun dochter te halen		
Zich vermannen		
Verontschuldigen		
Geruststellen, naar bed sturen		
Tot vrouw nemen		
Van streek zijn, buiten zichzelf zijn		
Krepieren (doodgaan)		
Zuchten, roepen, brabbelen		
Onderzoeken		
Oanstêken (drankje doen), kommandieren (bestellen)		
De pijp stoppen		
Aan boord gaan (koloniaal)		

De oude Wessels en zijn gezin

M	V	Gezin/kinderen
Denken, zuchten, spreken, horen, aanspreken, zwijgen, kiezen, lachen, grijnen (grimassen), grinniken, roepen, eten drinken, schreeuwen	sterven	Getroeteld worden, gebakerd worden (baby)
Agrarische handelingen: snijen, brêken, klimmen in de schuur	Aangenomen worden, vervangen worden	Schik hebben (man & vrouw)
(niet) kapaobel toe zijn, vergeten, strumpelen	Antwoorden, aannemen	Werken, spreken, stoeien, eten (soamen)
Verzorgen (mens), opschudden (kussen), ondersteunen, rusten, geleiden	Huis- en veldarbeid verrichten, werken op d'n dêl, aan de arbeid zijn, lompen breken (agrarische handeling)	Zich aan tafel zetten om te eten (het gezin)
Op de kop zitten (mieske), niet kunnen luchten of zien, vuurrood van kwaadheid worden	Gepinceerd worden (a)	Liefkozen (grootvader en zoon), met geestdrift vatten
Zijn eigen licht oangriepen (er zelf wel uit komen)	Neigen (als in groeten) (A)	Kuieren (samen)
Loten, (het vaderland) dienen (mil. Dienst), opkomen, ingedeeld worden, schieten	Ronddrêjen (a)	De twee mensen bijeen die hem zo dierbaar waren
Bestieren, pachten, helpen, werken, begeven, (het erf) verlaten, sparen, verdienen, scharrelen (a)	Stoeien, lonken, smachten (versieren zeg maar, allen gepresenteerd als vrij slechte eigenschappen)	Elkander aanzien
Overlijden, zegenen (huwelijk)	Lachen	
Zich vermaken met dingen die niet deugen, zich vrolijk maken	spijten	Aandoenlijk en roerend gezicht, de goede weezen bij des ouden stoel te zien nederknielen
Geen kwaad hart toedragen, houden van, beminnen, een arm omslaan	Tafel dekken (veur de oavendpap)	Gebieden, verbeteren (tot zoon)
Slagen toebrengen, kwaad plegen, leed veroorzaken	Goed zijn (voor grootvader)	De goede naam van dit huisgezin te bekladden
Voorbijrijden, knikken, zich bedenken (a)	Het hartje zucht, maar t mondje het niet zeggen durft	Elkander in de armen vallen, kussen dat het een lust is
De piep, de tabak aansteken	Gezoend worden, gevraagd worden	Verloren kleinzoon aan het hart drukken
Hakkelen, er een zwaar hoofd in hebben, bêven, kapot af zen, zich het bêven bedwingen, het gemoed volschieten, mistroostig zijn, wakkerschrikken, ziek worden	Vragen, spreken, geruststellen	
Bidden, peinzen, de ogen naar boven slaan	De deur uitgaan, verschijnen (op zijn geroep)	
Opdragen wat te doen met zijn geld, de fooi verteren	In de kniep zitten (zenuwachtig)	
(zonder verlof) zoenen, vroagen (ten huwelijk, of hoe ze dat ok zien)	Driftig maken, op haar gemak komen/niet op haar gemak zijn	
Op zich laten wachten, geen zin (sjeniejgheid) hebben, verdraaien om te werken	Een kleur krijgen, een vreemd gezicht zetten, blozen	
Mooi weer spelen (a), swiet slaan (een groot gevolg hebben, a),	Schraauwen, beven (van kwaadheid), trillen (van verrassing)	
Den hort op gaan, naar de oost gaan, riek/rijk zijn	Ontwijken	
Op reis zijn/begeven (beide), de vreugde zoeken, een zeker over-	Slagen aanbrengen, de volle laag geven	

wicht voelen/niet tegen opzien (een vrouw), er in hakken (a)		
De courant lezen, voor afgedaan beschouwen, (grillen) vergeven, verbeteren, gebieden (a)	Zich onopgemerkt verwijderen, zich in de meltrog wensen (spreekwoord)	
Profiteren van gezelschap, beurs in de hand drukken, tot inkeer komen, trouwen gaan (a)		
Flauwvallen, tranen langs de wangen biggelen (a)		
[vrouw]'s recht te verdedigen (b), [het meisje](nederig) om vergeving vragen (a)		

Gerrit Meeuwsen

M	V	Kinderen/gezin
Het dorp uitgaan, naar de kermis gaan	Een traan wegvegen, grienen, hikken	Bij het vuur zitten, niets zeggen
In t vuur pinkogen (knipogen, staren)	Lamentieren (klagen, jammeren)	Bevelen, wenken (zoon)
Vragen, grinniken (beide), roepen	Van niks weten (Mijntje)	
Zich over het haar strijken	Houden van (de slungel)	
Het bloed naar het voorhoofd lopen/bukken (om dit te verdoezelen)	Opstaan en dichtbij gaan staan (haar geliefde)	En sjilpen, sissen of smakken (kussen)
Bevelen, schreeuwen	Pruttelen (hullen/klagen/tegenstribbelen)	De vrouw, de meiden en de knechts
Met de deur in huis vallen	Zich niet schrenieren (ik denk zoiets als genêren) (s) (want geen kousen aanhebben)	Cadeaus voor hun lief meenemen (souvenirs wel)
Het goed menen, aangedaan zijn, stroef kijken (zorgen maken)	Bakken en sissen (s)	
Piepke opsteken, dampen	Aan de arm trekken (s)	
Cijferen, geld beuren (S)	Onder de kin strijken (s)	
Schrede achterwaarts doen	Lachen (s)	
Brommen (beide)	Een kop als vuur krijgen	
Er niks van begrijpen, verbijsterd rondkijken, menen te dromen, dwalen, aangapen		
(glim)Lachen, vragen, knipogen, in t vuistje lachen, monsteren (opnemen) (s)		
Zich laten welgevallen		
Schreeuwen, springen (s)		
Kommendieren (bestellen)		
Pruttelen (tegenstribbelen)		
Proeven en smekken		
Betalen, kaartjes bekomen, bedrogen worden, omver worden gestoten		
Kermisperikelen: in de nok klimmen, paarden mannevreere, springen, dansen (s)		
Luisteren, bij de arm pakken, schik hebben		
Beduiden, eksersieren (as 'en skaldoat) (s)		
Schrauwen, gillen		
Hosse (s)	Hosse (s)	

Loswringen (zijn Betuwsche klavieren), (los)rukken, zich van zijn (Betuwsche) kracht bedienen, een fleer op de kop geven		
[een meisje] temtieren (s)		
Dromen		

Opmerkingen:

- Veel van de dialectwoorden die gebruikt worden, hebben een Duitse oorsprong. Ook leuk. Geinig ook weer, hoe Cremer ook Amsterdamse, Duitse en andere accenten fonetisch vastlegt.
- Hier is de overweging van Mijntje te lezen om het aan te leggen met haar neef. Het is de vrouw die een rationele, beargumenteerde keuze maakt voor een man - niet andersom (hij het zoveel geld en hij meint t zo best). Ze lijkt hem ook veilig te willen stellen voor haarzelf (er zijn er daar zovelen, doelend op haar sekse) P49-50.
- Waarom lachten die mensen die op de beurs moesten zijn niet? Was daar bijzonder aan?
- Dit verhaal, samen met de Betuwsche neef, schildert stedelingen af als op geldbeluste bedriegers, die vooral hun onoprechtheid laten spreken. De boeren zijn daarbij meestal onbegrijpend, soms de morele winnaar maar soms ook niet. (P54) In ieder geval is de stad, zeker Amsterdam, een poel van verderf en rommel. Bedelaars, schoenpoetsers, loterij-joden.
- Daarnaast is dit verhaal te vergelijken met DRJ. Beiden boeren zijn *rijke* boeren, met veel geld en weinig kinderen. Ze bezitten luxegoederen als exclusieve staande klokken, dubbel gekaste horloges en een kast 'waarvan de inhoud niet te ruilen is tegen die van uw brandkast'. De boeren lijken relatief hetzelfde van karakter: zelfverzekerd, maar ook ongeduldig naar anderen toe en snel in vervoe-ring rakend/hun emoties verliezend. Gerrit Meeuwsen (en zijn zoon), een alom geachte en bewonderde boer in het dorp, die op de eerste kerkbank zit, is in de grootstedelijke context een stomme idioot die zich maar al te makkelijk laat oplichten en zich dingen laat voorhouden. Dit spreekt echter meer in het nadeel van de stedelingen, dan van de boer zelf.

Onderzoek II – Maaldrink

D.M. (Daniël Martinus) Maaldrink, *Uit de Graafschap. Schetsen uit het Geldersche dorpsleven* (Deventer, 1887); deze versie van 1934.

Kwalitatieve analyse

De *schetsen* in deze uitgave zijn gebaseerd op de jeugdherinneringen van Maaldrink in het Achterhoeks dorpje Geesteren. Alle zes de verhalen zijn al eens eerder verschenen in een plaatselijk weekblad, maar hij is er zelf nogal bescheiden om.

Ook Maaldrink haalt familieliefde aan als een van de belangrijkste eigenschappen die iemand kan hebben. Ook haalt hij zelfs het gebrek aan ouderliefde aan als (mede)oorzaak van het ontsporen van iemands leven. Het wordt ook voor Hazewinkel haast een levenstaak om zijn zus te weerzien, en het is waarlijk een aandoenlijk tafereel. Daarnaast zijn alle verhalen vrij typisch ‘dorps’, met klassieke figuren als de dorpsdoot, de dorpschone en de vraag is natuurlijk, in welke zin bestonden deze echt en in welke zin is dit een projectie van Maaldrinks herinneringen op een vast ‘dorpspatroon’. Ofwel hoe heeft voorgaande literatuur hem gevormd, en in hoeverre is dit niet de effectieve werkelijkheid, maar een samensmelting van werkelijkheid en fictie. Dat literatuur als actieve cultuurdrager fungeert laat zich merkbaar zien. Er moet wel gezegd worden dat Maaldrink wat onorigineel is en veel in passieve vorm schrijft: elk verhaal begint met een dialoog of een gebeurtenisbeschrijving. Vervolgens ‘breekt’ de schrijver in, om aan te kondigen dat we nu nader kennis gaan maken. Deze vertelstructuur is anderzijds te begrijpen. Hij tracht zo veel mogelijk uit te wijden over gebruiken, tradities en hun herkomst in de Graafschap. Dat is tenslotte wat hij in het voorwoord zet. Het is echter ontzettend anekdotisch en dat is wel informatief, boeiend, leuk en interessant voor mijn onderzoek, maar als verhaal is het waardeloos; vaak kabbelende verhaaltjes met paginalange verhandelingen die er een grote wanordelijke boel van maken.

‘Dorpelingen’ in het algemeen spelen een belangrijker rol bij Maaldrink dan bij Cremer. Dat is niet onbegrijpelijk, gezien de sociale structuren en gebruiken die m tracht bloot te leggen. Dat is niet zozeer de bedoeling van Cremer, die verschillende dorpen aanhaalt. Belangrijke aspecten die over de dorpscultuur naar voren komen zijn bijvoorbeeld het leven of trouwen boven de eigen stand. Bijvoorbeeld in *Een laatst verzoek*, waar een boer (Derks), zich tracht te distantiëren van een boerenknecht (AJ) waar ze allebei naar de hand van één dame dingen. Dat komt ook terug in Cremers *rechte jozef*, waar de boer aanvankelijk weigert zijn dochter te trouwen met zijn knecht. Dat zie je ook terug in het voorwoord trouwens: [over zijn eigen boek en de omslag ervan] ‘dat kleed is veel te mooi die deerne! Zij schikt zich op boven haar stand!’.

Vrouwen zijn ook heir toch vaak de bespelers van mannen, zij het op hun eigen ‘vrouwelijke’ manier. Een goed voorbeeld is Stroopen, waarin twee uiterst knappe mensen worden opgevoerd die natuurlijk vanbinnen een stuk minder knap zijn. Met ‘vrouwelijke geslepenheid’ weet het meisje Mientje de twee mannen in het verhaal naar haar hand te zetten, zoals haar vader zegt: ‘as de vrouwluu grienen gaat, dan zen de manluu pöpkes, doar’j met speulen kunt en die krek doet wa’j wilt, a’j moar an ’t dreudjen trekt’. En in zowel een laatst verzoek als in *Kanienenköpken* is het de moederliefde die de belangrijkste wending geeft aan het verhaal. Vrouwen zijn de *voice of reason* (bijv. 185), hebben de controlerende functie t.o.v. de mannen. Ze zijn emotioneler en meer gebonden aan conventies, maar je ziet toch vaak dat ze deze oarmen om zo alsnog hun positie (in welke context dan ook) te versterken. De man is ook dikwijls emotioneel, maar heeft vaker de mentale kracht om dit van zich af te zetten, blijkens het veelvoorkomende bedwingen en vooral vermannen. Het is evenwel duidelijk dat er naast romantische liefde, nog steeds veel sprake is van huwelijksvoltrekkingen op praktische basis (zoals in de pleziertrein met de neef, en in een laatst verzoek). Hoewel bijna alle verhalen gaan over twee geliefden die elkaar trachten te vinden/binden, speelt de tweede optie meermaals ergens op de achtergrond. Vaak wordt deze vorm afgekeurd of als ongeschikt bevonden door de schrijver/de personages. Een stille aanklacht/een pleidooi voor meer romantische huwelijk?

Plotontwikkelingen

Kanienenköpken

Personages en positie:

- Kanienenköpken ofwel Gert(gait)-Jan Roelink, dorpsdoot. Rond de veertig, maar moeilijk in te schatten. Naar verluidt heeft hij er zijn hele leven precies zo uitgezien. Zijn gezicht doet denken aan een zachtvaardig konijn. Heeft een bepaalde vorm van instinctief verstand, en kan zo dieren hoeden. Goedaardig, maar wordt wild en gevaarlijk als men aan zijn dieren, of aan zijn zus, komt. Ondergebracht bij een boer in het dorp waar hij dit doet. Meent dat hij gaat trouwen als hij zich goed voelt, meent dat er onweer komt als iets hem niet aanstaat (‘brem! Doar kump schoers!’)
- Manke Diene, zijn zus. Goed stel hersens, maar ‘lichamelijk een stumper’. Dwergachtig, krijgt kost en inwoning bij een boer net buiten het dorp voor kinderoppas en varkensvoeren. Zeer gehecht aan haar broer en vice versa.
- De Franschman/Petrus Jacobus Hazewinkel. Oude man, reeds de zestig gepasseerd. Staat bekend als zuiplap. Was ooit soldaat en staat vanwege diens dronken verhalen over de Russische veldtocht (en zijn onderscheiding) bekend als De Franschman. Heeft sympathie voor K, er zijn ook overeen-

komsten tussen beiden (geen school, één zus, al vroeg alleen op de wereld). Gedrieën worden zij door het dorpsvolk de Drieëenigheid van Nargens-goed veur genoemd. Verhandeling over zijn jeugd: ouders aan lagerwal geraakt, vader aan de drank en moeder spilziek. Nooit naar school geweest, daarnaast weinig harmonie tussen ouders en zeer veel te kort in de liefde voor hun kinderen (!). F ging in 1811 in het leger van Napoleon, zijn ouders maakten het niets uit. F maakte de gehele Russische veldtocht mee, en redde barmhartig drie levens bij het oversteken van de Berezina waaronder zijn eigen kolonel. Kreeg hiervoor zijn erekruis, terug in Deventer waren zijn ouders dood en zijn zus vertrokken. Diende in het Nederlandse leger in de slag bij Waterloo, en in de tiendaagse veldtocht van 1831. Zeer dapper, nooit promotie en lijdt dus armoede op zijn pensioen. Verbitterd is hij, en hoopt een beter leven te vinden in de Achterhoek.

Bijfiguren:

- Hun ouders, jonggestorven, waren arbeiders. K en D waren toen zes en acht. Beide kinderen zijn sindsdien een grote kostenpost voor de diaconie/gemeente, het sociale vangnet.
- Jansje Hazewinkel, de Franschmans zus.
- De Dominee
- Boer Derksen en zijn gezin, waar Diene de dienstmaagd is.

Dialogoog, over een ‘oude’ man, bijgenaamde De Franschman, die is gestorven. Discussie over of hij nou zestig was, of wel bijna zeventig (daar ligt blijkbaar de grens tussen oud en heel oud). Ook discussie over hoe hij nou heengegaan is, ene Lusink en de dokter weten hier meer van. Naar verluidt de koorts. Andere figuren die worden genoemd zijn Kanienenköpken, die blijkbaar zeer aangeslagen is door de dood van de Franschman, en Manke Diene. Dit begin is een proloog, en de auteur onderbreekt het. Het verhaal moet zich zo rond het jaar 1850 hebben afgespeeld (net als dat van Cremer). Kanienenköpken wordt gesard door de jeugd die, voordat ze naar de middagschool gaan, zich bezighielden met kattenkwaad (op t kerkhof?). K negeert het, maar balt de vuist. De kinderen trakteren K op een hagelbui. Er springt iemand tussen om de boel te stoppen, de Franschman, die een aantal kinderen eens goed mept. Hij krijgt hiervoor commentaar van ouders die het zien gebeuren, en schelden hem uit. Discussie is gaande, F wordt uitgemaakt voor zuiplap maar ze marcheren samen weg.

F is bezopen, waggelt over de dijk en beland uiteindelijk in de rogge. De verbittering blijft, en in de Achterhoek wordt hij een echte alcoholist. De minachting van ‘het dorpsvolk’ voor Hazewinkel wordt uitgesproken, tegelijk worden de omstandigheden beschreven hoe het zo ver heeft kunnen komen, en kweekt de schrijver enige sympathie voor H/F. K loopt op de dijk, treft daar F aan die laveloos in de rogge ligt. Hij helpt hem overeind en F komt tot het besef dat hij wel heel diep is gezonken, als de dorpsidoot hem op de been moet helpen. Huilen, wordt helder in het hoofd en vervloekt (luidkeels) de drank. H gaat naar de dominee en bied zijn diensten aan. Tot inkeer gekomen door de vriendelijkheid/het medelijden van de idioot, waar voorheen hij naar huis werd gejaagd met gevloek, zo vertelt hij hem.

Acht maanden verder, H is van de drank af en meer zoals hij vroeger was. Hij zal lid worden van de kerk, en heeft vijf maanden gedaan over het hele leren hiervan. Hazewinkel is geheel een nieuw mens: denkt soms terug aan vroeger en bedenkt zich dat hij nooit ouderliefde heeft gekend (P34), alsmede geen vrouw heeft gehad maar wel veel van zijn zus heeft gehouden. Die gedachte laat hem niet los en met behulp van de dominee komt er een advertentie in de Haarlemse krant te staan. Hij krijgt drie brieven. De derde is van de schoonzoon van zijn zus. Jansje woonde reeds tien jaar gelukkig in Amsterdam tot haar man ‘viel’ en ze de bakkerij moesten verkopen. Verzoek om hulp van naaste familie (die uit de eerste brief) bleef immer onbeantwoord. Ze woont nu met haar beide dochters en schoonzoon, niet zeer fortuinlijk, toch recht genoeglijk. Ze heeft drie kleinkinderen. H wacht echter met naar haar toe gaan, daar hij niet met lege handen wil aankomen, en gaat daarna met de stoomboot van Deventer naar Amsterdam, in totaal is hij drie weken bij zijn zus. Bij terugkomst in Starveld blijkt er brand te wezen in een boerderij, de ouders zijn buiten maar een kind nog binnen. Manke Diene, die daar hulp is, gaat de vlammen in. K wordt daar weer wild van, ziedaar wat een heisa! Bekommerend om het leed van de idioot, die wellicht zijn zus zal verliezen. Nog immer de held van de Berezina rent hij het huis binnen en redt MD, die op haar beurt weer het kind heeft. Acht dagen later, H ligt op sterven van de brandwonden enz. Naast zijn bed de moeder van het kind dat hij redde en K. De moeder belooft zijn zus te schrijven en zijn medaille naar haar te zenden. K roept brem doar kump schoers en er komt ook onweer, de bliksem slaat in en H gaat heen.

Opmerkingen:

- Steeds wordt een paragraaf afgesloten met de zinsnede ‘en dan zeggen de menschen nog dat Kanienenköpken nergens goed voor is!’ Vaak komt hij nauwelijks voor in de paragraaf, maar op het einde wordt hij dan steeds weer bij het verhaal van H betrokken. Kanienenköpken is, ondanks de vreemde achting die Hazewinkel voor hem heeft (‘Een gek is helemaal onder de maat, helemaal een buitenmodel mens en toch geen mens, dier en toch geen dier, een misgeboorte, een parodie op de schepping’ P35), steeds de motivator (hoewel vaak inherent) van de acties die H onderneemt.

- Vele verwijzingen naar historische gebeurtenissen in de Franse tijd, ellenlange en gedetailleerde (tevens zeer dramatische) beschrijving van Napoleons veldtocht naar Moskou, met name het trauma bij de Berezina (waar F zijn heldendaden beleeft) wordt tot in de droevigste details uit de doeken gedaan. Napoleon wordt neergezet als een genie, doch geknakt door de Russische veldtocht. Daarna o.a. nog een beschrijving van de verdediging van Antwerpen tijdens de Tiendaagse veldtocht. Een roemrijk gebeuren voor de Nederlandse verdedigers, volgens de auteur. Het dorpsvolk acht een soldaat echter niet zo hoog 'Bovendien was soldaat bij hen gelijkkluidend met iemand, die zich aan allerlei verkeerde dingen heeft overgegeven' Daarvóór wordt door de auteur soldaten en het leger bakken met lof toegewuifd. Paradoxaal op elkaar wat de auteur vindt, en wat 'het volk' in het dorp vindt.
- Het dorpscultuurtje, waarbij de dorpelingen roddelen en de zwakkeren verachten, wordt door de auteur bekritiseerd maar ook uiteengezet en verklaart.
- Het verhaal, zodra Hazewinkel aan het woord komt of wordt beschreven, bedient zich van een militaire retoriek, gelijk we de gedachtegang van H zelf volgen. Ook in de kerk bedient hij zichzelf als vanzelf ('heel aandoenlijk') van het soldatenjargon (De Maarschalk Daarboven als synoniem voor God vind ik nog wel de mooiste). Het is evident dat Hazewinkel mentaal gezien het leger nooit heeft verlaten, alles wordt bij hem hiermee vergeleken. De aanbevelingen die hij hierbij doet, zijn op den duur ronduit propagerend voor het krijgswezen. P36 bv. Hazewinkel is het niet eens als het aankomt op de superioriteit van de christen t.o.v. de jood op basis van zijn ervaringen met hen in het leger. Zo van verbreed je horizon?
- Franschmans legerpensioen is zeventig gulden per jaar, 5.83 per maand en dus 19,5 cent per dag. Das weinig om van rond te komen.
- Het klapstuk van het verhaal is Hazewinkel die een kind redt uit een brandend huis, met extra aandacht voor de huilende moeder.

Stroopen

Personages en positie:

- Mientje, een 'landelijke blondine' die iets liefalligs en innemends over zich heeft, dat niet dikwijls wordt aangetroffen in de Graafschap Zutphen'. Daarnaast is ze nog schalks ook. Woont een half uur onder Starveld
- Gait Willem Westink, kuiper van beroep, ook hij is voor een Graafschapper iemand met 'ongemeen fijnbesneden gelaatstreken'. Goed gebouwd, doch tener. Bij nadere inspectie heeft hij spotachtige trekken die minder aangenaam zijn. Woont in Starveld.
- Harmen Vlasman, de scharrel van Mientje, met wie ze naar de kermis zal gaan. Grof van postuur en 'zoo stijf', maar hij kijkt goedig uit de ogen, 'een bovenste beste jongen'. Zal opzichter worden van een nieuw te bouwen school.

Bijfiguren:

- Beide ouders van Mientje, vader is stoelenmaker en mag Harmen bijzonder graag.
- Fidel, de hond. Wordt nogal eens naar voren gehaald als ideaalbeeld. Goedig, zal nooit bijten, doet 'nooit iemes kwaad en denkt niet kwaad van iemes' (Het is een hond maar oké).
- Teunis Broeker & Jan Velders, twee kamerden van Harmen. Velders komt een bekende stropersfamilie

Gesprek tussen M en G, waarbij G M heeft bijgehaald op haar weg terug naar huis. Hij vraagt of ze binnenkort niet eens gaat trouwen en of het waar is dat ze vaste verkering heeft. M draait er volle bak omheen, maar kan uiteindelijk niets anders dan toegeven dat ze inderdaad naar de kermis gaat met Harmen Vlasman. G krijgt een kwalijke uitdrukking op zijn gezicht, en M geeft aan dat Harmen haar t eerste gevraagd had, wat niet waar is. M wil naar huis, maar is in verleiding gebracht want G is zo 'heerachtig' en zo 'rejaal', veel meer dan Harmen! G vraagt haar nu mee naar een andere kermis, en M maakt zich na enig twijfelen met een leugentje van af. De twijfel en toenadering stemt G echter positief, en bij hun uiteengaan tracht hij haar te zoenen. M stribbelt tegen, maar niet zeer ernstig en t is duidelijk dat de spanning nog niet uit de lucht is. G geeft aan dat hij op stropen gaat, 'maar niet op hazen'. Bij thuiskomst blijkt Harm er ook te zijn, die groot nieuws heeft. M lult eroverheen en als Harmen begint over zijn nieuwe baan is ze koeltjes. Ze houdt zich weer van de domme/aan de oppervlakte, wat H opvalt. Hij zegt recht voor zijn raap dat kunnen gaan trouwen, waar M niks van wil horen. Als je trouwt is je plezier over, zo meent ze. H is de omgekeerde mening toegedaan en het huilen staat hem nader dan het lachen. Dat ontroert M, daar ze had verwacht dat hij boos zou worden. De auteur maakt haar enige verwijten terwijl ze zich beloofd aan H (in t voorjaar). Die nacht droomt M dat ze op kermis is en elke keer als ze G zont, Fidel haar met zijn goedgege ogen strak aankijkt.

Het is augustus en Harmen gaat stropen op hazen, 's nachts. Hij is bereid het risico te nemen gesnapt te worden door een veldwachter, daar hij de haas voor M wil meenemen. Langs haar huis lopende ziet hij een klein

bosje, waar hij zich verschuilt als hij iemand hoort aankomen. Dat blijkt een ontmoeting te zijn tussen M en G, en zelfs bij de goedge H wordt jaloezie en achterdocht gewekt. Hij tracht naderbij te komen en af te luisteren, maar ze fluisteren veel. G probeert M ergens van te overtuigen en zij weert wel af, maar volgens H niet overtuigend genoeg. Dan hoort hij dat ze al vaker zijn samengekomen en hij zet het geweer op zijn schouder. De auteur doet denken dat hij G neerschiet, maar als M verschrikt voor hem staat wordt getoond dat hij slechts een haas schoot. Acht dagen later, H is opnieuw stropen met twee andere mannen, en twee mannen die aan de andere kant van het dorp de veldwachters naar zich toe lokken. H hoort dat G veldwachter is geworden, ze hebben m nooit helemaal vertrouwd zeggen z'n maten. Ze worden op heterdaad betrapt door G en twee andere veldwachters, G sarta hen. H vloekt –dat doet hij nooit- dat hij hem nog weleens zal vatten.

Het hele dorp heeft t over M, dat ze H heeft laten gaan en nu opeens met G gaat. Men spreekt er schande van. Tot daaraantoe dat je iemand anders kiest, maar niet iemand die zijn eigen kameraden benadeeld ofzo. Bovendien ging ze het huwelijk aanvragen op t gemeentehuis het moment dat H daar zijn straf zou ontvangen. Ofzo. Ze heeft zich belachelijk gemaakt, maar H lijkt er goed onder te wezen dat hij van haar af is. De twee judassen G en M passen volgens t dorp goed bij elkaar. In t huis van M is het een drukte: M gaat bijna trouwen, maar vader moeder en dochter lijken achter G's rug om met iets anders bezig. Vader kan zijn lachen niet inhouden. G is gefrustreerd, want M houdt hem een beetje af, bovendien treuzelt ze wel heel lang voor ze wegkunnen. Voor zichzelf besluit hij die nukken er wel uit te krijgen zodra ze getrouwd zijn. Op het moment dat ze willen vertrekken, staat daar opeens H en het blijkt een complot te zijn. Vrouwen hebben nou eenmaal niet graag iemand die zijn vroegere kameraden erbij lapt. Bleek dat M, het verhaal van G's verraad horende direct berouw kreeg en H om vergiffenis vroeg en vervolgens dit plan op touw zette (H wilde ook wraak maar iets anders). G is zo hard uitgelachen dat hij nooit meer in het dorp is gezien.

Opmerkingen:

- Maaldrink voert twee buitengewoon knappe mensen op, waar hij bij de eerste nog waarschuwt dat haar uiterlijk misschien in orde is, maar dat dat niets zegt over het innerlijk van mensen. Een waarschuwing voordat het verhaal begint, evenals wordt gedaan in *Van binnen van buiten*, van Cremer. Het lijkt dan ook, dat evenals de dorpsdoot de dorpschone ook een motief is.
- Mientje slaat voor de grap een gemaakt 'deftig' Hollands accent aan (P59). Wat ze zelf erg grappig vindt.
- 'Vrijen willen de derens wel, maar a'j dan van trouwen praat, houden ze zich eerst net als zij meenen' Das toch eigenlijk omgedraaid met hoe er heden ten dage tegenaan wordt gekeken. In andere verhalen is het toch meestal dat het meisje zich aan haar plicht tracht te houden, terwijl de man probeert ieder meisje op te laaien (niet alle mannen, de bewuste in dat verhaal). 'As de vrouwlou...' (P89), zelfde verhaal. De vrouwen hebben de macht in die zin.
- 'Stroopen', de titel van het verhaal, slaat op twee zaken. Ten eerste, de lievelingsbezigheid van veel Graafschappers, waaronder G en H, maar G misbruikt dat om H erbij te lappen. Ten tweede, de favoriete bezigheid van G, namelijk het afstropen van het dorp op zoek naar mooie meisjes. Hij komt dan uit bij Mientje
- Verhandeling over jagen en stropen: het zit de Graafschapper nou eenmaal in het bloed, zeker in gebieden waar ook nog de heerlijkheidsrechten gelden. Daar is het nu eenmaal bijna onmogelijk om een jachtvergunning te krijgen. Nochtans wordt de jachtwet beschouwd als een voorschrift, geen regel. Maaldrink legt uit dat de Graafschappers normaal gesproken heel gezagsgetrouw zijn. Elke wet die waarlijk rechtvaardig is, zal hij volledig erkennen en gehoorzamen. De Graafschapper is een stroper, maar geen dief. Andere verklaringen zijn dat het de grond is van de stroper, veelal, en dat landbouwers wild beschouwen als schadelijk gedierte. Het is een hele rationele uiteenzetting over (on)rechtvaardigheid, illustrerende hoe de plattelander die zich aan het misdrijf stropen schuldig maakt wordt vrijgepleit. (P72-75) Sowieso is het nogal een intensieve beschrijving van het stropersbestaan in de achterhoek, een waarlijk idee van volkskarakter! Elke wet die rechtvaardig is wel, maar zodra er onrechtvaardigheid is komt men in opstand. Dit is best wel cultureel nationalistisch, linkende aan de Tachtigjarige Oorlog/dn opstand. P73: de Graafschapper eigenlijk als een Nederlander (want rechtvaardigheid blabla)

Een laatst verzoek

Personages en positie:

- Arend Jan Stollink, boerenknecht. Vader gestorven op zijn dertiende, moeder nooit gekend. Heeft al acht jaar verkering met Dieke
- Dieke Belker, zijn geliefde.

Bijfiguren:

- Janna, verliefd op Arendjan. Loopt achter hem aan, volgens AJ hoeft hij maar een vinger uit te steken om haar tot vrouw te krijgen: 'het is toch een beste derne'.

- Mientjen, Diekes anderhalf jaar oudere zus. Reeds vijf jaar getrouwd met
- Derk Roelink, een volgens Dieke wat ruwe onverschillige man, die niet kan lezen of schrijven. Ze hebben samen drie kinderen. Die Derk is echt een botte lul, hij is te zuinig voor de krant, slaapt tijdens de preek etc. etc.
- Jan Willem, Diekes broertje. Ongetrouwd
- Vader en moeder van Dieke.

Een romantische ontmoeting, 's avonds, tussen ene Arend Jan en Dieke. Ze hebben het over Janna, die A daarvoor aan het helpen was de dieren te voeren. Dieke is een beetje jaloers, daar het hele dorp ('allemaal') zegt dat Janna A achteraloopt. A weet dat ook wel, en vind dat toch wel een beetje zielig voor Janna. Hij geeft aan dat hij met Janna een mooie boerderij erbij zou krijgen, maar vervolgens gaat hij over tot een liefdesverklaring. Vervolgens vertelt hij hoe de oude Wensink met zijn vrouw naar Amerika vertrekt (om bij z'n zoon in te trekken), en hij/zij samen de boerderij/de plaatse over kunnen nemen. Met zijn eigen geld, en met behulp van Diekes vader, moet het wel lukken. Het vooruitzicht om te gaan trouwen komt nu dan eindelijk in zicht. In het najaar zal het zover zijn. Bij thuiskomst, echter, hoort Dieke dat t niet zo goed gaat met haar zus, de dokter is onderweg en Derk is de dominee halen. Ze gaan er terstond langs, en Dieke prevelt dat zoveel geluk ook te veel was voor één dag en ze bidt om haar zus' genezing: daarvoor wil ze best nog eens acht jaar wachten. Een uur later, het is niet best. De dokter schudde het hoofd, en de dominee zond met haar al een gebed naar de heer. Hi wendt zich tot Derk, die alleen maar domme antwoorden geeft waarna de dominee zich geërgerd uit de voeten maakt. De zieke M heeft een verzoek voor Dieke, ze is bang dat haar kinderen verwaarloost (ofzo) zullen worden als zij er niet meer is. Met name bang voor de stiefmoeder. Ze vraagt Dieke of ze, voor de kinderen, met Derk wil trouwen. Dieke is ten einde raad, wat doe je met het laatste (onaantrekkelijke) verzoek van een stervende? In de nood doet ze het toch maar, haar afschuw voor Derk niet onder stoelen of banken stekend.

AJ gaat langs bij D, om zijn medeleven te betuigen. D is wat vijandig, AJ snapt natuurlijk niet waarom: hij is toch immers bijna in de familie? De afhoudende botheid van D maakt hem zelfs boos en ze gaan even ruzie maken. D treft hen zo aan, en besluit dat de gifbeker hier en nu geheel leeg gaat. Ze beveelt D te vertrekken en zegt tegen AJ, die haar wil troosten, dat dat ook niet gaat gebeuren. AJ denkt dat het allemaal gaat om de boerderij en het geld, dat ze nu mis gaan lopen. D draait er een beetje omheen, en AJ snapt er helemaal geen aap meer van (daar hij zo trouw en eerlijk is). Ze zegt het daarom maar recht voor zijn raap, waarvan beiden nogal van hun stuk raken. Het is D heel veel om niet voor de verzoeking te bezwijken alsnog met AJ te gaan: maar gaat de belofte aan een stervende niet boven de belofte aan een levende? AJ is kwaad, en spreekt uit dat Mientje Diekes liefde niet heeft verdiend: ze heeft geen rechte liefde voor haar man gehad, en geen rechte liefde voor haar. Ja vertrekt en een paar dagen later is t duidelijk dat hij als soldaat naar de oost gaat.

Vier jaar later, D en D zijn ruim drie jaar getrouwd. Twee kinderen erbij, maar nog steeds vergeet ze AJ niet op velerlei wijzen. Ze is kalmer, bedaarder, niet levendig en bitter geworden. Haar man stelt haar niet op waarde, met zijn ongevoeligheid. Derk lijkt echter wel op haar gesteld te zijn, op zijn manier dan. Ze zit weer eens te mijmeren over AJ en hoe t had kunnen zijn en waarom hij niet met Janna is getrouwd dan was hij in ieder geval nog vlakbij gebleven. Ze leest in de krant over de Atjehoorlog, en daar blijkt AJ zich te hebben onderscheiden en ernstig gewond is.

Een jaar later. Na het bericht over AJ is ze nooit meer helemaal goed geweest, en ze wordt nu begraven. Over de dijk, richting de stoet, loopt een oorlogsinvaliden: hij mist een arm. Wel de militaire Willemsorde, waar nogal over wordt uitgepakt. Hij hoort van de begrafenis van Dieke en siddert als nooit tevoren. Derk herkent 'm en wordt weer boos, wat hij hier moet. Na herhaaldelijk vragen en doorgaan, roept AJ dat hij wil sterven. Hij is altijd een man van zijn woord geweest, en doet dat dan ook.

Opmerkingen:

- 'Net of een mus sjilpt', of smakken, is een gekuiste versie van zoenen/vrijen. Dit kom je in beide boekjes tegen.
- 15000 gulden voor een boerderij, met vee en alles.
- In dit geval kan men echt pas trouwen wanneer men een eigen plaats heeft, in andere verhalen kwam het nog weleens voor dat men bij de ouders introuwde. Hoewel ook dat werd gepresenteerd als uitzonderlijke gevallen. Ook hier zou de enige zoon in huize Dieke wel thuisblijven, zijn vrouw zou dan in de ouderlijke boerderij mee trouwen. Het hangt, zoals hier, heel erg van de situatie af. Mocht vader Dieke geen zoon hebben, dan was het geen probleem geweest als AJ introuwde.
- AJ en D gaan op een moment ruziemaken, welke zich al gauw richt op beroep, boven de stand trouwen en wat ze van hun vaders nagelaten hebben gekregen.
- De oost fungeert vaker als vreemdelingenlegioen.
- De auteur haalt dichters aan (o.a. Ten Kate en Bilderdijk), en Dieke (alswel AJ) wordt opgevoerd als een zeer vlugge leerlinge. Een die op school boven de rest, ook de jongens, uitstak. Ze kent nog steeds Bilderdijk uit haar hoofd, en ze leest alles wat er te lezen valt.

- 'De moedervreugde had veel bitters verzoet'/'ze kon geen achtting koesteren voor iemand die meer bekommerd scheen over het welzijn van zijn vee dan over dat van zijn gezin.'. Liefdevolle handeling naar het ene kind, het andere kind wil dat ook.
- Deze vrouw maakt een (wellicht wat beroerde) beargumenteerde en reële keuze. Ze kiest voor de liefde die haar zus voor haar kinderen had, en zet daarmee een man aan de kant. Ze offert zichzelf op, dat wel, maar is een zelfstandig sterk handelend wezen. Ze is zeer leergierig. P116-117 Opnieuw is het trouwens meer de mannen die als een soort object worden neergezet, en de vrouwen die min of meer uitmaken hoe de mannen in het leven staan en wat ze moeten doen. Bovendien maakte AJ de belofte van trouw wel, die D spoorlags verbrak (ze sprak met haar verstand, niet haar hart).
- Derk is echt de botste der botterikken. Een 'lompe boer' pur sang.
- Alles gaat hier boven het voortbestaan van het gezin, de moederliefde van Mientje geeft uiteindelijk de wending aan het verhaal.
- 114p met ten Kate: maakt duidelijk dat het de vrouw is, die haar offers brengt (ondergeschikt), doch maakt zij de keuze. Een meer invoelend wezen is de vrouw, dat is haar natuur.

Met den plezietrein naar Amsterdam

Personages en positie:

- 'Baas' Hendriksen, dorpsbarbier. Dit ambacht is al generaties lang in de familie en in het dorp. Rond de vijftig jaar, weduwnaar, nooit zin om te hertrouwen gehad. Heeft één dochter, waarvan hij liever had dat het een zoon was geweest. Hij vindt het zo jammer dat de zaak niet meer door een Hendriksen gedreven zal worden na zijn dood.
- Grietje, zijn volwassen dochter. Houdt erg van het barbiërs vak.
- Hannes Krieger, reeds tien jaar knecht van Hendriksen. 22 jaar oud, zijn hele leven wees geweest. Vader was timmerman. Hij en Grietje stoeien graag, over een jaar zullen ze trouwen. Een beetje te goed van vertrouwen is hij misschien, maar hij verstaat zijn vak.
- Zijn drie jaar oudere zus Hanna. Vroeger kindermisje bij de burgemeester, tegenwoordig 'keukenprinses' aldaar. H en H zijn als vanzelf zeer sterk aan elkaar gehecht.
- Jan van Stralen, die nieuwe man in het dorp.

Hele verhandeling over Hendriksen en zijn bedrijf, en dat hij graag zijn neef bij de zaak (en zijn dochter) had betrokken. Die neef verkocht nu echter scheermessen. Grietje vond hem ook niks, en zo was Hannes in beeld gekomen. Ze moesten één ding beloven: geen stadse dokter. Op een dag komt er een man in de zaak, half als heer gekleed, die Hannes beveelt hem te scheren. Hij is ontstemd over de straatjeugd, en vertelt dat hij van plan is zich te vestigen in het dorp als meesterknecht van Janssen, de loodgieter. Hij ziet Hanna lopen en is van haar onder de indruk. Hannes is een zeeverkees, wat de man wel bevalt. De man stelt zich voor en werpt bij weggaan een dubbeltje op de toonbank, zonder te vragen hoeveel t kostte (dit is i.i.g. te veel). In ieder geval, Stralen vertelt nogal wat avonturen en t hele dorp is onder de indruk van zijn bereidheid en kennis van de wereld. Zodra er kritiek is, gooit hij er gewoon nog een sterker verhaal bovenop. Oké, iedereen trekt z'n gezever in twijfel maar ze vinden te toch leuk te horen. Hannes is ook erg onder de indruk, en zou de wereld ook weleens willen bereizen. G heeft echter t idee dat ze Jan al eens eerder heeft gezien, ergens, en niet in positieve zin.

De lente is gekomen. In de herberg is een groot plakkaat aangebracht, dat een plezietreis per trein naar Amsterdam afkondigt. Voor twee gulden kan men heen en weer. Dorpelingen zijn huiverig en twijfelachtig, Van Stralen wil alvast gaan, maar Hannes twijfelt nog (vanwege G), Hanna lijkt echter steeds meer op VS gesteld te zijn. Als hij tegen hem zegt dat hij het alleen af kan haar te overtuigen, krijgt VS een valse glimlach op zijn gezicht. Ze zijn uiteindelijk de enige vier die gaan, G was er nog steeds niet gerust op maar toch. In A'dam aangekomen blijkt VS inderdaad bekend in de stad en ze gaan naar Artis, een wassenbeeldenmuseum, de beurs, etc. etc., maar op den duur wil JvS wel heel vaak bij herbergen stoppen waar G een stokje voor steekt. Ze is nu echter weer meer op haar hoede voor de man, zeker als even later een dame in een steegje, voor een open raam staand, hem herkent (een prostituee, zo mag men aannemen).

De trein vertrekt, maar de vier ontbreken. H en G zijn verdwaald en lopen angstig door de stad heen. Uit hun dialoog is op te maken dat JvS er inderdaad vandaar is met Hanna, en dat Hannes zich er bewust van is dat ie is ingepalmd. Daarvoor: op een drukke straat, op weg naar de trein, krijgt JvS spontaan weer die valse glimlach en dan herkent G hem weer van vroeger: ze is hem ooit tegengekomen in Deventer (waar haar familie vandaan komt), en hij had enkel lelijke praatjes. Ze herkende hem eerder niet dankzij zijn gebrek aan baard en knevel. De drukte op de straat, waar men doet hossen (almaar dat hossen) maakt het echter onmogelijk hen te pakken te krijgen. Ze zoeken nog twee uur, totdat ze uitgeput aankomen bij het Amstelhotel. Dat wordt hen verteld door een vriendelijke politieagent (goedig, is de term). Hij weet alles, van de plezietrein etc., dat schenkt hem vertrouwen. De agent heeft hen gezien, de schreiende Hanna en JvS. Na even zoeken, met behulp van verschil-

lende politieagenten, langs verschillende herbergen, vinden ze hen in een afzonderlijk kabinetje. Reis terug, alles goed afgelopen. Laf kutverhaal.

Opmerkingen:

- H is ervan overtuigd dat als de stadse dokter niet bij de bevalling was geweest, dat zijn dochter een zoon was geworden. Zijn vrouw (uit de stad) had er echter op gestaan dat deze man aanwezig was. Als de meester (plattelandsgeneesheer) erbij was geweest, was hij ervan overtuigd dat het n jongen was geworden.
- Auteur haalt Van Speyk aan ('dat nooit'). Er zitten in deze verhalen meermaals bekende historische figuren, alsmede historische gebeurtenissen, die een bepaalde toon in het verhaal zetten. Meer cult nationalistisch als Cremer.
- De zoon van de predikant, die studeert, heeft een tongval met knullige uitdrukkingen en is een beetje uit de hoogte. Ook de man die in de zaak komt heeft een 'heerchtig Hollands' accent, maar is erg kortaf en enigszins arrogant over zijn kunnen.
- Verhandeling over vaccineren: dat de notabelen zeiden dat dat goed voor ze was, maar wat helpt het, spreekt een van de dorpelingen, als je daarna van een kerktoren valt?
- Janssen, de loodgieter, werft zijn personeel via een krantenadvertentie.
- De welbekende almanak heeft ook nogal een impact op 's boerenleven.
- Men kan niet geloven dat je in drie uur in Amsterdam kan staan, en huiverig voor de trein.
- G en H hebben op een gegeven moment een woordenwisseling. De auteur: 'en toen was G begonnen te schreien, niet uit kwaadheid om haar zin te krijgen, zoals soms andere vrouwtjes, maar omdat ze begreep dat ze te ver was gegaan'.
- Men vermaakt zich beter in Amsterdam dan Gerrit Meeuwssen c.s. deden, mede omdat er iemand bij is die t allemaal wél snapt. Verder staat men ook bij t merendeel van de acties met de mond vol tanden.
- 'Zij verliest haar moed zo snel niet, zij was een *Geldersche*: beschroomd, maar als t nodig is van stalen volharding voor niets terugdeinzend.' Maaldrink beroept zich nu op een andere regionale identiteit dan hij eerst deed (zelfde dorp).
- De 'tempel, aan den handel gewijd', zoals het beursgebouw wordt beschreven, slaat waarschijnlijk op de Beurs van Zocher, dat inderdaad t.o.v. de rest van stad nogal afstak met zijn zuilen en classicistische uitstraling.
- Ze beloven de politiemans 25 gulden als hij hen helpt, en dat staat hem aan. Later roept Hannes dit nog een keer, en gebied hen de ogen dicht te doen terwijl hij JvS op z'n smoel slaat. Andere tijd, andere normen.

Kwantitatieve analyseVerhouding M/V

	M	V
<i>Kanienenköpken</i>	15	12
<i>Stroopen</i>	10	3
<i>Een laatste verzoek</i>	12	8
<i>Met den pleziertrein</i>	18	10

Gebruiksvoorwerpen en hoe vaak gehanteerd

M		V	
Voorwerp	Aantal	Voorwerp	Aantal
Steen	III	Brief	I
Boks (broek)	I	<i>Beddengoed</i>	I
Jenever	II	Rokken	II
Geld (brief en munten)	5 III	Kousen	I
(ere)kruis	5 I	<i>Spiegel</i>	I
Sabel	II	' <i>De huishouding</i> '	III
Bajonet	I	(kleding)kist	I
Brief	III	<i>Bed</i>	I
Weggen (brood)	I	<i>Tafel</i>	II
Halsdoek	I	Krant	III
Stok	I	<i>Wieg</i>	II
Tabak	I	<i>Stoof</i>	I
Tabaksdoos	I	<i>Speelgoed</i>	I
<i>Sponde (bed)</i>	I	Mantel	I
Pijp	I	Soep	II
Geweer	5 II	Zondags goed (kleding)	III
Strik (val)	I	Fles wijn	I
Kool (eten)	I	Deurklink	I
Net	I		
Paaltje	I		
Tiras (vogelnet)	III		
Muts	I		
<i>Stoel</i>	II		
Deurklink	I		
<i>Tafel</i>	I		
Brood	I		
Scheermes	III		
Zeep	I		
Pruik	II		
<i>Wieg</i>	II		
Ladder	I		
Tent	I		
<i>Bed</i>	I		
Almanak	II		
<i>Slaapmuts</i>	I		
Boek	I		
Fles wijn	I		
Jasje	I		

M		V	
H	NH	H	NH
8	63	10	15

Bijvoeglijk naamwoorden

Kanienenköpken

M	V	Kinderen/gezin
Oud, jeugdig, jong, grijs	Dwergachtig, gebrekkig, mank	stout
Stout, arm	Snoepachtig, verkwistend	(lichamelijk) ongelukkig

Goedhartig, goedig, vriendelijk, hartelijk	Ongelukkig	plaaggeesten
Te beklagen, ongelukkig, verstandeloos, rampzalig	Tederminnend, tederlievend	Blij
Ongeroepen, nutteloos	Wettig, werkelijk	Koel (ouders t.o.v. kind)
(stom)drongen, beneveld, dromerig, wezenloos, verzopen	Jong, oud	Tederlievend (de houding tussen broer en zus)
Goedsmoeds	heldhaftig	Vaderliefde, moedermin
Eenvoudig, gewoon (soldaat)	Bewusteloos	Aanzienlijk (rijk)
Heldhaftig, edelmoedig, gedecoreerd	zelfopofferend	Recht gelukkig en tevreden, genoeglijk (met elkander)
Braaf	Dood en begraven	
Zelfopofferend	vergeten	
Machtig, frisch		
(On)geschikt		
Verbittert		
Vrolijk, goed gemutst		
Stil, nors, wrevelig, droef, woedend		
Roerloos, sprakeloos, ontroerd		
Versuft, bedaard		
Lafhartig		
Verwonderd, verbaasd		
Scherp, met vuur		
Verstandig, menskundig		
Astrantig (brutaal, onbeschaamd, blatant)		
Overstuur, ontroerd, geschokt		

Zelfst. Nw.: idioot, veldwachter, boer, dominee, zuilap (m); stumper, vrouw, meisje, huisvrouw, dienstmaagd, meesters (v); rakkers, kwajongen, bengel, plaaggeesten (k).

- Zie hier het verschil: veel van de vrouwelijke personages zijn bijfiguren, waar de twee hoofdpersonen mannelijk zijn en ook vooral met elkaar (en andere mannen) communiceren.

Stroopen

M	V	Gezin/kinderen
Eenvoudig	landelijk	
Goedgebouwd, gunstig, tener, knap, rejaal (?), heerchtig	Schoon, bevallig, liefvallig, innemend, bekoorlijk, schalks, aardig, koket, knap, dartel	
Spotachtig, onaangenaam, vals	Braaf, lief	
Scherp, strak, ernstig	Ontstemd, verschrikt	
Bovenste beste, goed(ig)	Vrolijk, gezond	
Oud	(vrouwelijke) geslepenheid	
Grof van postuur, stijf, houterig	Blozend	
Nieuwsgierig, haastig	Lijdelijk, niks toeschietelijk (anders dan anders)	
Ongeduldig, besluiteloos	Vreemd	
Vrolijk, blij	ontsteld	
Omzichtig, behoedzaam	Miserabel, vals	
Krampachtig, duizelig	Schelmsch	
Norsch, bloedig, vreemd, boos	geheimzinnig	
Onbezoldigt	Bedaard, stil, zonderling	
Hatelijk, woedend	ijverig	
Verbaasd, verschrikt		

Zelfst. Nw.: Blondine, dorpskind, gezellin, vrouwluu, dochter, moeder, derentje, vrouwe, uitverkorene, ontrouwe (V); kuiper, stoelenmaker, vader, schoonzoon, jongen, smeerlap, valsaard (M). Dan is er nog de benaming De landman, welke in algemene zin wordt gebruikt ('men').

- 'Eenvoudig' is vaak in de context van beroepen: soldaat, stoelmaker, etc.

Een laatst verzoek

M	V	Kinderen/gezin
Jong, oud, verouderd	Jong	Arm(e kinder)
Kwaad, boos, gekrenkt, beledigd, woest, bleek	Niet knap (onaardig), jaloers	Goed bezörgd (op hun plek gekomen)
Oprecht	Beste, trouw	Onnozel
Bovenste beste, trouw, eerlijk	Niet recht goed, raar, koud	klein
Ruw, onverschillig, ongevoelig	Duizelig, benauwd	[(moedervreugde had) veel bitters verzoet.]
Nauwlettend, zwijgend, vreemd	Verontwaardigt, verschrikt, boos, (ziels)bedroeft, verwonderd, (diep)geschokt	jaloers
Verdrietig, arm	Ziek, gezond	nieuwsgierig
geërgerd	Fijngevoelig	
(On)vriendelijk	Bang, angstig, schrik	
Verwonderd, verbaasd	Bitter weenend	
Minachtend	Stervend	
Overstuur, ongerust, gevoelloos, onvast	Onverstaanbaar	
Scherp	Onmachtig	
dom	Bevend, trillend, sidderend	
Onwillig, mompelend, pruttelend	Weemoedig, doodsbleek, mager	
Onvergetelijk	(suiker)zoet	
Zuinig (neg)	Stellig, kalm, bedaard, stil	
Gewond, heldhaftig	Ouwelijk	
bewusteloos	Welwillend	
Droefgeestig	Leergierig, ijverig	
Trots	krampachtig	
zwaargebaard		

Zelfst. Nw.: Kerel, stumper, officier, sergeant, boerenknecht, zoon, vader, minnaar, zwager, paardenknecht, dokter, dominee/predikant man (M); vrouwe, dèrne, boerendochter, moeder, zuster, stiefmoeder, nichtje, de meid (als beroep), meid (V); zuigeling, schreeuwer, wichtje (k)

- 'Man' en 'meid' zijn hier tegenstellingen, als de twee geliefden die man en meid zijn. Wat ik een vreemd woordkeuze vind
- P120. Stelen is slecht. Een eerste blabla, een tweede blabla, een derde, Dieke, een derde ontsteelt men zijn bruid (z'jn bruid).

Met de pleziertrein

M	V	Kinderen/gezin
(on)getrouwd	jong	Klein
Oud, jong	Geschikt, bovenste beste	Lachend
Bijbelvast	Aanvallig, volwassen	Teeder
Stads	Knap, lief	hulpbehoevend
spijtig	Vriendelijk	
Goed (van vertrouwen), goedig	Verontrust	
Puisterig	aandachtig	
Handig, goed bekend	Koud (bang)	
Bits, schalk (guitig)	Uitgelaten, gemoedelijk	
Stellig	Scherpziend, nauwlettend	
Ingenomen	Verschrikt	
Achtbaar	Enigste	
Knap (als in goed)	Onverschrokken, voor niets terugdeinzend	
Onvoorzichtig	<i>Geldersch</i> : beschroomd, stalen volharding, voor niets terugdeinzend	

Achterdoks/achterdochtig	Vermoeid	
Gebaard en gekneveld	bang	
Heerachtig		
Zonderling		
Vals, laf, ontrouwbaar		
Uitgelaten, gemoedelijk		
Geschrokken		
Vluchtig		
Sterk (van geest)		
Zwijgend		
Vol hoop		
Dralend		
Toornig		
dankbaar		

Zelfst. Nw.: baas, manskerel, weduwnaar, zoon, schoonzoon, knecht, broer, neef, vent, vrijer, barbier, dokter, schoenmaker, loodgieter, dominee (M); vrouw(e), deerne, dochter, meid, nicht, 'een echte helleveeg', kindermisje, keukenprinses (V); kwajongens (k)

- Met name dit verhaal, dat zich concentreert op de barbiersknecht van het dorp, laat zien dat het platteland allesbehalve een geïsoleerde uithoek was. Naast het gegeven dat het halve dorp vol lijkt te zitten met ambachtslui als loodgieters, barbiers, schoenmakers en natuurlijk de vaste drie-eenheid dokter-dominee-burgemeester, soms aangevuld met de 'meister', een dorpsgeneesheer tevens schoolhoofd (rare combi maar oké). Daarnaast is het dorp klaarblijkend goed te bereiken voor buitenstaanders en zijn kranten alomtegenwoordig.
- P179. 'Toen was Grietje begonnen te schreien, niet uit kwaadheid om haar zin te krijgen, zoals soms andere vrouwtjes...'

Werkwoorden/handelingen

Kanienenköpken

M	V	Kinderen/ouders
Het hoekje omgaan (doodgaan)	Horen, niets zeggen	Roepen, met kattenkwaad onledig houden (tijd besteden aan)
Vernemen, spreken, opmerkingen maken, invallen, uitbrengen, horen, aankijken, brullen	Mank lopen	Een lelijk gezicht trekken
Naschrijven (school)	Oppassen	Najouwen, nastaren
Hoeden (der koe), bewaken	varkensvoeren	Tergen, sarren, spotten, plagen
Manslag begaan, te lijf gaan	Houden van	Schreeuwen
Verbieden, handhaven, in zijn schik zijn	Naar de zin maken, omspringen met, bevelen	Niet verstaan
Razend/kwaad worden, de vuist ballen	Aan het verstand brengen	Met stenen gooien
Tot bedaren brengen	Beminnen	
Bevelen nakomen, gehecht zijn aan	Huwen, trouwen	Haar luidruchtigheid herkrijgen
Begrijpen, beseffen	Tranen vergieten	
Zijn weg vervolgen, zich verwijderen, strompelen, betreden, zich voortslepen, elkander overtreden, bereiken, intrekken etc.	Dienstbaar zijn, dienen, zich verhuren, bijverdienen	[ouders] achteruitgaan, tekortschieten, [de opvoeding] niets laten gelegen liggen (?), [de harmonie] te wensen overlaten, sterven
Herkennen	Denken aan, zich wenden tot	
Opschrikken, ophouden	aanmelden	Weinig liefde toedragen
aanstellen	Het hoofd boven water houden, voortleven	
Om de oren slaan, bij zin donderement nemen	Aan het vrijen zijn	
Marcheren, kommanderen, dienst nemen, ingedeeld worden, opruk-	Verlichten, met bloemen tooien	

ken, de sabel trekken [soldatenjargon, etc. etc.]		
Vloeken, razen, zuipen, ruzie maken, vechten	Ouder worden	
Op de schouder kloppen, te hulp komen, zich tussenwerpen, redderen, optillen, te been helpen, zich laten leiden, om raad vragen	[het gezin] verrijken [met drie kinder]	
Trouwen	flauwvallen	
Alleenstaan	alleenstaan	
De drank liefhebben, aan de drank raken, zijn ellende vergeten, zich bedrinken, teveel achter de knopen hebben etc.	Gillen, krijten, jammeren, weeklagen, kermen	
Beleven, zijn leven wagen	(trachten te) troosten	
Nimmer vergeten, bemerken	Bidden, beloven	
Zich niet ondankbaar tonen		
Armoë lijden		
Houthakken		
Zingen, grinniken, lachen, huppelen, dartelen, neuriën, glimlachten		
Staren, turen		
Snikken, krijten, Trillen, steunen, klagen, jammeren, wenen etc.		
Verwonderen, verwensen, vervloeken, uitbulderen, de huid volschelden		
Zich vermannen, troost vinden, ontroeren		
Schellen (aanbellen)		
Zich laten opschrijven (bij de kerk), collecteren, bekeren		

- P21. De onwaardige behandeling Hazewinkel aangedaan door 't "erkentelijk" vaderland met zijn zeventig gulden 's jaars
- Stomme passieve dorpingen. Schelden en schmieren op zij die volgens hen nergens goed voor zijn, zodra er gevaar is moeten zij het ook oplossen.

Stroopen

M	V	Kinderen/ouders
Achterhalen, wagen, volgen, heengaan, nalopen, sluipen etc.	Naar het dorp gaan, zich laten zien [tevens figuurlijk, 'zij mag zich best laten zien']	In last krijgen
wonen	Wonen	verstoren
Vragen, begrijpen, fluisteren, hervatten, aanspreken, beseffen, vertellen, zeggen etc.	Antwoorden, begrijpen, hernemen, volgen, wenden, zwijgen, vragen, aanslaan, roepen, opmerken etc.	
Schertsen, spotten	Trouwen, verzegd zijn	
Aanzien, (af)wachten, bemerken, overzien	Doen als haar moeder	
Betrekken [gezicht]	Schertsen, lachen, schateren	
Overleggen (bij zichzelf)	Blozen, een kleur krijgen	
Zijn slag slaan, [arm] omslaan	Beloven, verontschuldigen, zich verzoenen	
Loslaten	Storen	
Op glad ijs zijn	Tegenstribbelen, aarzelen, treuzelen	
Stropen, schieten, jagen, 'tirasserren' etc.	Rèren (schreeuwen), schreien	

Pijproken	Sokkenstoppen	
Verschuilen, verstoppen, opzij springen	Veinzen	
Knipogen, troosten	Vrijen	
Zuchten	(niet rustig) slapen, dromen	
Schreien	Bang zijn	
Vrijen, aanleggen met	De les lezen, bestraffen	
Zich vastgrijpen, zich herstellen	Tegenvallen	
Eropuit zijn, op verkenning gaan	Een andere jonge nemen	
Lachen, vloeken	Aantekenen (huwelijk)	
De vuist ballen, een hoge borst opzetten, stikken [van woede], te lijf gaan	Zich miserabel gedragen, Fratsen in het hoofd hebben	
Niet vertrouwen	Zich druk maken met de huishouding	
Blij toe zijn, in zijn schik zijn, zijn lachen bedwingen	Geloof hechten aan,	
Voorgoed vertrekken	omhelzen	

- Hoewel het stropen de 'Graafschapper in het bloed zit', is het duidelijk, tevens uit de plotstructuur af te leiden, dat het enkel mannen zijn die dit karwei ondernemen. Het stropen op vrouwen ook, zo mag men geloven.
- P86 'Dat meisjes altijd fratsen in het hoofd hebben'.

Een laatst verzoek

M	V	Kinderen/ouders
Vrijen	Vrijen	Nalaten (erfenis)
Beesten voeren	Beesten voeren	verwonderen
Zich in acht houden (inhouden), bedwingen, zich bezinnen, zich herstellen	Vragen, horen, herhalen, roepen, prevelen, antwoorden etc.	Trouwen
Spijten, schelen	Nalopen	
Tot vrouw krijgen	Jaloers zijn, verdenken	Zegenen (de kinders, later)
Zingen, roepen, vragen, herhalen, antwoord geven, mompelen	Afscheid nemen	Verzoeten (de moedervreugde)
Kwaad/ruzie maken	Verzonken zijn in gedachten	
Bij volk komen (op bezoek), vertrekken/terugkomen, zich verwijderen, zich haasten	Zich spoeden/snellen, uit de weig nemen, tot bedaren brengen	Meer bekommerd om het vee dan m het gezin
Verkopen	Raar worden, schelen, niet recht goed zijn	
Verklaren	In tranen uitbarsten, grienen, wenen, krijten	Ontwaken
(een meisje) zoeken	Gehecht zijn aan, liefhebben	Een keel opzetten
Aarzelen, snikken	Zich goed houden	Verdiept zijn in
Hooien	Zich schamen, spijten	Buitenspelen
Aanstaren, toebijten	Knielen, overheen buigen, wenen, grijpen, rondtasten	Insluimeren
Gadeslaan, neerzien	Liegen, aarzelen	Jaloers zijn
Een gebed opzenden	Het hoofd schudden	Aanzien
Het hoofd schudden, de hand drukken, omhelzen, troosten, te hulp komen	Haar krachten verzamelen, zich voornemen, zich losrukken	Hun spel staken
inluisteren, zich wenden tot, aandringen, acht slaan op	Gehoor geven aan, bezwijken, zich ontslaan van	Zich verzamelen
Deelneming betuigen	Een verzoek doen, beloven, afpersen	Stoeien
Uitroepen, schreeuwen	Sterven, de ogen sluiten	Verduidelijken
De neus optrekken, afkeuren,	Op zich nemen [huishouding en	Inluisteren

loslaten	kinderzorg]	
Boven zijn stand willen	Verbrijzelen [figuurlijk]	
Mompelen, pruttelen, steunen, strompelen	Bevelen, verzoeken, verlangen	
Toestemmen	Sidderen, ineenkrimpen, beven	
Houden van, overladen [met kussen]	Trouw zijn, trouwbreuk plegen, eroverheen stappen De verkering afbreken,	
In lachen uitbarsten, opstuiven	Zich vermannen, zich herstellen	
Schrikken	De handen wringen	
Tekenen (voor soldaat)	Opofferen [levensgeluk]	
(niet) op waarde schatten	Lijden, offer brengen, vergoeden	
Preken	(niet) vergeten, (geen) achtig koesteren	
Slapen	zich onderscheiden, uit het hoofd opzeggen, lezen	
Klauteren, schieten	(ont)stelen	
Sterven, sidderen, wankelen	Uitroepen, een zucht slaken	
Zich aansluiten bij	IJlen, achteruitgaan	

Met den pleziertrein naar Amsterdam

M	V	Kinder/ouders
Beoefenen	(Huwelijks)voorwaarde stellen	Als zij een hij was geweest
Zeggen, besluiten, roepen, antwoorden, in het midden brengen, spreken, herhalen, vragen, invallen, antwoorden etc. etc.	Niet bijzonder veel ophebben met	[viertal dochters een enkele zoon] bezitten
Bij de neus hebben, in de nek kijken	Denken, koesteren, te binnen schieten	[zijn neef voor zijn grietje]bestemmen
Hertrouwen	Ontmoeten, vragen, zien, horen, (uit)roepen	Een worden over, de grote stap maken
Een slag om de oren geven, een moord begaan, bij de keel grijpen, op de grond werpen	Stoeien	Zich verbeelden (wordt opgevoerd als een rechtelijk onvolwassen persoon)
Thuis voelen	Tussenkomen	Naroeven (kwajongens)
Houden van	Opklimmen	Sluimeren
Bewilligen, aannemen	Toeknikken	Schreien
Te pas komen aan	Dienstbaar zijn, betrekking bekleden	Zich vastklemmen
Zich droef te moede voelen	Zich verontrusten	Ontwaken
Geen lust hebben, proberen, de handen in elkaar slaan	[gezicht] betrekken	Lachen, spelen, dartelen kattenkwaad bedrijven
Zijn werk verstaan	Moeite kosten	De handen uitstrekken naar
Scheren, pruik laten opmaken, geschoren worden, afknippen, inzepen etc.	Zich verbeelden, zich vergissen	Omhelzen, kussen
Om het leven komen	Zweren	Opgroeien
Naar beneden storten	Vertellen	Uitschelden
Kleden	Graag mogen	
Zich nedervlijen, opstaan Zich vestigen	Spijten	
Niet begrijpen	Niet kunnen/mogen lijden/liejen (niet mogen), niet aanstaan	
Raden, verzekeren, opkijken, groeten, denken, vangen	Snikken, schreien	
Loodgieten	In de armen vallen	
Elkaar leren kennen	Koud worden (eng vinden)	
Doorreizen, beleven, omgaan met	Dichter dringen aan	
Schertsen	Menen, merken	

Denken aan, te binnen schieten, in twijfel trekken, merken, oordelen, aannemen	Toefluisteren	
Zingen	Steken (speld), een flère (slag) in 't gezicht geven	
Versieren	Gadeslaan	
Het hoofd schudden	Zich voornemen	
Niet meegaan	Zich uitlaten, verklaren, verhalen	
Aandringen	Troosten	
Goed bekend zijn	Niet de moed verliezen	
Getuigen	Opmerken	
In ogeschouw nemen	Vasthouden, drukken [handen]	
Groeten	Zich vermoeid voelen	
Zich bekreunen (druk maken), moeite doen	Beschouwen	
Schreien	Juichen	
Vertrouwen inboezemen (s)		
Hem strelen (s), nadenken (s)		
Bevelen (s)		
Trotseren		
Een kus op het voorhoofd geven, in de armen knellen		

- De welbekende almanak als metafoor: (P174) Toen mien vrouwe stierf, had denk almanak mistig weer; en jao, ik heb dien ieskolden mist moar al te lange eveuld an mien hart!
- De angst voor de trein zit er best diep in bij sommige plattelanders (ook Cremer). Je geeft de controle uit handen, tevens de snelheid (of juist dat samen) zijn de grootste motivators (P177)
- De barbier is bang van stadse apteken en dokters. Heel vermakelijk.
- Hannes en Hanna zijn, hoewel sympathiek, twee uitzonderlijk simpele mensen. Figuren als Arendjan en Hazewinkel, bijvoorbeeld, blijken vaardig met van alles en kunnen goed nadenken. Deze twee zitten echt in een soort van bubbel van onwetendheid als het op sociaal gedrag en contacten aankomt.